

Rusíni

história, súčasnosť
a perspektívy

**Spoločenskovedný seminár
Prešov, 29 - 30. júna 2006**

Rusíni

– história, súčasnosť a perspektívy

Spoločenskovedný seminár, Prešov, 29. – 30. júna 2006

Združenie inteligencie Rusínov Slovenska
s podporou

Ministerstva kultúry SR – program Kultúra národnostných menšín 2006

RUSÍNI – HISTÓRIA, SÚČASNOSŤ A PERSPEKTÍVY

Spoločenskovedný seminár, Prešov, 29.- 30. júna 2006

Zostavili:

Alexander Duleba

Ján Hlavinka

Stanislav Konečný

Ján Lipinský

© ZDRUŽENIE INTELIGENCIE RUSÍNŮV SLOVENSKA

Všetky práva vyhradené

Združenie inteligencie Rusínov Slovenska

Pribišova 8, 841 05 Bratislava 4

www.rusyn.sk; rusyn@centrum.sk

OBSAH

Príhovor: Ján Lipinský, podpredsa Združenia inteligencie Rusínov Slovenska

PANEL I. História Rusínov

(Z histórie Podkarpatskej Rusi a severovýchodného Slovenska)

Moderátor: **Ján Hlavinka**, Ústav pamäti národa

Ferdinand Uličný, Pôvod a etnogenéza Rusínov	9
Michal Danilák, Rusínske národné obrodenie	15
Peter Švorc, Rusíni v období ČSR a slovenského štátu	21
Michal Šmigel, Rusíni a Ukrajinci po II. svetovej vojne (rozvoj, jeho limity, optácia)	26
Dmitrij Pop, Rusíni na Ukrajine po oranžovej revolúcii	40

Panel II. Ako ďalej Rusíni?

Moderátor: **Alexander Duleba**,

Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o.

Milan Baran, *podpredsa Prešovského samosprávneho kraja*,

Stratégia rozvoja Prešovského samosprávneho kraja:

existuje konsenzus politických strán na regionálnej úrovni? 50 |

Vladimír Benč, *RC SPFA, n.o., Prešov*,

Prešovský kraj – súčasný stav a potenciál socio-ekonomického rozvoja 54 |

Stanislav Konečný, *SÚ SAV, Košice*

Rusínska menšina vo výsledkoch sociologického prieskumu SAV 80 |

Ján Tilňák, **Skúsenosti z činnosti politickej strany**

Regionálne demokratické hnutie – Východ 90 |

Michal Kost', **Perspektívy rozvoja rusínskeho regiónu** 105 |

PRÍHOVOR:

Ján LIPINSKÝ

podpredsa Združenia inteligencie Rusínov Slovenska

Vážené dámy, milí páni,

dovoľte, aby som Vás v mene Združenia inteligencie Rusínov Slovenska privítal na seminári **Rusíni – história, súčasnosť a perspektívy**. Naše občianske združenie, ktoré len nedávno oslávilo 10. výročie svojej existencie, sa podujalo prvýkrát zorganizovať takéto vedecko-spoločenské podujatie. Všeobecne prevláda názor, že prezentovať, resp. posilňovať národné povedomie Rusínov len cez náš bohatý folklór nestačí. Uvedomujeme si to, a preto sa snažíme naše projekty orientovať viacerými smermi. Mohol by som to dokázať na príklade marketingovo zvládnutej kampane pred sčítaním obyvateľstva v roku 2001, o ktorej sa viacero odborníkov vyjadrilo, že to bola jediná kampaň s reálnym dopadom na rusínske obyvateľstvo. Ďalej by som mohol pokračovať výskumom medzi Rusínmi v roku 2002, uskutočneným v spolupráci so Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach, ale nedá mi pripomenúť aj spustenie našej web-stránky **www.rusyn.sk**, o ktorej sa nebojím povedať, že sa stala lídrom v oblasti informovania o Rusínoch na Slovensku.

Teraz ale radšej, keď dovolíte, vrátim sa späť k nášmu semináru. Keď sme sa s mojimi priateľmi rozprávali o obsahu podujatia, rýchlo sme dospeli k zhode, že popri histórii Rusínov, ktorej bude venovaný dnešný I. panel, musíme začať klásť oveľa väčší dôraz na budúcnosť Rusínov, na perspektívy rozvoja prešovského regiónu. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli zaradiť do programu seminára aj II. panel, v ktorom chceme počuť názory ľudí, ako sa mení Prešovský kraj po vstupe Slovenska do Európskej únie. Vypočujeme si prednášku podpredsedu Prešovského samosprávneho kraja o politických vzťahoch v „župnom“ parlamente, ďalej analýzu súčasnej ekonomickej situácie Prešovského kraja. Verím, že sa tiež dozvieme, s akou finančnou pomocou z európskych fondov môže kraj rátať a aké sú kritériá na jej získavanie. Zo Slovenskej akadémie vied z Košíc nám budú predstavené výsledky prieskumu nálad medzi rusínskym obyvateľstvom Slovenska, zaznie aj príspevok o skúsenostiach, úspechoch a prehrách politického zoskupenia Regionálne demokratické hnutie – Východ a v poslednom referáte sa dozvieme o problémoch a perspektíve rozvoja turizmu v rusínskom kraji.

Som nesmierne rád, že našu ponuku na spoluprácu pri organizovaní tohto podujatia prijali štyria vysokoškolskí profesori, páni Ferdinand Uličný, Michal Danilák, Peter Švorc a Dimitrij Pop, náš jediný hosť zo zahraničia. Toto autoritatívne zloženie dáva

nášmu podujatiu punc odbornosti a vedeckosti.

Ďalej som potešený a som veľmi rád, že tu máme mladých politológov a historikov z „rusínskej liahne“ – Alexandra Dulebu, moderátora II. panelu, ktorého myslím netreba zvlášť predstavovať, ďalej Michala Šmigela, ktorý sa narodil na Ukrajine, ale cez osud rodiny optantov z Kamienky sa vrátil späť na Slovensko. Z tohto životného príbehu pravdepodobne pramení aj jeho orientácia na výskum Rusínov a Ukrajincov v povojnovom období. Z Ústavu pamäti národa k nám zavítal Ján Hlavinka, rodák z Medzilaboriec, ktorý bude dnes moderovať prednášky a diskusiu I. panelu.

Ďakujem všetkým, ktorí ste k nám dnes zavítali. Pre Vaše názory sme vytvorili široký časový priestor a teda budeme veľmi radi, keď ho plnohodnotne využijete na plodnú diskusiu.

Na záver mi dovoľte ešte poďakovať **Ministerstvu kultúry SR**, ktoré z programu **Kultúra národnostných menšín 2006** podporilo tento seminár.

Ján Lipinský,
podpredseda ZIRS

PANEL I.

História Rusínov

PREDHOVOR

I. PANEL

Dňa 29. júna 2006 sa v priestoroch Hotela Senátor v Prešove uskutočnil spoločenskovedný seminár “Rusíni- história, súčasnosť a perspektívy.” Ako už názov seminára napovedal, jedným z cieľov organizátorov podujatia, a hlavnou náplňou prvého panelu, bola prezentácia základných faktov o dejinách Rusínov ako etnika, ktoré sa formovalo aj na teritóriu severovýchodného Slovenska a toto po stáročia obýva.

O dejinách Rusínov, ako samostatne sa vyvíjajúceho národa, sa na Slovensku začalo opäť otvorene hovoriť až po politických zmenách, ktoré nastali v roku 1989. Pravda, aj táto diskusia sa nevyhla rôznym neprofesionálnym a z hľadiska objektívneho historického výskumu a poznania, neblahým vplyvom a mytologizácii. O to viac bolo snahou organizátorov seminára a zostavovateľov tejto publikácie, aby zaznel hlas kvalifikovaných odborníkov, ktorí, vychádzajúc z pevne danej metodológie historiografie, by svojimi príspevkami načrtli aspoň základné kontúry dejín Rusínov na našom území.

Veríme, že príspevky pomôžu odborníkom i laickej verejnosti pri orientácii v zložitej diskusii o dejinách Rusínov na Slovensku i v stredoeurópskom priestore.

Mgr. Ján Hlavinka

PÔVOD RUSÍNŮV

Prof. PhDr. Ferdinand ULIČNÝ, DrSc.

V tomto krátkom príspevku zhrniem poznatky, ku ktorým som dospel v predchádzajúcich výskumoch o etnickom pôvode Rusínov, najmä o ich zamestnaní, náboženstve, sociálnej skladbe, práve a prvotnom zemepisnom priestore na severovýchodnom Slovensku.

Ja som tie aj iné súčasti života Rusínov vnímal a poznával v súvislosti s výskumom osídlenia východného aj stredného Slovenska v stredoveku a novoveku.

Na doosídľovaní podhorských a zväčša zalesnených častí severovýchodného Slovenska sa podstatnou mierou podieľali prisťahovalci a novousadlíci, zamestnaním valasi, ovčiari, národnostne Rusíni a nábožensky pravoslávni. Tí zakladali nové dediny, hospodárili a žili podľa valašských zvyklostí a nového, v severovýchodnom Uhorsku vzniknutého valašského či rusínskeho práva.

Napriek vytrvalému bádaniu sa nepodarilo nájsť listinu zo 14. a 15. storočia, ktorá by potvrdzovala dohodu medzi zemepánom a kenezom (šoltýsom) o založení valašskej dediny, ako aj o vtedajších povinnostiach a právach keneza a valachov. Také listiny však nepochybne vznikli. Poznáme však obsah takých listín a dohôd zo 16. aj 17. storočia, ktoré bádatelia doteraz nepoznali.

Okolo roku 1555 šľachtic Gabriel z Perína uzavrel dohodu s mužom Mikom, neznámeho sociálneho pôvodu, o založení dediny na stropkovskom panstve. Dohoda zahrňovala napr. ustanovenie, že zakladateľ Miko ako prvý šoltýs bude mať 20 ročnú lehotu oslobodenia od akýchkoľvek povinností k zemepánovi, potom bude spĺňať také povinnosti ako iní šoltýsi. Budúci pravoslávny farár, ľudovo zvaný baľko, nebude platiť zemepánovi daň, ale odovzdávať ročne päť prútených košov. Novousadené valašské rodiny, resp. domácnosti budú požívať 10 ročnú lehotu oslobodenia od akýchkoľvek povinností k zemepánovi. Na základe písomne potvrdenej dohody vznikla roku 1556 dedina Miková.

V roku 1552 tak založili Rohožník s 12 ročnou lehotou šoltýsa a 9 ročnou lehotou valachov, v roku 1554 Ruskú Kajňu s 12 ročnou lehotou šoltýsa a valachov, roku 1555 Malé Bukovce, podobne aj iné dediny na stropkovskom panstve.

Vzhľadom na neúplnosť najstarších písomností o valašských dedinách bolo potrebné zistiť špecifické identifikačné znaky obyvateľov rusínskych, valašských dedín a postupovať obdobne ako pri zisťovaní pôvodu dedín vzniknutých podľa nemeckého práva. Všeobecné identifikačné znaky obyvateľov rusínsko – valašských dedín zachytávali zamestnanie (ovčiarstvo), správu (kenezstvo – šoltýstvo, krajníctvo), právo (rusínske či valašské), národnosť (Rusíni), náboženstvo (pravoslávie), reč obyvateľov (rusínčina), zemepisná poloha dedín (podhorie). Pozitívny výskyt aspoň

niekoľkých, resp. niektorých znakov a skutočností viedol ku zisteniu a konštatovaniu valašsko – rusínskeho pôvodu dotyčných dedín.

Prvý doklad o valachoch v Užskej župe je z roku 1337. V júni toho roku šľachtici z Michaloviec protestovali proti Viliamovi Drugetovi a kastelánovi i správcovi jeho hradného panstva Nevické, že na koromľanskom majetku, patriacom šľachticom z Michaloviec, usadil valachov. Je zrejmé, že správa vznikla ako súčasť protestu v majetkoprávnej záležitosti šľachticov. Z toho vyplýva, že týchto valachov nemožno považovať za vôbec prvých valachov na území Užskej župy, lebo ak zemepáni usadili valachov na vlastných majetkoch, nevznikli dôvody na protesty a pod. Treba teda predpokladať, že sa valasi v Užskej župe usadzovali už skôr, teda v prvej štvrtine 14. storočia.

Okolo roku 1320 usiloval sa šľachtic Tomáš, vlastník Veľkých Trakán a susediacich dedín prilákať a usadiť tam nových obyvateľov, resp. založiť novú dedinu. Z listiny z roku 1387 sa dozvedáme, že novousadlíkmi vo Veľkých Trakanoch a Bieli boli valašské rodiny, ktoré stáda oviec občas pásli aj v chotároch iných dedín, čo prirodzene viedlo k protestom poškodených roľníckych obyvateľov a ich zemepánov.

Pravdepodobne okolo roku 1340 na čičavskom panstve šľachticov z Rozhanoviec vznikali nové dediny v susedstve stropkovského panstva patriacom Rolandovi. Ich dedinu Lomné dal Roland roku 1347 vypáliť. Až v listine z roku 1357 sa uvádza, že na zločine sa podieľali aj Rusíni. Je to najstarší priamy doklad o valašských Rusínoch v Zemplínskej župe. Z oboch správ je zrejmé, že v severnej časti Zemplínskej stolice sa valašskí Rusíni usadzovali už pred rokom 1347.

Podľa rusínsko – valašského pôvodu zakladateľov a prvých obyvateľov dostala názov napr. dedina Kazimír, ktorú v roku 1363 charakterizovali ako Rusínsky Kazimír.

Najviac dedín založili rusínski valasi v severnom Zemplíne, teda v časti hradného panstva Brekov z iniciatívy alebo súhlasu šľachticov Drugetovcov a v severnom Zemplíne vôbec. Najstarší priamy doklad a dôkaz o tamjších Rusínoch je až z roku 1379 a vzťahuje sa ku pravoslávne mu drevenému kostolu Rusínov v Radvani nad Laborcom.

Najstarší doklad o Rusínoch v Šarišskej stolici pochádza z roku 1357. Vzťahuje sa k vtedajšej dedine Rusinec v severovýchodnom Šariši, ktorá neskôr zanikla. Priamy doklad o Rusínoch v Užskej stolici sa zachoval až z roku 1437.

Zakladanie valašských dedín prebiehalo podobne ako zakladanie dedín podľa nemeckého práva. Zemepán poskytol vhodné územie a sprostredkovateľ podľa dohody privedol prvých valašských usadlíkov. Po uplynutí dohodnutého počtu prvých rokov, kedy si zriaďovali obydlia a upravili územie na pasienky, platili zemepánovi daň a odovzdávali valašské dávky.

Valasi sa prisťahovali na slovenské územie z východnej časti Užskej stolice. Sprostredkovateľa založenej valašskej dediny v 14. storočí tradične správne pomenovali slovami kenez a vojvoda, avšak neskôr len slovom šoltýs. Špecifické pomenovanie či

prezývku týchto mužov v Užskej župe poznáme od počiatku 15. storočia a zriedkavo aj zo 16. storočia. Pomenovanie kenez šírené od juhovýchodu v tomto kraji predstavuje zemepisne západný okraj jeho používania.

Používanie slova šoltýs čiastočne zahmlieva pôvod týchto dedín, lebo šoltýsi pôsobili vo všetkých dedinách na nemeckom práve.

Z uvedených dokladov vyplýva, že z hľadiska časového prvé valašské dediny v Užskej župe vznikali v prvej polovici 14. storočia.

Do Zemplínskej župy prichádzali prvé skupiny valachov z východne ležiacej Užskej župy. Neskoršie skupiny v 15. – 17. storočí pravdepodobne aj od severovýchodu, teda z Haličska.

Povinnosti šoltýsov (kenezov) vo valašských dedinách k zemepánom možno pomerne presne zistiť pre 16. a 17. storočie vďaka zachovaným urbárom.

Na Stropkovskom panstve valašskí šoltýsi, vlastníci celé šoltýstvo, v polovici 16. storočia boli zemepánovi každý rok povinní: vyplatiť daň jeden zlatý a 25 denárov na Michala; odovzdať šesť barancov, zajaca a krahulca. V druhej polovici 16. storočia sa výška dane nezmenila, avšak dávky sa rozšírili, teda zväčšili o odovzdávanie syra, resp. bryndze a remenných popruhov.

Ak pripustíme, že povinnosti šoltýsov v polovici 16. storočia boli tiež výsledkom ich predchádzajúceho zväčšovania, tak prvotnou povinnosťou kenezov (šoltýsov) v 14. storočí pravdepodobne bola len daň.

Podľa urbára humenského panstva z roku 1623 bol každý valašský šoltýs vlastníci celé šoltýstvo povinný zemepánom ročne: vyplatiť daň tri zlaté aj vajdovský poplatok 50 denárov; odovzdať šesť oviec (baranov), dva syry, šesť gbelov ovsu, dve husi, funt masla, líščiu kožu, remenný popruh, vlnený pokrovec, napokon miesto zajaca šesť denárov a namiesto krahulca jeden zlatý.

Nemožno pochybovať o tom, že veľkosť dane a rozsah dávok šoltýsov na humenskom panstve okolo roku 1623 boli výsledkom ich zvyšovania v 16. a začiatkom 17. storočia. Podobný vývoj iste prebiehal aj na iných panstvách, teda povinnosti valašských šoltýsov k zemepánom sa postupne všade zväčšovali a mali približne rovnakú hodnotovú veľkosť.

Valašskí šoltýsi neboli povinní v 14. až 17. storočí platiť kráľovi krajinskú daň.

Valaškošoltýske rodiny v 14. – 15. storočí boli z hľadiska majetkového a sociálneho najstabilnejšou sociálnou skupinou obyvateľstva vo valašských dedinách. Princíp dedenia funkcie šoltýstva však neskôr viedol k úpadku šoltýskeho obyvateľstva. Dedenie medzi synov viedlo k deleniu teda drobeniu šoltýstiev, k majetkovému chudobneniu a sociálnemu úpadku početných šoltýskych rodín a domácností. V roku 1657 napr. jedno šoltýstvo v Habure patrilo siedmim, druhé deviatim príbuzným rodinám, v Zboji na dvoch šoltýstvách žilo až 34 rodín. Okolo roku 1690 bolo na humenskom panstve ojedinelým prípadom, že šoltýstvo patrilo jednej či dvom domácnostiam. Veľká väčšina šoltýskych rodín sociálne upadla a splynula s miestnym valašským poddanským obyvateľstvom.

Povinnosti valašských (poddanských) domácností k zemepánom možno skúmať a zisťovať len z urbárov zachovaných od polovice 16. storočia, avšak povinnosti ku kráľovi iba z uhorských zákonov a daňových súpisov.

V urbári stropkovského panstva z roku 1557 bolo stanovené, že každá valašská domácnosť hospodáriaca na celej usadlosti je povinná zemepánovi ročne: vyplatiť daň jeden zlatý a 25 denárov; odovzdať jahňa, každý dvadsiaty kus z čriedy oviec, najmenej však jeden kus, ďalej odovzdať dva syry, oštiepok, bryndzu, dva kožené popruhy, deviatok z prasiat alebo za každé prasa (deviatkové) dva denáre; zoťať, upraviť a dovieť na pílu do Stropkova dva smrekové kmene súce na trámy alebo šindle. Urbárom z roku 1569 mali zvýšené dávky jahniat, teda každé desiate, pribudlo aj odovzdávanie dvoch veveríc (na Veľkú noc), napokon aj ručné práce pri údržbe kaštieľa v Stropkove.

Po porovnaní povinností valachov je zrejmé, že ich rozsah mierne narastal, čo iste nebolo príznačné len pre tretiu štvrtinu 16. storočia. Ak teda pripustíme, že povinnosti valašských domácností narastali aj v 15. storočí, tak pôvodnými, prvotnými povinnosťami valachov v 14. storočí bola daň a dvadsiatok z ovčiny, prípadne aj deviatok zo sviň.

Povinnosti valašských domácností na humenskom panstve sú dobre zistiteľné vďaka urbáru z roku 1623. Vtedy každá valašská domácnosť hospodáriaca na celej usadlosti bola povinná zemepánom ročne: zaplatiť daň tri zlaté, tiež vajdovské 40 denárov; odovzdať dvadstatinu z čriedy oviec, najmenej však jeden kus, gbel ovsa, dvanásť kúr, desať vajec, deviatok zo sviň a medu, holbu masla, 500 šindľov, miesto zajaca šesť denárov, miesto jatočného dobytky 40 denárov.

Narastanie povinností valašských domácností v druhej polovici 16. a v prvej polovici 17. storočia možno pozorovať aj na čičavsko – vranovskom panstve vďaka urbárom z roku 1585 a 1648. Zemepáni v 17. storočí vyžadovali aj iné, ďalšie povinnosti a nepochybne aj dostávali nové dávky, teda príjmy oproti stavu v 16. storočí. Jedinečnou povinnosťou tamojších valašských domácností bola v 16. storočí peňažná dávka miesto ubytovania a pohostenia zemepána, odkupovanie zemepánmi dodaného vína, dávky konopí súcich na pradenie a dávky jarabíc. V 17. storočí narastali najmä robotové povinnosti.

Valašské poddanské domácnosti od 14. až do druhej polovice 16. storočia neboli povinné platiť daň kráľovi, teda štátnu daň. Až snem roku 1557 rozhodol o zdaňovaní aj rusínskych valachov. Avšak až snem v roku 1563 upresnil, keďže valasi nemajú obvyklé dedinské (roľnícke) domy, lebo bývajú na salašoch a chovajú početné stáda zvierat, zdaňujú sa polovičnou daňou. Odvtedy aj valašské domácnosti platili štátnu daň.

Pravoslávne náboženstvo bolo jediným náboženstvom rusínskeho, valašského obyvateľstva a jedným z typických znakov týchto obyvateľov na východnom Slovensku v 14. až 16. storočí. Vo valašských dedinách jestvovali charakteristické drevené pravoslávne kostoly, v ktorých vysluhovali bohoslužby pravoslávni farári, ľudovo zvaní baľkovia. Priame písomné správy o pravoslávnych farároch, v Užskej stolici sú od roku

1437. Hoci vo valašsko – rusínskych dedinách severného Zemplína žili a pôsobili od 14. storočia, priame písomné správy o nich sa zachovali od konca 15. storočia.

Iste je paradoxné, že najstarší zápis o zemplínskom baťkovi vznikol v Bardejove roku 1492 pri vypočúvaní zajatých zbojníkov a vyšetrovaní zbojstiev skupiny Fedora Hlavatého, s ktorou spolupracoval aj krásnobrodský baťko so svojimi komplicmi, šestnástimi spoločníkmi.

Základom živobytia baťkov bolo farské hospodárstvo (dom, záhrada a pozemky), ktoré poskytol zemepán, avšak farár s rodinou ho sám obhospodaroval. V 14. – 15. storočí farár nemal nijaké povinnosti k zemepánom ani ku kráľovi, v druhej polovici 16. storočia postupne dochádzalo k zmenám.

Zemepáni stropkovského panstva okolo roku 1557 vyžadovali od baťka dodanie piatich prútených košov, každý v hodnote 62,5 denárov.

Zemepáni čičavsko – vranovského panstva okolo roku 1585 vyžadovali a dostávali od baťkov jeden zlatý namiesto pohostenia, okolo roku 1648 aj remenný popruh. Povinnosti baťkov k zemepánom sa teda v 16. a 17. storočí zvyšovali. Baťkovia na humenskom panstve okolo roku 1623 odovzdávali jednotlivo zemepánom každý druhý rok jatočný kus dobytky a každý rok maslo alebo med.

Koncom 16. storočia sa aj uhorskí preláti a magnáti priklonili k úsiliu kráľovského dvora o zdanenie väčšieho počtu nesedliackych domácností, takže snem v roku 1596 stanovil aj zdanenie farárov, teda aj pravoslávnych baťkov. V zmysle toho aj pravoslávni farári v Zemplínskej stolici v roku 1601 platili krajinskú daň.

Hoci je v cirkevných dejinách dobre známe uzavretie cirkevnej únie v Užhorode v roku 1646 medzi jágerským biskupom a 63 baťkami z Užskej, Zemplínskej a Šarišskej župy, dodnes sa nepodarilo presne zistiť, v ktorých dedinách tí baťkovia pôsobili. O dohode únie sa totiž nezachovala zápisnica, hoci pravdepodobne ani nevznikla. Napriek tomu je nepochybné, že časť baťkov pôsobila aj v zemplínskych dedinách, určite však na humenskom panstve, keďže jedným z iniciátorov uzavretia únie boli Drugetovci, zemepáni toho panstva.

Zástupcovia jágerského biskupa, jezuiti aj rímskokatolícki šľachtici baťkom sľubovali, že po uzavretí únie aj baťkovia budú mať podobne zabezpečené živobytie a také spoločenské postavenie aké mali rímskokatolícki farári. Tento lákavý príslub sa však neuskutočnil.

V rodinách pravoslávnych i uniatských baťkov bolo rozšíreným, takmer pravidelným javom, že synovia baťkov sa tiež stali farármi a spolu pôsobili v tom istom kostole či farnosti. Napríklad v Habure, v roku 1657 súčasne pôsobili dvaja baťkovia a v Stakčine až deväť baťkov, ktorí s rodinami žili na farskom majetku. Len asi v tretine kostolov vysluhovali bohoslužby jediní baťkovia.

Z hľadiska správy obecných záležitostí vo valašských dedinách treba doplniť, že výkon správy dediny bol súčasťou práv šoltýsov, avšak zúčastňovali sa na nej aj zástupcovia poddaných, teda prísažní. Napríklad v dedine Valkov okolo roku 1489 tradične pôsobili dvaja prísažní.

Na území osídlenom len valašským, resp. zväčša valašským obyvateľstvom jestvovali krajne či vojvodstvá a pôsobili v nich krajnici či krajňaci, resp. vojvodovia. Krajňa bola územnou časťou feudálneho panstva, zahrňujúcou okolo desať – dvadsať susediacich valašských, prípadne zväčša valašských dedín. Krajňu z poverenia alebo podľa dohody so zemepánom spravoval muž zvaný krajnik ako vrchnostenský správca, úradník. Krajne jestvovali zaiste už v 15. storočí, avšak ich jestvovanie, územný rozsah, činnosť a právomoci krajnikov v severných častiach Užskej a Zemplínskej stolice možno priamo skúmať od konca 15. storočia.

V severnej časti stropkovského panstva jestvovala krajňa určite okolo roku 1557, kedy krajnik sídlil v dedine Veľkrop. Každý valašský šoltýs a každá valašská domácnosť mu v lete povinne odovzdávala po jednej hrude syra. Patril mu peňažný podiel valachmi preplácaného deviatku za svine, mohol užívať lúky opustených usadlostí. Krajnik mal právo súdiť šoltýsov a valachov za drobné priestupky, bitky, neoprávnené sťažnosti, zmrzačenie, zajatie niekoho a peňažné pokuty previnilcov patrili krajnikovi.

Krajnici boli zodpovední za včasné a úplné splnenie povinností šoltýsmi a valachmi zemepánom ako aj za vyplatenie krajinskej dane kráľovi. Krajne sa uplatnili aj ako územnosprávne celky v severnom Zemplíne nahrádzajúc čiastočne, resp. dočasne slúžnovské okresy.

V 15. – 17. storočí jestvovali krajne aj v severnej časti humenského panstva, avšak súvislejšie doklady o nich sú zo 16. najmä 17. storočia.

Rusíni sa od 16. storočia postupne poroľníčovali. Postupným sťahovaním na juh a západ sa usádzali v dovtedy slovenských dedinách, čím sa zväčšoval zemepisný priestor, ktorý obývali so starobyľým slovenským obyvateľstvom. O prítomnosti Rusínov a zemepisnom rozsahu územia, na ktorom žili, spoľahlivo svedčia súhrnné dobové údaje o sídlach pravoslávnych farností okolo roku 1600.

Napriek niektorým zmenám živobytia Rusínov sa ani v 17. – 18. storočí podstatne nezmenila ich sociálna príslušnosť. Veľká prevaha Rusínov mala poddanskú príslušnosť s valaško – roľníckym zamestnaním. Zvyšujúcu časť tvorili rusínski farári (baľkovia) so zvyčajne početnými rodinami. Takmer všetci žili v dedinských spoločenstvách. Jednotlivci, ktorí sa od 18. storočia usadili v mestečkách, osamotení rýchlo etnicky aj nábožensky splynuli s tamojším obyvateľstvom. V rusínskej spoločnosti chýbali remeselníci, obchodníci, učitelia aj šľachtici.

Použitá literatúra:

Ferdinand Uličný: Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990.

O pôvode Rusínov a ich spoločenskom vývine na Slovensku do 18. storočia.

In: Rusíni: Otázky dejín a kultúry. Prešov 1994.

Dejiny osídlenia Užskej župy. Prešov 1995.

Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce 2001.

NÁRODNÉ OBRODENIE RUSÍNŮV V UHORSKU

Michal DANILÁK

Pojem národné obrodienie je v odbornej literatúre všeobecne rozšírený, aj keď niektorí historici majú k nemu výhrady. Používa sa najmä vo vzťahu k slovanským národom habsburskej monarchie. V ukrajinskej literatúre sa súběžne používa termín *buditeľstvo* a nositelia národnoobrodzovacích snáh sú označovaní ako *budítelia*. Všeobecne pod pojmom národné obrodienie rozumieme formovanie novodobých národov a národných hnutí. Vzhľadom na to, že ide o procesy veľmi zložité, mnohotvárne a dlhodobé, nie je časové vymedzenie týchto procesov ani jednoduché, ani jednotné. Národné obrodienie Rusínov v Uhorsku má však toľko špecifických rysov, že kritéria pre vymedzenie národného obrodienia iných slovanských národov sa dajú na jeho charakteristiku len ťažko použiť. Veľkým problémom je už jeho časové vymedzenie. Hlavnou obsahovou náplňou národného obrodienia bolo riešenie základných otázok charakterizujúcich novodobý národ – otázky spisovného jazyka, svojbytnosti a sebaidentifikácie, rozšírenia národného vedomia na široké vrstvy obyvateľstva, vypracovanie národnopolitického programu a zápas o jeho naplnenie.

V slovenskej historiografii obdobie národného obrodienia Slovákov býva ohraničované rokmi 1780 – 1848. V ukrajinskej historiografii sa môžeme stretnúť s tým istým časovým vymedzením pre Rusínov v Uhorsku (koniec 18. st. – 1. pol. 19. st.), ale aj s jeho posunom do 2. pol. 19. storočia. Iní bádatelia epochu buditeľstva vymedzujú rokmi 1848 - 1865² a formovanie národného vedomia rokmi 1848 - 1948³. Tí, ktorí posúvajú začiatok národného obrodienia Rusínov v Uhorsku do konca 18. stor., spájajú tento začiatok s činnosťou biskupa Andreja Bačinského a vznikom viacerých latinských traktátov na náboženské a cirkevné témy, ale aj takých diel ako *Slaveno-ruská gramatika* Arsenija Kocaka, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriatovits* Joannikija Baziloviča a ďalších⁴. My sa prikláňame k názoru, že začiatok národného obrodienia Rusínov v Uhorsku spadá do revolučných rokov 1848 – 1849. Omnoho zložitejšia je otázka, čo možno považovať za koniec tohto procesu. Ak vychádzame

¹ *Narysy istoriji Zakarpat'ťa. Tom I. (z najdavnjších časiv do 1918 roku)*. Užhorod 1993, s. 256 a n.

² Haraksim, L.: *Obrodienie Rusínov*. In: *Rusini: otázky dejín a kultúry*. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusini v dobe slovanského obrodienia*. Bardejovské kúpele, 15. – 16. 10. 1994. Rusyns'ka obroda. Prjašiv 1994, s. 79 – 93.

³ Magočij, P. R.: *Formuvaňna nacional'noji samosvidomosti: Podkarpats'ka Rus' (1848 – 1948)*. Užhorod 1994.

⁴ Podrobnejšie hodnotenie činnosti A. Bačinského pozri: Haraksim Ľudovít: „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenecké obdobie A. Duchnoviča. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodienia po súčasnosť*. Slavistický kabinet SAV. Bratislava 2000, s. 10 – 36.

z vyššie uvedených atribútov novodobého národa, tak musíme konštatovať, že sa tak stalo až po roku 1945. Totiž ani po zániku Rakúsko-Uhorska a začlenení Podkarpatskej Rusi do československého štátu otázka jazyka a sebaidentifikácie nebola jednoznačne doriešená. Pritom pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu nesporne znamenalo v tomto procese významný medzník. A sme pred ďalším problémom – nakoľko presadenie základných identifikačných znakov príslušnosti k ukrajinskému národu bolo výsledkom kontinuity vnútorného vývoja a nakoľko výsledkom vonkajších vplyvov. Tak na Zakarpatsku, ako aj na severovýchodnom Slovensku, v tomto smere boli rozhodujúce vonkajšie vplyvy a udalosti. Pritom musíme brať do úvahy, že ukrajinoфильský smer, popri ruskom a rusínskom, sa začal na Zakarpatsku ujímať od konca 19. stor. zásluhou národovcov z Haliče (Franko, Pavlyk, Hnat'uk a ďalší) a na severovýchodnom Slovensku až v období medzivojnovom, pričom prevahu tu mal proruský smer.

V našom príspevku vzhľadom na program konferencie sa budeme venovať len prvému obdobiu obrodzenia Rusínov, to jest obdobiu do rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie a vzniku Československa.

Na národnoobrodzovací proces a národnoemancipačné hnutie Rusínov v Uhorsku negatívne pôsobilo viacero faktorov. Po celé stáročia nemali nijaké atribúty samosprávy. Geograficky ani politicko-správne nebolo vymedzené ich národné územie. Štátna moc bola v inonárodných rukách (Maďarov, Nemcov). Rusínska spoločnosť nemala plne štrukturovanú sociálnu skladbu. Šľachta bola odnárodnená, respektíve inonárodná a mešťanstvo takmer úplne absentovalo. Preto vedúca úloha v národnoobrodzovacom procese pripadla duchovenstvu. Rusíni nemali mestské národné centrum, odkiaľ by vychádzali národnoobrodenecké aktivity. Prešov bol úplne mimo rusínskeho územia a Užhorod na pomedzí slovensko-rusínskom. Mukačevo po presťahovaní biskupského sídla do Užhorodu stratilo praktické aspirácie na takéto centrum. Pritom u Rusínov národnoobrodenecké aktivity boli v celom rozsahu do r. 1918 naviazané na gréckokatolícke biskupstvá a teda závislé na postoji a vzťahu jednotlivých biskupov k národnoobrodzovaciemu procesu. Svedčí o tom priazeň a pochopenie biskupa J. Gaganca v Prešove, ktorý umožňoval kléru svojej diecézy rozvíjať „buditeľskú činnosť“. Aj preto, a pod vplyvom rozvinutejšieho národnoobrodzovacieho hnutia Slovákov, sa Prešov stal centrom národnoobrodzovacích aktivít spojených s neúnavnou činnosťou kanonika Alexandra Duchnoviča. Po jeho smrti r. 1865 sa toto centrum prenáša do Užhorodu. V posledných decéniach 19. a začiatkom 20. stor. sa biskupi oboch diecéz stali nielen podporovateľmi, ale aj nositeľmi maďarizácie, čo malo katastrofálne dôsledky.

Keďže v národných hnutiach má vedúcu úlohu inteligencia, od jej skladby, početnosti, vzdelania a rozhladenosti, od jej aktivít na poli národnom je závislý rozsah, hĺbka i intenzita národnoobrodzovacích snáh. Už sme konštatovali, že u Rusínov, až na malé výnimky, to bolo gréckokatolícke duchovenstvo. Malá časť svetskej inteligencie nenašla uplatnenie na území obývanom Rusínmi, a tak až na Adolfa Dobrianskeho

národnoobrodzovací proces neovplyvnila. Časť z nich ako Ivan Orlaj, Michail Baluďanskij, Peter Lodij, Vasil' Kukoľnyk, Jurij Venelin-Huca odišla z rôznych dôvodov do Ruska, kde sa dobre uplatnila a niektorí z nich dosiahli aj pozoruhodné úspechy. Ale v národnoobrodzovacom procese Rusínov sa stali len „suchou ratolesťou“. Okrem I. Orlaja a J. Venelina-Hucu ani neudržiavali kontakt s domovinou. Ich odchod nepochybne oslaboval rady tých, ktorí mohli zohrať v obrodnom procese významnejšiu úlohu a navyiac svojím uplatnením v Rusku, ale aj označovaním svojich krajanov za „*Karpatorossov*“ posilňovali proruskú orientáciu dejateľov doma (A. Dobriansky, I. Rakovský). Druhá časť nepočetnej svetskej inteligencie nachádzala uplatnenie mimo etnického územia Rusínov, kde sa rýchlo odnárodňovala. A tak „doma“ zostávalo len duchovenstvo. Jeho nepočetná časť mala možnosť rozšíriť svoj vzdelanostný obzor štúdiom v Trnave a najmä na Barbareu – gréckokatolíckom seminári pri Kostole sv. Barbory vo Viedni či Fvovskej univerzite, ale úplná väčšina získavala vzdelanie v bohosloveckých seminároch Prešovského a Užhorodského biskupstva (oficiálne stále Mukačevského biskupstva so sídlom v Užhorode).

Uvedený stav rozhodujúcim spôsobom poznamenal celý národnoobrodzovací proces Rusínov v Uhorsku. Ak k tomu pripočítame ešte ich malopočetnosť medzi národnosťami Uhorska a ekonomickú, sociálnu i kultúrnu zaostalosť, máme plastický obraz ich neutešeného stavu a komplikácie v národnokultúrnej orientácii.

Základným znakom každého národa až na malé výnimky (Rakúšania, Švajčiari a pod.) pri jeho sebaidentifikácii, ale aj pri identifikácii príslušníkmi iných národov je jeho jazyk. V procese národného obrodovania pri existencii viacerých nárečí sa vytvára (kodifikuje) spisovný jazyk ako dorozumievací jazyk, ako jazyk vyučovací, jazyk pre slovesnú tvorbu, vedu a pod., skratka pre všetky oblasti národného života. V tejto súvislosti vzniká otázka, či mohli vôbec dejatelia národného obrodovania Rusínov v Uhorsku vytvoriť celonárodný spisovný jazyk. Vzhľadom na pomery, v ktorých sa nachádzali, to podľa nášho názoru ani urobiť nemohli. Vedúca sila národného obrodovania – duchovenstvo bolo silne späté s používaním cirkevnej slovančiny, ktorú považovalo za vyspelý kultúrny jazyk. Ľudový jazyk považovalo za málo vyspelý pre slovesnú tvorbu a len nejasne a obmedzene akceptovalo jeho potrebu pre kultúrno-osvetovú činnosť. Keď sa ukázalo, že cirkevná slovančina pre svoju archaickosť nemôže plniť funkciu spisovného jazyka, časť dejateľov sa orientovala (J. Rakovský, A. Dobriansky a ďalší) na prijatie ruštiny ako spisovného jazyka. Fascinovala ich jej vyspelosť, veľkosť kultúry, neujasnená príbuznosť s ruským národom a hlavne existencia mocného ruského štátu, ktorý podľa ich predstáv i predstáv slavjanofilov sa mal stať ochrancom utláčaných slovanských národov. Prvé noviny Rusínov v Uhorsku – *Cerkovnaja gazeta* a *Cerkovnyj vestnik*, ktoré vydával a redigoval I. Rakovský, vychádzali v ruštine, respektíve sa jej snažili maximálne priblížiť. Keďže mnohí ľudia, aj veľká časť duchovenstva, jej nerozumeli, objavili sa pokusy o používanie ľudového jazyka s prepojením na cirkevnú slovančinu, čo viedlo k ťažkopádnej zmiešanine označovanej aj termínom „*jazyččie*“. Ukrajinský spisovný jazyk s celoukrajinským

dosahom mohol vzniknúť len na naddnepperskej Ukrajine, v oblasti ukrajinského národného jadra a jeho zavedenie u Rusínov sa mohlo uskutočniť len cestou jeho prijatia „zvonku“. Podmienky pre tento akt do zániku habsburskej monarchie z viacerých dôvodov neexistovali. Po začlenení Podkarpatskej Rusi do Československa vzhľadom na demokratické pomery sa takéto podmienky síce vytvorili, ale stupeň rozvoja rusínskej spoločnosti a jej národná nevyhranenosť neumožňovali problém spisovného jazyka doriešiť. A tak medzivojnové obdobie je v jazykovej otázke charakterizované ostrými spormi, ktoré boli ešte umocňované ruskými a ukrajinskými emigrantmi, bez jednoznačného výsledku.

Popri jazyku nemenej závažným atribútom národa bola otázka svojbytnosti a sebaidentifikácie. U Rusínov samotné etnonymum *Rus'*, *rus'kij* aj v rôznych spojeniach, či už s politickým podfarbením alebo bez neho, ako *Karpatorus'*, *karpatorus'kij*, *Uhrorus'*, *uhrorus'kij* alebo aj *Malorus'*, *malorus'kij*, naznačovali, že diferenciatívny proces u východných Slovanov nebol natoľko vyhranený ako u západných Slovanov. A preto aj cesta od etnonyma *Rus'*, *rus'kij* k svojbytnosti a sebaidentifikácii ako Rusín či Ukrajinec bola omnoho dlhšia a zložitejšia ako u iných slovanských národov. P. R. Magočij sa domnieva, že vštepenie pocitu národnej svojbytnosti členom rusínskej etnickej skupiny sa komplikovalo tým, že samotná inteligencia dlhý čas nevedela, akou vlastne táto samobytnosť má byť. Zo začiatku si mnohí mysleli, že podkarpatskí Rusíni sa majú stať *Uhrami* (Maďarmi). A keď prevahu nadobudla slovanská nacionálna podstata, vznikli protirečenia a rozpory, kým sa majú stať – Rusmi, Ukrajincami alebo nezávislými Rusínmi⁵.

Nevyhranenosť názorov v otázke svojbytnosti a sebaidentifikácie uľahčovalo udržovanie hmlistej predstavy a veľkosti ruského národa od Karpát až po Čukotku. Znalosť cyriliky u Rusínov umožňovala ľahšie ovládnuť *graždanky*, a tým aj prístup k tvorbe ruských spisovateľov, ale súčasne aj rozšírenie ideológie ruských slavjanofilov.

Zvláštnosťou rusínskeho obrodzenia bola aj skutočnosť, že k vypracovaniu národnopolitického programu pristúpili takpovediac bez prípravnej etapy, t. j. bez etapy kultúrno-osvetovej činnosti pre širšie vrstvy rusínskej „society“. Ako konštatoval r. 1858 jeden z buditeľov - Ivan Rakovský, Rusíni pred rokom 1848 nemali vo svojom nárečí okrem katechizmov, nejakých vydaní kázní a zbierok piesní žiadne diela, ani žiadne časopisy. Nerozvinula sa ani osvetová činnosť, neexistovali žiadne spolky a v dôsledku uvedeného stavu nepostúpilo ani riešenie základných atribútov národa.

Revolúcia rokov 1848 – 1849 postavila však Rusínov v Uhorsku pred fascinujúci obraz rozmachu národného hnutia iných národov, pred ktorým nemohli zostať, aspoň najrozhládenejší z nich, nečinne a usilujú sa, aj keď oneskorene, formulovať národnopolitický program. Spoločné žiadosti Slovákov a Rusínov predložené na Slovanskom zjazde v Prahe r. 1848 za takýto program považovať nemožno, pretože

⁵ Magočij, P. R., c. d., s. 10.

na ich koncipovaní sa nikto z nich nezúčastnil. Jednoducho J. M. Hurban na popud I. Borysykyevyča, podpredsedu Hlavnej ruskej rady v Ľvove, ktorý požiadal „*aby se Slováci též o uherské Rusíny starali*“⁶, k slovenským žiadostiam pripísal aj Rusínov. Tvrdenia niektorých bádateľov, že na Slovanskom zjazde sa nemohol nezúčastniť Adolf Dobriansky, alebo že menovaný poslal do Prahy požiadavky Rusínov, nezodpovedajú skutočnosti. Totiž nielen gréckokatolícke duchovenstvo mukačevskej eparchie, ktorého maďarizácia rýchle pokračovala, ale aj duchovenstvo prešovskej eparchie až do jesene 1848 zastávalo promaďarské stanovisko. Situácia sa mení až na jeseň roku 1848, keď na východné Slovensko prišiel A. Dobriansky, okolo ktorého sa vytvára skupina gréckokatolíckych farárov prešovskej eparchie. Táto skupina sa pod vplyvom slovenského národného hnutia a v spolupráci s Rusínmi v Haliči usilovala vypracovať národnopolitický program Rusínov v Uhorsku. Začiatkom roku 1849, teda v dobe, keď revolúcia už bola na ústupe a revolučné sily utrpeli celý rad porážok, delegácia „uhorských Rusínov“ predkladá Františkovi Jozefovi list s prosbou „*O spojenie ruských korunných oblastí v jeden politický a administratívny celok*“⁷. Ale táto iniciatíva neuspela⁷. Za prvý národnopolitický program Rusínov v Uhorsku preto možno považovať až memorandum *Pamjatnyk Rusynov Uhors'kych*⁸, ktoré delegácia vedená Dobrianskym predložila cisárovi Františkovi Jozefovi na prijatí 19. októbra 1849. V ňom sa už spojenie Rusínov haličských, uhorských a bukovinských nespomína. Požiadavky zhrnuté do 10 bodov majú veľmi umiernený charakter. Okrem zavedenia Ústavy 4. marca v oblastiach, kde žijú Rusíni, a uznanie rusínskej národnosti v kráľovstve uhorskom sa týkali školských otázok (zavedenie rusínskeho jazyka do škôl, založenie gymnázií a akadémie v Užhorode, sprístupnenie Ľvovskej univerzity), úradníckych miest, vydávania úradných novín, zrušenia obmedzení pre tlač cyrilikou, zrovnoprávnenia rusínskych úradníkov, duchovenstva, učiteľov a diakonov v hodnostiach a platoch s ostatnými obyvateľmi krajiny a pod.⁹ O sociálnych problémoch a potrebách základnej masy rusínskej spoločnosti sa *Pamjatnyk* nezmieňuje ani slovom.

Problém však bol v tom, že tento program nemal potrebnú základňu v národnom hnutí, zostal obmedzený na malú skupinu dejateľov z prešovského gréckokatolíckeho biskupstva a nenašiel širší ohlas a podporu u duchovenstva mukačevskej eparchie. Krátke obdobie existencie užhorodského okruhu tento stav podstatnejšie neovplyvnilo.

Za ďalší národnopolitický program by sme mohli považovať *Program Pešt'budínskych vedomostí*, pri zrode ktorých bol aj Adolf Dobriansky. Požiadavky

⁶ Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbírnka dokumentů. Praha 1958, s. 319.

⁷ Podrobnejšie pozri: Danilák, M.: *Revolúcia rokov 1848 – 1849 a Ukrajinci východného Slovenska*. In: Spoločenskovedný zborník. História. SPN Bratislava 1984, s. 75 – 93. Tenže: *Halyc'ki, bukovyns'ki, zakarpats'ki ukrajinci v revolúciji 1848 – 1849 rokov*. SPN Bratislava 1972, 211 s.

⁸ Zorja halyc'ka, 1849, č. 90 – 91.

⁹ Ibidem.

a ciele formulované v *Programe Pešťbudínskych vedomostí* boli formulované ako spoločné požiadavky Slovákov a Rusínov¹⁰.

Aktualizovaný národnopolitický program, ktorý by zodpovedal pomerom a potrebám rusínskej spoločnosti, odhliadnuc od požiadaviek predkladaných uhorskému snemu Adolfom Dobrianskym v dobe, keď bol jeho poslancom, už vypracovaný nebol. A tak v čase revolučných zmien na konci 1. svetovej vojny, keď sa do popredia okrem národno-kultúrnych otázok dostávali aj otázky štátotvorného ukotvenia, Rusíni v Uhorsku nemali jednotný program, pričom programy vznikajúcich národných rád sa značne rozchádzali. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do Československa bolo tak viac výsledkom vonkajších vplyvov (jednania amerických Rusínov s T. G. Masarykom, výsledky Parížskej mierovej konferencie) ako vnútorného vývoja.

Osvetová, literárna a spolková činnosť spojená v 50. a prvej polovici 60. rokov 19. stor. s menom A. Duchnoviča a s Prešovom zaznamenala síce určité úspechy, ale od druhej polovice 60. rokov, po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, upadá. Spolok Vasilija Veľkého v Užhorode postupne ovládli „maďaróni“, časopis *Lystok* mal obmedzený dosah (1885 – 1903) pre malú základňu predplatiteľov a používanie ruštiny a „jazyččia“, časopis *Karpat* naberal promaďarskú orientáciu, školstvo sa maďarizovalo a spoločensko-kultúrny život upadal. Tak na začiatku 20. storočia sa u Rusínov šírila letargia a beznádej, z ktorej sa prebrali až po skončení 1. svetovej vojny.

¹⁰ Štraus, F.: *Pešťbudínske vedomosti a zakarpatskí Ukrajinci*. In: *Naukový zborník Muzeju ukrajins'koji kultury u Svydnyku*. Tom 14, Prjašiv 1986, s. 70.

RUSÍNI V OBDOBÍ ČSR A SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Prof. PhDr. Peter ŠVORC, CSc.

Inštitút histórie Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Téma môjho referátu patrí k tým témam, ktoré i napriek krátkemu časovému obdobiu – v podstate ide o 25. rokov, o ktorom hovoria, sú v krátkom vstupe takmer nerealizovateľné. Ide totiž o obdobie plné dramatických zvrátov, ktoré sa dotkli rusínskeho obyvateľstva po páde rakúsko-uhorskej monarchie a vzniku Československej republiky.

Na tomto fóre snáď ani nemá význam prerozprávať chronológiu vývoja a osudov Rusínov, žijúcich na území dnešného Zakarpatska a severovýchodného Slovenska v rokoch 1918 – 1945.

Ako historika ma skôr oslovujú otázky týkajúce sa etnogenézy rusínskeho obyvateľstva v období, ktoré môžeme označiť ako obdobie demokracie a následne i niekoľkých vojnových rokov.

Rusíni žijúci v hornom Uhorsku, teda na území dnešného Zakarpatska a severovýchodného Slovenska vstupovali do nových pomerov nepripravení. Ich štátoprávne úvahy a koncepcie, ak by sme ich takto mohli pomenovať, boli širokospektrálnymi a boli poznačené malou politickou skúsenosťou. Prechádzali od minimalistických (a vcelku realistických) požiadaviek zreformovať Uhorsko a získať autonómne postavenie v ňom až po veľkolepé, a teda i ťažko realizovateľné predstavy vytvoriť samostatný nevelký stredoeurópsky štát nazvaný Karpatská Rus, ktorý by zahŕňal nielen Podkarpatskú Rus, severovýchodné Slovensko, ale aj západnú Halič, alebo o čosi skromnejšia požiadavka vytvoriť Uhrorusíniu, skladajúcu sa z územia Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska.

Rusíni zakotvili nakoniec v novom štáte – v Československej republike, ktorá sa deklarovala ako prioritne slovanský štát. Slovania – Česi, Slováci a Rusíni – mali byť v ňom podstatnou štátotvornou zložkou, vlastne mali byť štátotvornými národmi.

Pre Rusínov však počas celého medzivojnového obdobia zostal ako najväčší a podstatný problém – nenaplnenie deklarovaného štátotvorného postavenia v štáte, ku ktorému sa dobrovoľne pripojili a za ktorý sa aj vyslovili na mierovej konferencii v Paríži v roku 1919.

Otázka autonómie, ktorú Československo zakotvilo v ústave z 29. februára 1920, ale ju neuviedlo do života, sa tak stala prioritnou vo všetkých politických aktivitách rusínskej politickej scény. Paradoxné je, že práve ona vytvárala most, ktorý mohol spojiť, a do istej miery aj spájal slovanské obyvateľstvo najvýchodnejšieho cípu

republiky. To bolo totiž od prvých dní v novom štáte rozdelené do dvoch, ba až troch táborov, keď sa jedna časť etnicky identifikovala ako Rusíni, druhá ako Ukrajinci a tretia ako Rusi. Tieto kultúrne, ideové a politické zápasy oslabovali celú komunitu a vlastne jej nedávali šance, aby presadila svoje oprávnené požiadavky na riadenie vlastného života, národného vývinu a územia s autonómnym štatútom. A nielen to, tieto zápasy rozvracali komunitu aj v etnickom zmysle a sekundárne dávali celú etnickú komunitu napospas rôznym cudzím zámerom a záujmom.

Národnosť, resp. príslušnosť k národnosti je veľmi citlivý fenomén, ktorý sa neviaže len na jazyk, na územie, štátny útvar, kultúrne prostredie, tradíciu, ale aj na veľmi krehkú bázu aktuálneho vedomia jednotlivca i kolektívu. A toto vedomie je relatívne ľahko ovplyvniteľné najrozmanitejšími faktormi, ktoré naň vplývajú dlhodobo, ale aj krátkodobo, ba niekedy len jednorázovo, ale častokrát zásadne. Vplývajú naň tak, že sa jednotlivec etnicky identifikuje s tým spoločenstvom, ktoré mu ponúka určitú jedinečnosť, ba možno i šancu byť na tom lepšie, ako bol doteraz.

Polícia malého národa, obkoleseného väčšími susedmi bola v dejinách vždy ťažká. Ľahšie sa žilo vtedy, ak jestvovalo aspoň vedomie, že existuje reálna sila, o ktorú sa môžeme v najťažšej chvíli oprieť. Takouto oporou sa vedome i podvedome stalo pre Rusínov Rusko a Rusi ako najväčší slovanský národ, ktorý mal byť oporou aj pre iné slovanské národy, ďalej ukrajinský národ, ktorý síce nemal vlastný štát, ale svojou početnosťou predstavoval reálnu kultúrnu, etnickú a morálnu silu. Potrebu takejto opory si rusínska inteligencia výrazne uvedomovala v čase najväčšieho národnostného útlaku – ešte v rámci Uhorska. Vznik Československa však ponúkal nové perspektívy a v tejto súvislosti popri etnickej identifikácii s ukrajinskou národnosťou (menej s ruskou), ponúkal aj možnosť vlastnej – rusínskej etnicity, ktorá by mohla byť garantovaná slovanským československým štátom a postavená na vlastnom vnútornom potenciáli. Najlepšie to vidieť na návrhu, ktorý sa zrodil v roku 1919 v rokovaní Centrálnej ruskej národnej rady, ktorá navrhla, aby nový štát, do ktorého Rusíni vstúpia, niesol názov *Česko-slovensko-ruská republika*.¹ Rusíni Československo vnímali ako garanta svojej etnicity, práva a možnosti ju ďalej a slobodne rozvíjať.

Skutočnosť však bola oveľa komplikovanejšia. V Československu nielenže vznikla možnosť rozvíjať rusínske etnické povedomie, ale aj ukrajinské, ba aj ruské. Československý štát nechcel zasahovať do bytostne vnútorných otázok rusínskeho obyvateľstva, lebo to nepotreboval ani z ekonomického, ani z mocenského hľadiska. Pravdou však je, že sa Praha zdala ukrajinská orientácia časti rusínskej politickej a kultúrnej špičky výhodnejšia, lebo na Podkarpatskej Rusi ostala veľká časť rusínskej inteligencie, ktorá si z Uhorska priniesla silnú promaďarskú orientáciu. Badateľné to bolo najmä pri gréckokatolíckom duchovenstve, ktoré malo silný vplyv na svojich veriacich. V danej medzinárodnej konštelácii, pri nespokojnom Maďarsku

¹ ŽATKOVIČ, Grigorij I.: *Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, býveho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa, 1921, s. 10 – 11.

a jeho neustále rastúcich revizionistických aktivitách sa v Československu pociťovala promaďarská orientácia ako veľké nebezpečenstvo, ohrozujúce integritu celého štátu, a teda aj rusínska etnická orientácia ako nestabilný, resp. aj rizikový fenomén.

V Československu, a obzvlášť na Slovensku boli veľmi citlivo vnímané maďarské aktivity, akou bola napr. tzv. Rothermereova akcia – vyhlásenie anglického tlačového magnáta v novinách Daily Mail v článkoch *Miesto Uhorska na slnku* (21. 6. 1927) a *Výbušný bod Európy* (30. 8. 1927), požadujúce vrátenie historických území Maďarom a Maďarsku a odsudzujúce Trianon ako veľkú krivdu Maďarov.² Táto požiadavka sa týkala nielen Slovenska, ale aj Podkarpatskej Rusi, na ktorej medzičasom silnelo sklamanie z nezavedenej autonómie. Sklamanie, ktoré bolo ventilované vyhláseniami viacerých politických činiteľov, ktoré mali charakter vyhrážok československému štátu, že podvedení Rusíni musia hľadať porozumenie a pomoc na iných miestach, ak sa im ich nedostáva v Československej republike. Ak do toho prirátame nahlas sa neprejavujúce, ale o to intenzívnejšie pôsobiace aktivity vplyvných rusínskych politikov, ktorí s návratom do veľkého Maďarska skutočne počítali, tak nám do mozaiky komplikovaného vývinu a postavenia Rusínov v ČSR zapadne ďalší výrazný kamienok. A ten nám pomôže pochopiť, ako sa pomaly uzatváral kruh nedôvery: Praha neverila, že by súčasná rusínska politická a kultúrna špička dokázala viesť autonómnu Podkarpatskú Rus tak, že by nehrozila žiadna dezintegrácia, a tak premyslene odkladala zavedenie autonómie do života. U Rusínov zas prevládalo sklamanie z československého štátu. To bolo posilnené aj odmietnutím ich nárokov na začlenenie severovýchodného Slovenska do Podkarpatskej Rusi, na ktorom spolu so slovenským žilo rusínske obyvateľstvo.

Spor o krajinskú hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou zakalil slovensko-rusínske vzťahy a vyvolal ďalšie otázky. Najdôležitejšia z nich bola tá, kto vlastne žije na spornom území? Slováci alebo Rusíni? Odpoveď na ňu nebola jednoduchá, hoci niektoré kruhy ju chceli zjednodušiť návodom, vychádzajúcim z premisy, že všetci gréckokatolíci sú Rusíni, mnohí síce už poslovenčení, ale vo svojej podstate stále príslušníci rusínskej etnicity.

V medzivojnovom období 20. storočia to však už nezodpovedalo skutočnosti a činnosť rusínskych gréckokatolíckych kňazov, vrátane najvyšších gréckokatolíckych kruhov v Prešove (biskup P. P. Gojdič) vyvolávala nevôľu nielen v slovenskom negréckokatolíckom prostredí, ale aj u samotných gréckokatolíkov i gréckokatolíckych duchovných, ktorí sa hlásili k Slovákom a z ktorých mnohí skutočne nemali svoje korene v rusínskom etnickom prostredí.

Ak na Podkarpatskej Rusi rusínske obyvateľstvo riešilo otázku, týkajúcu sa jeho národnosti a malo sa rozhodnúť medzi rusínskou a ukrajinskou etnicitou, na severovýchodnom Slovensku mu komplikovala situáciu možnosť byť aj

² Bližšie pozri: ŠVORC, Peter: Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období 1919 – 1939. Prešov, Universum, 2003, s. 281 – 302.

slovenským obyvateľstvom. To, že rozhodovanie bolo veľmi ťažké a že obyvateľstvo severovýchodného Slovenska (aj Rusíni, aj Slováci) nemali celkom jasno vo svojej národnej príslušnosti, svedčia sčítania obyvateľstva z roku 1919, 1921 a z roku 1930, keď neraz takmer celé dediny menili svoju národnosť – zo slovenskej na rusínsku a naopak. K vyjasneniu tejto otázky im nepomohli ani vedecké expertízy takých skúsených etnografov, akým bol Moravák Jan Húsek, ktorý v knihe *Národopisná hranice medzi Slovákmi a Karpatorusmi*³ po zložitej analýze všetkých prvkov vypovedajúcich o etnicite ľudí, sklamané skonštatoval, že stanoviť presnú hranicu medzi Slovákmi a Rusínmi je vlastne neuskutočniteľná úloha. Teda, že určiť v miestach dotyku týchto dvoch etník, ktorí ľudia patria k Slovákom a ktorí k Rusínom, keď to ani oni sami nemali jasné, možné ani nie je a dlho možné nebude.

Pre Rusínov však bola sklamaním Praha, reprezentujúca český národ. Obviňovali ju z toho, že na ich úkor nadržíava Slovákom a nerešpektuje prirodzené práva a z toho vyplývajúce požiadavky Rusínov. Ak pri vzniku Československa Rusíni akceptovali existenciu samostatného slovenského národa a samostatného českého národa, tak počas nerovného zápasu o autonómiu mnohí politickí reprezentanti skĺzavali na pozíciu čechoslovakizmu a stotožnili sa s názormi o jednotnom československom národe, ktorý bol po páde Veľkej Moravy rozdelený do osobitných štátnych celkov na celé stáročia a vývin, ktorý potom obe časti prekonali, spôsobil, že sa Slováci začali etnicky uvedomovať ako samostatná, osobitná národnosť pôvodne jednotného československého národa. Tento postoj bol však reakciou na nevydarené pokusy o posunutie krajinskej hranice po riekku Poprad, s trpkým konštatovaním, že Česi, resp. Čechoslováci, ktorí majú dosť vlastného územia, by mohli a mali rešpektovať potreby malého rusínskeho národa, a teda aj snahu o integráciu celého rusínskeho obyvateľstva do jedného, navyše len autonómneho celku, ktorý od ostatného územia oddeľuje len administratívna hranica.

Takýto postoj a takéto názory, podopierané celou plejádou rôznych prác⁴ neriešil požadované predstavy, ale narúšali slovensko-rusínske spolužitie, aspoň vo vyššej politike. Nedôvera, ktorá vznikla na slovenskej strane, rástla a zreteľne sa prejavila po rozpade Československa v marci 1939. Na slovenskej strane preto ani len nezarezovala rusínska (ukrajinská) predstava, i keď z hľadiska širších mocensko-politických koncepcií nerealizovateľná, aby Slováci a Rusíni (Ukrajinci), resp. Slovensko a Podkarpatská Rus vytvorili spoločný štát. Slovenský štát vznikol 14. marca 1939 a v oklieštenej podobe pretrval do jarných mesiacov 1945. Karpatská Ukrajina jestvovala len 1 deň – 16. marca 1939, keď ju pohltilo horthyovské Maďarsko, ktoré zo sľubov, predkladaných Rusínom počas celého medzivojnového obdobia, nesplnilo nič. Takmer pol milióna Rusínov⁵ sa stalo súčasťou Maďarska

³ Húsek, Jan: *Národopisná hranice mezi Slovákmi a Karpatorusmi*. Bratislava 1925.

⁴ Napr.: BESKID, Nikolaj A.: *Karpatskaja Rus*. Prešov 1920; BESKID, Nikolaj A.: *Karpatorusskaja drevnost*. Užhorod 1928; BESKID, Nikolaj A.: *Karpatorusskaja pravda s sem kartami*. Homestead 1932.

a ich osudy sa začali odvíjať podľa iného scenára, ako osudy Rusínov, ktorí ostali súčasťou Slovenského štátu.

Vzťah Slovenského štátu k rusínskemu obyvateľstvu bol poznamenaný nedôverou. Explicitne to napísal denník Slováč 26. apríla 1939: „*Slovenská verejnosť sledovala vždy s pozornosťou nielen osudy celého rusínskeho národa, jeho boj o autonómiu, ktorú dosiahol len na sklonku republiky Česko-Slovenskej za okolností viac-menej tragických. Napriek najlepšej snahe na slovenskej strane nepodarilo sa do samého konca republiky nájsť základy spolupráce slovensko-rusínskej... Rusínske heslo 'Hranice až po Poprad' znemožňovalo úprimný vzájomný styk oboch národov, hoci vieme, že táto túha pramenila hlavne na maďarskej strane a sledovala cieľ jednak znepriateliť oba národy a jednak rezervovať si pre budúcnosť východné Slovensko pre maďarizačné snahy...*“

Na druhej strane, hlásenia, ktoré prichádzali do Bratislavy z rôznych spravodajských zdrojov prezrádzali, že s rusínskym obyvateľstvom Slovenský štát môže počítvať ako s lojálnym obyvateľstvom. V správe hlavného vojenského veliteľstva sa písalo: „*Samotné rusínske obyvateľstvo východného Slovenska nie je protištátneho zmysľania*“⁶, hoci sa ďalej pripúšťalo, že sú tu sily, ktoré by radi videli rusínske obce severovýchodného Slovenska pripojené ku „*Karpatskej Ukrajine, a teda k Maďarsku*“.

Rusínske obyvateľstvo sa v rokoch druhej svetovej vojny neangažovalo zásadne ani proti Slovenskému štátu, ani zaň. Existovali však skupinky, najmä ľavicovo orientované, ktoré uvažovali o rôznych alternatívach, ako napr. o pripojení Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu, pričom hrozilo, že v ich poňatí bola Podkarpatská Rus vnímaná aj s územím severovýchodného Slovenska.⁷ Takéto názory vyvolávali na Slovensku obavy, najmä v roku 1944 a na začiatku roku 1945, keď už bolo jasné, ako vojna skončí, a navyše keď zaznievali z úst Rusínov, pôsobiacich v zahraničnom odboji.⁸ Môžeme však konštatovať, že iniciatívy pripojiť severovýchodné Slovensko k Podkarpatskej Rusi a tú zas k Sovietskemu zväzu, vychádzali zo strany ukrajinsky orientovanej časti a vyvolávali vrásky aj po skončení druhej svetovej vojny.

Druhá svetová vojna Slovensko neobišla, ako si to želalo jeho obyvateľstvo. Naopak, v posledných vojnových mesiacoch sa s ničivou silou prehnala cez jeho územie. Môžeme povedať, že neobišla ani Rusínov, ba tých zasiahla vari tou najničivejšou vlnou, ktorá i tak už dosť chudobný kraj zdevastovala ešte viac.

⁵ Podľa *Statistického Lexikonu obcí v zemi Podkarpatoruské*, Praha 1937, s. XV, žilo na Podkarpatskej Rusi v r. 1930 446 916 obyvateľov ruskej (rusínskej, ukrajinskej) národnosti.

⁶ SNA Bratislava, fond KÚ 1938, krabica 298, spis 152341/dôv. 2. oddel. 1939.

⁷ SNA Bratislava, fond KÚ 1938, krabica 298, spis 13.164/39 – Správa policajného riaditeľstva v Bratislave prezídiu ministerstva vnútra v Bratislave zo dňa 18. 11. 1939.

⁸ HUŤKA, Matej: *Nie Poprad, ale Uh*. In: Slováč, 4. február 1945, č. 29, s. 1.

RUSÍNI NA SLOVENSKU PO II. SVETOVEJ VOJNE

(ROZVOJ, JEHO LIMITY, OPTÁCIA)

PhDr. Michal ŠMIGEL, PhD.

Vývoj situácie na severovýchodnom Slovensku – území obývanom slovenskými Rusínmi, v prvých rokoch po druhej svetovej vojne výrazne ovplyvnili predovšetkým dva faktory. Prvým z nich bolo riešenie otázky Podkarpatskej Rusi v rokoch 1944–1945, ktoré malo svoju odozvu aj na území východného Slovenska a v širšom zmysle slova ovplyvnilo situáciu okolo tzv. ukrajinskej otázky na Slovensku. Druhým nemenej dôležitým faktorom ovplyvňujúcim dianie a situáciu v oblasti obývanom rusínskym obyvateľstvom bola sociálno-ekonomická úroveň a hospodársky stav regiónu po prechode frontu a v prvých povojnových rokoch.

Samotná otázka odstúpenia Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) v prospech Sovietskeho zväzu je pomerne známou záležitosťou. To sa však nevzťahuje na situáciu v severovýchodných okresoch Slovenska – predovšetkým, čo sa týka hnutia za pričlenenie oblasti k Sovietskemu zväzu. Tá je menej známa a najmä menej prebádaná.

Nezanedbateľnou bola iniciatíva, ktorú vyvíjal už Dočasný výbor Ukrajincov Prjaševščiny (Prešovska),¹ ktorý na svojom prvom zasadaní v Užhorode 29. novembra 1944 prijal rezolúciu podobnú tej mukačevskej (na prvom zjazde národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny, ktorý sa uskutočnil 26. novembra 1944 v Mukačeve za účasti 663 delegátov zo Zakarpatskej Ukrajiny bol vyslovený zámer pripojiť Podkarpatskú Rus k sovietskej Ukrajine), adresovanú Národnej rade Zakarpatskej Ukrajiny. V rezolúcii Dočasný výbor žiadal „...pripojiť k slobodnej matke Zakarpatskej Ukrajine celú prešovskú Ukrajinu (severovýchodné Slovensko – *pozn. M. Š.*) aj s haličskou Lemkovščinou (Lemkovinou, juhovýchodné Poľsko – *pozn. M. Š.*)“, teda taktiež k Ukrajine, respektíve ZSSR.² Určitý nepokoj vyvolávala aj tá skutočnosť, že s podporou sovietskych bezpečnostných zložiek z Podkarpatskej Rusi začali na územie Slovenska prenikať skupiny agitátorov, ktoré sa usilovali vyvolať medzi obyvateľstvom severovýchodného Slovenska hnutie za pripojenie k Podkarpatskej Rusi. Celkovú situáciu v pohraničných okresoch komplikovalo aj to, že Červená armáda

¹ Iniciátori rezolúcie sa označovali ako „Dočasný národný výbor prjaševských a ruských Ukrajincov“. Dokument publikuje VANAT, Ivan: *Materialy do istoriji Ukrajin'skoji Narodnoji Rady Prjašivščyny (1945-1952)*. Prešov 2001, s. 19-21.

² GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – MUŠINKA, Mikuláš: *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia*. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. Košice – Užhorod 1999, s. 38-39.

obsadila šesť slovenských obcí na východnom Slovensku. Dokonca aj Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny začala zasahovať do činnosti pohraničných severovýchodných okresov Slovenska.³

To, že na severovýchodnom Slovensku začiatkom roku 1945 skutočne došlo k agitácii obyvateľstva a zbieraniu podpisov pod akési vypracované memorandum potvrdzujú viaceré správy. Podpisové akcie za pripojenie k ZSSR sa uskutočňovali na rôznych miestach a obciach regiónu. Boli však získavané rôznym, často aj podvodníckym spôsobom, a nechýbal pri tom nátlak, respektíve vyhrážky.⁴ Iniciatívy v tomto smere pokračovali ešte ďalej. Okrem toho, že delegácia z bližšie neidentifikovateľného okresu východného Slovenska navštívila v Kyjeve N. Chruščov a žiadala o pričlenenie ich okresu k Ukrajine,⁵ podobné tendencie sa prejavovali aj medzi niektorými členmi organizácie KRASNO (Karpatorusskij avtonomnyj sovet nacional'neho oslobodenia), ktorí koncom roku 1944 iniciovali vznik a založenie Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (UNRP). Zakladateľov UNRP zjavne inšpirovali správy o činnosti Slovenskej národnej rady (SNR) ale predovšetkým vznik Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny. Oficiálne založenie UNRP sa odohralo neskôr, 1. marca 1945 na zjazde delegátov z okresov východného Slovenska („ukrajinských obcí a okresov“), obývaných prevažne rusínskym obyvateľstvom. Podľa pôvodného zámeru sa mal uvedený zjazd uskutočniť už 15. februára 1945. Uvedený termín bol však posunutý pravdepodobne preto, lebo členovia Prípravného výboru uskutočňovali na východnom Slovensku agitáciu za pripojenie jeho územia k Sovietskemu zväzu. Je reálny predpoklad, že v tomto smere sa angažovali na priamy podnet vysokých vojenských činiteľov Červenej armády (ČA).⁶

Pravdepodobne medzi velením ČA operujúcej na východnom Slovensku a politickým vedením ZSSR však nedošlo v tejto otázke k dostatočnej koordinácii, respektíve je možné predpokladať, že boli dokonca vyzvaní aby pozastavili svoju iniciatívu v tomto smere.⁷ Ako uvádza M. Gajdoš, práve kvôli tomu boli viacerí agitátori

³ BOBÁK, Ján: Slováci na Podkarpatskej Rusi a ich presídľovanie do Česko-Slovenska v roku 1947. Bratislava 1998, s. 10.

⁴ GAJDOŠ, Marián: Pripojenie Zakarpatskej Ukrajiny k ZSSR a Ukrajinská národná rada Prjaševščiny. In: Rusíni: otázky dejín a kultúry. Prešov 1994, s. 111.

⁵ Nikita Sergejevič Chruščov, vtedajší prvý tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany (boľševikov) Ukrajiny (ÚV KS(b)U) a predseda ukrajinskej vlády, vo svojich memoároch spomína, že približne začiatkom roku 1945 ho v Kyjeve navštívili predstavitelia akéhosi okresu z východného Slovenska, kde žili Ukrajinci, a žiadali, aby ich okres bol pripojený k Ukrajinskej SSR. N. Chruščov im odpovedal, že to nie je možné, keďže by sa to dotklo Čechov, ale najmä Slovákov. Delegácii odporučil budovať socializmus v tesnej spolupráci s KSČ. Po ich odchode kontaktoval J. Stalina. VANAT, I.: *Materiály do istoriji Ukrajins'koji Narodnoji Rady Prjašivščyny (1945-1952)*, s. 24-25.

⁶ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. – MUŠINKA, M.: Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia, s. 39–41.

⁷ Moskva nechcela riskovať prípadnú stratu reputácie v očiach spojencov a najmä budujúcej sa vlády ČSR, keďže týmto spôsobom by mohlo dojsť k spochybneniu partnerských vzťahov a navyše otázka Podkarpatskej Rusi – považovaná za bilaterálny problém medzi Československom a ZSSR – by nabrala iných rozmerov, vrátane aktivizácie medzinárodnej verejnej mienky.

v polovici februára 1945 predvolaní na sovietske vojenské velenie v Prešove, kde ich činnosť bola podrobená ostrej kritike. Zároveň ich upozornili, že ich konanie nie je v súlade s československo-sovietskou spojeneckou zmluvou a „v daných podmienkach je predčasné“.⁸

Uvedené tendencie však nabrali kulminačnej podoby počas ustanovujúceho zjazdu UNRP, konaného 1. marca 1945 v Ruskom dome v Prešove.⁹ UNRP bola vyhlásená za národno-politický orgán reprezentujúci ukrajinské a ruské obyvateľstvo žijúce na východnom Slovensku a mala chrániť a presadzovať práva i záujmy uvedeného obyvateľstva. Zároveň ustanovujúci zjazd prijal rezolúciu, v ktorej sa prihlásil k Manifestu prvého zjazdu národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny v Mukačeve, vyslovil veľú vďaku J. Stalinovi za oslobodenie a poskytnutie práva slobodne vyjadriť svoje národné cítenie a (čo je najdôležitejšie) opäť načrtnol myšlienku pripojenia severovýchodných území Slovenska k Ukrajinskej SSR.¹⁰ Celková atmosféra ustanovujúceho zjazdu a prijatie takejto rezolúcie v mnohom pripomínali zjazd národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny, ktorý deklaroval zjednotenie Zakarpatska so sovietskou Ukrajinou.

Najdôležitejším faktom v tejto situácii bolo, že Rusínov, odvekých obyvateľov východného Slovenska, UNRP prezentovala v novom svetle. Označila ich za ukrajinskú národnostnú menšinu. Predstavitelia UNRP stanovením tohto názvu, ktorý nezodpovedal tradícii ani cíteniu väčšiny obyvateľstva, chceli hlavne zvýšiť autoritu vytvoreného orgánu, najmä v súvislosti s vývojom v Zakarpatsku.¹¹

To, že v severovýchodnom kúte Slovenska bola snaha napodobniť zakarpatský variant soviétizácie svedčí skutočnosť, že UNRP vo svojom tlačovom orgáne Prjaševščina, vyzývala „ozbrojených predstaviteľov ukrajinského ľudu“, aby bdeli a dbali, „aby naše rozhodnutia boli presne uvádzané do života a všetky úchyľky od našich rozhodnutí trestali podľa zákona“.¹² Teda zjavnou bola snaha napodobniť vytváranie ľudových ozbrojených družín, ako to bolo na Zakarpatsku, za účelom presadzovania vlastných zámerov. Okrem toho UNRP vyzývala miestne rusínske obyvateľstvo aby vstupovalo do radov ČA. Skutočne je potrebné súhlasiť s názorom, že na severovýchodnom Slovensku v tomto období hrozilo dvojvládie.

Uvedený vývoj udalostí čoskoro našiel odozvu u politických elít ČSR. Už len použitie slovenskému jazyku cudzieho a fakticky nepreložiteľného pojmu

⁸ GAJDOŠ, M.: Pripojenie Zakarpatskej Ukrajiny k ZSSR a Ukrajinská národná rada Prjaševščiny, s. 108-109.

⁹ Za predsedu UNRP bol zvolený Vasiľ Karaman, za podpredsedov Peter Babej a Peter Židovský a za generálneho tajomníka Dr. Ivan Rohal-Il'kiv. Východoslovenská pravda, 3. marca 1946.

¹⁰ Protokol z ustanovujúceho zjazdu UNRP publikuje VANAT, I.: Materialy do istoriji Ukrajins'koji Narodnoji Rady Prjašivščiny (1945-1952), s. 29-41.

¹¹ GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav: Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 –1953. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Svazek 21. Praha 1994, s. 14.

¹² Prjaševščina, 1. apríla 1945.

„Prjaševščina“ iritovalo slovenské národné orgány, ktoré sa obávali autonomistických a separatistických ambícií vo východoslovenskom regióne. Československé štátne orgány a politické organizácie začali vyvíjať iniciatívu v snahe upokojiť situáciu na východnom Slovensku. Zároveň boli odhodlané zo všetkých síl brániť integritu obnovenej republiky.

Zo svojej strany si aj čelní predstavitelia UNRP postupne začali uvedomovať nereálnosť pričlenenia časti východoslovenského územia k ZSSR, a to ako z medzinárodného, tak aj vnútropolitického hľadiska. Zámery UNRP nebolo možné realizovať v dôsledku toho, že celé spektrum československej politickej reprezentácie po zjavnej strate Podkarpatskej Rusi trvalo na územnej celistvosti ČSR. Nehovoriac už o tom, že pripojenie časti východného Slovenska k ZSSR na základe etnického princípu bolo takmer nemožné, pretože tzv. ukrajinské (v skutočnosti ale rusínske) obyvateľstvo nebolo kompaktné osídlené. Zároveň by mohol vzniknúť precedens pre maďarskú a poľskú menšinu na Slovensku, čo si samozrejme vláda ČSR a Slovenská národná rada nemohli dovoliť.

Postupne hnutie za pričlenenie územia k ZSSR, ktoré iniciovala UNRP, začalo slabnúť a napokon zaniklo. K upokojeniu a vyjasneniu situácie došlo až po 9. apríli 1945, keď sa v Košiciach uskutočnilo stretnutie popredných predstaviteľov UNRP V. Karamana, P. Babeja a I. Rohaľa-Iľkiva so zástupcami SNR G. Husákom a T. Tvarožkom. UNRP prejavila ochotu spolupracovať so SNR v riešení otázok týkajúcich sa ukrajinského (rusínskeho) obyvateľstva.¹³ V apríli 1945 UNRP vypracovala memorandum,¹⁴ ktoré 5. mája 1945 odovzdala zástupcom SNR. Memorandum obsahovalo celý rad politicko-kultúrnych požiadaviek, ktoré štátne orgány mali uskutočniť v záujme riešenia „ukrajinskej“ otázky (v podstate zahrála národnostnou kartou).¹⁵ UNRP vyjadrila aj plnú podporu Košickému vládnemu programu a zároveň žiadala proporcionálne zastúpenie Ukrajincov v SNR, v ústredných orgánoch štátnej moci pri Povereníctvach SNR a v ostatných inštitúciách, orgánoch štátnej správy a súdnictva, najmä „v okresoch s ukrajinským obyvateľstvom“. Osobitná pozornosť sa venovala rozvoju ukrajinského (ruského) národnostného školstva a zriadeniu referátu pre riadenie týchto škôl pri Povereníctve školstva a osvetý SNR (nakoniec to bol skutočne jediný politický výdobytok).¹⁶

Aj keď sa UNRP od separatistických myšlienok distancovala a začala hlásať podporu Košickému vládnemu programu, na jej počiatkové výroky sa nezabudlo, ale stále pamätalo. Je možné tvrdiť, že vedúci činitelia ČSR na čas zaujali vyčkávaciu

¹³ GAJDOŠ, M.: Pripojenie Zakarpatskej Ukrajiny k ZSSR a Ukrajinská národná rada Prjaševščiny, s. 110.

¹⁴ VANAT, I.: Materialy do istoriji Ukrajins'koji Narodnoji Rady Prjašivščyny (1945-1952), s. 56-59.

¹⁵ BAJCURA, Ivan: Ukrajinská otázka v ČSSR. Košice 1967, s. 76.

¹⁶ GAJDOŠ, Marián: K úsiliu Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny o zákonné riešenie postavenia ukrajinskej národnosti v rokoch 1945 – 1948. In: Acta Juridica Cassoviensia, 16. Zost. Palúš, I. Košice 1991, s. 7.

polohu, ale tajne hľadali príležitosť na postupnú likvidáciu UNRP (čo sa začiatkom 50. rokov aj stalo) ako aj riešenie otázky obyvateľstva „podporujúceho“ jej rady. Tá sa riešila práve na spôsob opcie a presídlenia rusínskeho obyvateľstva do ZSSR (de facto išlo o československo-sovietsku výmenu obyvateľstva) na základe dvoch opčných dohôd (1945-1947).

Nemenej dôležitá je otázka postoja rusínskeho obyvateľstva zo severovýchodných okresov Slovenska k tendenciám pripojenia ich regiónu do ZSSR. Traduje sa, že „počiatočné snahy UNRP riešiť otázku Rusínov (podľa nej „Ukrajincov a Rusov“ – pozn. M. Š.) pripojením severovýchodného Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine nezískali podporu, hoci v niektorých kruhoch doma i v emigrácii dožívali až do roku 1947“.¹⁷ Nasvedčuje tomu, napríklad, aj list gréckokatolíckeho farára z Jarabiny, ktorý bol 4. októbra 1945 adresovaný Okresnému národnému výboru (ONV) v Starej Lubovni. Veľmi výstižne charakterizuje načrtnuté udalosti a pozoruhodným je aj z toho hľadiska, že otvára pohľad samotného obyvateľstva na vyššie uvedené udalosti:

„Najúprimnejšie prosím láskavo zahľásiť kompetentným osobám, že jarabinský ľud je pobúrený správami o tom, že vraj Rusi požadujú od ČSR, aby táto všetkých Rusínov presídliť do Ruska, respektíve na Ukrajinu, lebo že vraj je to vôľa rusínskeho ľudu. Rusíni si vôbec neželajú patriť k ZSSR, a že niektorí z nich podpísali v januári a februári tohto roku akési memorandá, že chcú patriť k Rusku, urobili to nevedomky, že boli nacytani učiteľmi a im podobnými pseudointeligentmi, ktorí sa rozprchlí po rusínskych dedinách a povedali, že zbierajú podpisy v dedinách, ktoré chcú mať rusínske školy, ktoré potrebujú jarné osivo atď.; a nikto z nich nikdy nehovoril, o čo sa skutočne jedná, inakšie bol by nikto tieto somárske memorandá nepodpísal. Moji nacytani veriaci prosia, aby som podčiarkol, že všetci spomenutí ľudkovia, ktorí samopašne, na vlastnú ruku zbierali podpisy, zaslúžia si byť vyhlásení za vlastizradcov a zaslúžia si, aby boli sami z ČSR do ZSSR vyhodení, aby tak obdržali to, čo si zaslúžili a skúsili sami to, čo priali druhým..., lebo všetci moji veriaci, ako aj Rusíni zo susedných dedín, cítili sa vždy Čechoslovákmi, bojovali vždy za celistvosť ČSR a chcú zostať vernými občanmi svojej milovanej vlasti, Československej republiky. Keď bude treba, všetci spomenutí podpíšu osvedčenia, že sa cítia Slovákmi, aby mať už ráz svätý pokoj s tým večným strašidlom, že majú, či môžu byť niekedy presídlení do Ruska len preto, že sa narodili Rusínmi.“¹⁸

M. Gajdoš v tejto súvislosti uviedol, že na východnom Slovensku, najmä v rusínskom prostredí, pomerne dlho pretrvávali úvahy týkajúce sa pripojenia časti tohto regiónu k Zakarpatskej Ukrajine. Prejavilo sa to nielen v počiatočnom období

¹⁷ KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu. In: Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti. [Ed.:] Gajdoš, M., Konečný, S. Košice 1997, s. 72.

¹⁸ Štátny archív v Levoči pobočka Stará Lubovňa, f. ONV Stará Lubovňa 1945 – 1960, k. 28, č. 795/1945 prez. List Gréckokatolíckeho farského úradu v Jarabine.

činnosti UNRP, ale aj neskôr – pri iných rôznych príležitostiach. Pomerne neprehľadná situácia bola v súvislosti s vytyčovaním československo-sovietskych hraníc a medzi obyvateľstvom kolovali rôzne zvesti o možnom pripojení časti východného Slovenska k Zakarpatsku. Celkovo sa k ČSR rusínske obyvateľstvo chovalo lojálne, aj keď niektorí z nich prejavovali záujem o pripojenie k ZSSR. Napomáhala tomu najmä zlá zásobovacia situácia v regióne. Šírla sa propaganda, že príslušné poverenictva nejavia o tieto kraje záujem práve kvôli tomu, že budú postúpené ZSSR. Prakticky po celom Slovensku kolovali správy, že jeho východná časť až po Poprad pripadne ZSSR. To vyvolávalo nepokoj a protesty niektorých obcí, ale aj jednotlivcov. Navyše k obavám obyvateľov prispievali aj postoje vtedajších slovenských politikov.¹⁹ Základné politické hry a začiatocne separatistické ambície UNRP rusínske obyvateľstvo znepokojovali a do ich života často vnášali neistotu.²⁰ Ako vyplýva z analýzy dobových dokumentov, obyvateľov východného Slovenska v tomto období skôr zaujímali existenčné problémy a odstránenie následkov vojny v každodennom živote (*pozri prílohu č. 1*).

Skutočne z celého Slovenska poznačeného vojnovými udalosťami bola na tom najhoršie jeho východná časť, hospodársky najzaostalejšia časť republiky. Východné Slovensko a v ňom najmä severné okresy obývané rusínskym obyvateľstvom utrpeli pri prechode frontu najväčšie materiálne škody, čo na niekoľko rokov negatívne ovplyvnilo hospodársky a sociálny vývin prevažnej časti ich obyvateľstva.²¹

V dôsledku vojnových udalostí došlo predovšetkým k úbytku bytového fondu. Najväčšie škody v tomto smere utrpeli severovýchodné okresy Svidník, Snina, Medzilaborce, Stropkov, ale i Bardejov, Giraltovce, Humenné a Stará Ľubovňa. Totiž z celkového počtu zničeného domového fondu Slovenska na východné Slovensko pripadalo 54,5 %.²² Obnova bytového fondu nebola uskutočňovaná v dostačujúcom tempe a obyvateľstvo najmä v období zimných mesiacoch doslova trpelo. Tento stav prevládala ešte aj v treťom roku po ukončení vojny. Veľké škody vykazovalo aj poľnohospodárstvo, ktoré bolo hlavným zdrojom obživy obyvateľstva východoslovenského regiónu. Situáciu v poľnohospodárstve navyše komplikovala skutočnosť, že viaceré lesy a polia boli v dôsledku vojnových udalostí zamínované. Na poľnohospodárskej pôde sa preto v prvých povojnových rokoch ani nedalo hospodáriť. Prídelové zásobovanie obyvateľstva bolo nepravidelné, rozmáhal sa čierny obchod a pašeráctvo.²³ Teda životný štandard obyvateľov severovýchodného Slovenska

¹⁹ GAJDOŠ, Marián: Poznámky k procesu optácie. In: Slezský sborník, roč. 94, 1996, č. 3, s. 209.

²⁰ Štátny archív v Levoči pobočka Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 1, č. 120/1945 prez. Situácia správy za mesiac december 1945.

²¹ BOBÁK, Ján – ŠUTAJ, Štefan: Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: Historica Carpatica, XII/1981. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice 1981, s. 33–60.

²² Štatistická príručka Slovenska 1947. Bratislava 1947, s. 384–385.

²³ Pozri ŠMIGEL, Michal – KRUSKO, Štefan: Opcia. Proces optácie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. Prešov 2005, s. 97–103.

v povojnových rokoch nebolo možné nazvať životným štandardom človeka – „v danom prípade išlo o hladovanie v priamom slova zmysle“.²⁴ Ako uviedol I. Vanat, „podvýživa v tom čase sa pokladala za normálny jav“.²⁵ Vojnové udalosti, nadmierna migrácia obyvateľstva a katastrofálna bytová situácia, ktorá donútila desaťtisíce ľudí bývať v nevyhovujúcich provizóriách, v ktorých sa jednoducho nedali dodržiavať základné hygienické zásady, mala veľký vplyv na rozšírenie prudko nákazlivých chorôb pravidelne prerastajúcich do epidémii.

Ani pokusy vnútornej kolonizácie, v tej dobe prebiehajúcej v Československu, zameranej na presídlenie roľníkov do oblastí pohraničia na hospodárstva po vysídlení Nemcov a Maďaroch, zložité sociálno-ekonomickú situáciu v regióne ani zďaleka nenapravili. Na východnom Slovensku išlo predovšetkým o kolonizovanie opustených nemeckých a maďarských obcí obyvateľstvom z chudobných, horských, preľudnených a vojnou poškodených dedín.

Ako na stránkach slovenskej tlače konštatoval G. Husák (po návšteve východného Slovenska delegácie Zboru povereníkov pod jeho vedením v polovici októbra 1946), „situáciu na slovenskom východe možno vo všeobecnosti charakterizovať tým, že všetko chýba a nedostatky Slovenska sa rysujú na východe ešte vypuklejšie, sú akosi preexponované. Ak je Slovensko v celoštátnom pomere málo industrializované, má východné Slovensko pomer k ostatným častiam priemyslu ešte slabší. Ak celkový civilizačný stupeň na Slovensku je nižší ako v českých krajinách, je tento na východe nižší ako na západe Slovenska. Ak bolo celé Slovensko vojnou ťažko postihnuté, bolo východné Slovensko dvojnásobne. Celé Slovensko malo a má ešte dosť biedy, no na východe je jej priveľa“.²⁶

Zložité povojnové sociálno-ekonomické pomery, v ktorých sa ocitlo rusínske obyvateľstvo na východnom Slovensku, v rokoch 1945-1947 komplikovali aj oddiely Ukrajinskej povstaleckej armády – UPA (tzv. banderovci) operujúce v tejto oblasti, ako aj kriminálne a zločinecké skupiny, a to ako domáce, tak aj z priľahlého poľského pohraničia.

Pohyby oddielov UPA boli sprevádzané antikomunistickou, antisovietskou a vojenskou propagandou, ktorú rozširovali medzi obyvateľstvom severovýchodných okresov Slovenska. Od obyvateľstva žiadali, často aj odoberali potravinové články, ale aj šatstvo a iné veci, nedostatkom ktorých trpelo aj samotné obyvateľstvo. Treba však uviesť, že na účet banderovcov boli pripisované viaceré prepady, zločiny, ba aj vraždy, ktoré sa udiali v tomto období v niektorých východoslovenských okresoch, aj keď tieto nie sú ešte dodnes dokázané.²⁷ Napriek všetkému táto situácia veľmi znepokojovala obyvateľstvo – vyvolávala strach, ale aj neistotu, obavy z prítomnosti a budúcnosti.

²⁴ GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav: K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch. Košice 1991, s. 92.

²⁵ VANAT, Ivan: Narýsy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II (vereseň 1938 r. – futyj 1948 r.). Bratislava 1985, s. 197.

²⁶ Pravda, 20. októbra 1946, tiež Hlas ľudu, 22. októbra 1946.

Vytvárala sa živná pôda pre šírenie najrozmanitejších, väčšinou celkom nepravdivých chýrov, ktoré spoločenskú situáciu značne destabilizovali.²⁸

Výskumy posledných rokov potvrdzujú, že v rokoch 1945 – 1946 sa postrachom pre rusínske obyvateľstvo slovenských pohraničných severovýchodných okresov (ako aj obyvateľstva juhovýchodného poľského pohraničia – Lemkov) stali práve poľské zločinecké skupiny (bandy), ktoré nelegálne prekračovali poľsko-slovenskú hranicu a najmä v nočných hodinách prepádali civilné obyvateľstvo a ich obydlia. Takéto prípady boli zaznamenané v celom priestore severného slovenského pohraničia od Spišskej Starej Vsi po Medzilaborce.²⁹ Bolo to spôsobené tým, že v uvedenom období a oblasti sa slovenské hranice takmer nestrážili a v regióne bol nedostatok bezpečnostných zložiek.³⁰ S použitím zbrane a násilia zločinecké skupiny oberali obyvateľstvo o všetko, čo malo cenu – hotovosť, osobné veci, oblečenie, proviant, odvádzali aj dobytok.³¹ Nemenej záškodníckou bola aj činnosť domácich zločineckých skupín. Týmto spôsobom uvedené bandy prinášali obyvateľstvu hospodárske škody, a to práve v oblasti, ktorá značne utrpela vojnou a v ktorej životná úroveň očividne zaostávala.

V dôsledku nedostatku seriózných regionálnych štruktúr a bezpečnostného aparátu v regióne, situácia sa často dostávala pod kontrolu nespoľahlivých elementov – dokonca aj z radov partizánov a miestnych činiteľov, ktorí sa vyhlasovali za (často domnelých, respektíve pochybných) „osloboditeľov“ – „obnoviteľov“ československej štátnosti a vlastnili zbrane – zneužívajúcich svoje postavenie. Navyše, keďže oblasť bola silne postihnutá vojnovými udalosťami a vládli zložité sociálno-ekonomické pomery, rýchlo pochopili, že sa dajú zneužiť za vlastným účelom. Absencia spoľahlivých príslušníkov NB a FS, prevládajúci klientelizmus na úrovni miestnych národných výborov, korupcia a pašeráctvo tomu len napomáhali.

Aj prejavy antisemitizmu neboli ničím výnimočným pre slovenský východ v prvých povojnových rokoch. Podľa hlásenia Hlavného veliteľstva národnej

²⁷ Vojský historický archív (VHA) Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 1, inv. č. 9. Dôverný rozkaz veliteľstva „Ocel“ č. 4 (11. mája 1946). V novembri 1947 na spoločnom zasadnutí vojenskej a bezpečnostnej komisie ČSR generál Boček konštatoval, že „v mnohých prípadoch bolo zistené, že oddiely zložené z československých občanov – lesných poľovníkov, pašerákov a rôznych kriminálnych elementov, svoje zločiny uskutočňovali na účet banderovcov“. Demokratičeskij golos, 22. novembra 1947.

²⁸ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch, s. 57. Tiež VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 171. Protokol zo spoločného zasadnutia bezpečnostných zložiek v Humennom z 9. júna 1946.

²⁹ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 40, inv. č. 118. Hlásenie Oblastného veliteľstva NB v Humennom č. 20.dôv./1946; k. 50, inv. č. 171. Hlásenie Stanice NB Čertižné č. 177.dôv./1945.

³⁰ Pozri ŠTAIGL, Jan: Ochrana štátnej hranice Slovenska po druhej svetovej vojne (1945-1950). Vojská história, roč. 4, 2000, č. 1, s. 55, 60–62.

³¹ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 171. Hlásenie Stanice NB Čertižné č. 177.dôv./1945.

bezpečnosti zasiahli predovšetkým okolie Prešova, Humenného a Michaloviec a boli pozorované aj v iných východoslovenských okresoch. Boli zaregistrované prípady nepriateľského postoja obyvateľstva slovenskej a rusínskej národnosti voči obyvateľom židovskej konfesie. Dôvody boli rôzne, či už išlo o (ne)legálne pridelenie živností a hospodárskych podnikov Židom, čierny obchod, alebo samotný fakt, že títo obyvatelia medzi sebou komunikovali výlučne po nemecky alebo po maďarsky: „Tieto a podobné prehmty (...) vedú všetky vrstvy obyvateľstva slovenskej a rusínskej národnosti k verejnému poburovaniu a k demonštrатívnym prípravám a zákrokom“.³²

Riešenie národnostnej otázky v obnovenom Československu neobišlo ani rusínsku menšinu na východe Slovenska. Podpísaním Dohody o odstúpení Podkarpatskej Rusi ZSSR pôvodná predstava z obdobia Povstania (1944), podľa ktorej obnovené Československo malo byť „slovanským štátom troch slovanských národov: Slovákov, Čechov a Podkarpatských Ukrajincov“ prestala byť aktuálnou. Okrem iného to znamenalo, že národná osobitosť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku mohla byť akceptovaná už len vo forme uznania štatútu národnostnej menšiny.³³ A na menšiny československá vláda mala osobitný recept. V duchu budovania etnicky homogénneho štátu bez národnostných menšín, ktoré boli označené za potenciálne destabilizujúci činiteľ ČSR, československá vláda mala na mysli skončiť aj s novovytvorenou ukrajinskou (ako to prezentovala UNRP) menšinou na východnom Slovensku.

Ako uviedol historik M. Barnovský, hoci Benešovu štátnu ideu budovania ČSR ako národného štátu Čechov a Slovákov bez národnostných menšín prijali všetky politické strany vrátane KSČ a KSS, zdá sa, že v postoji k riešeniu „ukrajinskej“ otázky na Slovensku predsa len existovali určité diferencie. Kým komunisti sa prikláňali k myšlienke priznať „Ukrajincom“ práva národnostnej menšiny, prezident E. Beneš sa usiloval riešiť túto otázku predovšetkým výmenou obyvateľstva. V rozhovore s V. Molotovom už 21. marca 1945 (t. j. tri týždne od ustanovenia UNRP) uviedol, „že podľa jeho názoru otázka Ukrajincov na Slovensku, by sa mohla riešiť presídlením a výmenou obyvateľstva medzi Slovenskom a Zakarpatskou Ukrajinou, kde žije časť Slovákov. Na otázku Beneša, ako sa na to pozerá Molotov, menovaný vyhlásil, že tu neexistuje žiadny problém, o výmene sa možno, samozrejme, dohodnúť“.³⁴ Podľa nášho názoru, napriek vtedajším rokovaniam E. Beneš bol odhodlaný túto taktiku uplatniť nielen na výmenu Slovákov zo Zakarpatska (podľa Protokolu k Dohode o odstúpení

³² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. PV – bezp., k. 483, č. 60/1945. Hlásenie Hlavného veliteľstva národnej bezpečnosti (2. odd.) č. 470 zprav./1945 z 8. augusta 1945.

³³ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953, s. 14.

³⁴ BARNOVSKÝ, Michal: K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. Historický časopis, roč. 44, 1996, č. 1., s. 67.

Podkarpatskej Rusi ZSSR z 29. 6. 1945), ale aj na výmenu Čechov z Volyne (podľa opčnej dohody z 10. 7. 1946).

Vláda ČSR práve na úkor rusínskej minority na východnom Slovensku riešila návrat do krajiny, respektíve reemigráciu Slovákov a Čechov zo Sovietskeho zväzu, a to na spôsob opcie (na východnom Slovensku zaužívaný názov „optácia“), respektíve výmeny obyvateľstva. Presídlením časti Rusínov do ZSSR zároveň očakávala čiastočnú konsolidáciu zložitých sociálno-ekonomických a národnostných pomerov na východnom Slovensku.³⁵ Tá istá vláda dovolila predstaviteľom iného štátu – sovietskym agitátorom uskutočniť na svojom území propagáciu, agitovať a verbovať československých občanov na presídlenie do ZSSR. V skutočnosti nedosiahla plánovaný cieľ a len menšia časť Rusínov sa pod vplyvom klamlivej agitácie odhodlala vystáť sa do ZSSR na územie ukrajinskej Volyne. Dôvodom tejto odhodlanosti boli predovšetkým zložitý sociálno-ekonomický pomery na povojnovom severovýchodnom Slovensku a lákavá skutočnosť presídliť sa na úrodnú ukrajinskú pôdu, získať rozsiahle české majetky a začať nový život v susednej krajine – slovanskej veľmoci, ako sa domnievali, v priaznivých politických podmienkach a spravodlivom sociálnom systéme ZSSR. V tomto duchu bola vedená aj príslušná propaganda a agitácia. Záujem o presídlenie do ZSSR pramenil predovšetkým z ekonomických dôvodov, nie z politických, ako je to niekedy mylne interpretované.³⁶

Výsledky opcie a presídlenia do ZSSR nespĺnili očakávania žiadnej zo zainteresovaných strán. Sklamaní zostali aj tí, ktorí verili, že presídlením časti obyvateľstva do ZSSR dosiahnu určitú konsolidáciu kritickej povojnovej situácie na východnom Slovensku a zároveň vyriešia tzv. „ukrajinskú“ otázku v Československu. Najväčšie sklamanie a v niektorých prípadoch aj osudné tragédie zažili samotní optanti. Ľudia, ktorí sa vybrali hľadať lepší život v krajine sovietskych, pochopili, že pre vlastnú naivitu a neznalosť ozajstných pomerov v ZSSR sa dali naverbovať sovietskou propagandou. Prvý kontakt so sovietskou realitou aj u tých najodvážnejších vyvolal sklamanie a strach z budúcnosti v novej socialistickej vlasti, občianstvo ktorej si dobrovoľne zvolili.³⁷

Takýmto spôsobom skončila prvá etapa riešenie „ukrajinskej“ otázky v Československu, nastolenej na východnom Slovensku v prvých povojnových rokoch. Prostredníctvom opčných procesov sa však nedalo zlomiť základňu UNRP, počítalo sa totiž s väčším počtom tzv. Ukrajincov a Rusov, ktorí optujú sovietske občianstvo.

³⁵ VANAT, Ivan: Volyns'ka akcija. Obmin naselenňam miž Česhoslovaččynoju i Raďans'kym Sojuzom navesni 1947 roku. Prešov 2001, s. 27-28, 156-157.

³⁶ Bližšie k problematike: ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š.: Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. Prešov 2005; VANAT, I.: Volyns'ka akcija. Obmin naselenňam miž Česhoslovaččynoju i Raďans'kym Sojuzom navesni 1947 roku. Prešov 2001.

³⁷ Pozri KRUŠKO, Stepan: Areštanty. Zbirnyk spohadiv, dokumentiv byvšych viazniv trudovych taboriv ta t'urem z riadiv čechoslovac'kych pereselenciv-optantiv u SRSR. Prešov 2003, s. 41.

Opcia a presídľovanie Rusínov zo severovýchodných okresov Slovenska do ZSSR totiž názorne ilustrovali, že toto obyvateľstvo nemá nič spoločné so ZSSR. Za svoj domov považovali Slovensko a boli odhodlaní zostať tu aj za cenu zmeny svojej národnostnej orientácie.³⁸ Ešte aj koncom roku 1948, viac ako rok po skončení opcie, dôverník III. odboru Povereníctva vnútra hlásil o zmyšľaní Rusínov nasledovne: „Ako to bude, nikto nevie, môže sa stať, že v budúcnosti bude podpísaná medzi ZSSR a ČSR nejaká zmluva, na základe ktorej všetci Rusíni či Ukrajinci budú presťahovaní do ZSSR. Preto dnes každý Rusín vďačne sa hlási k národnosti slovenskej, len aby zostal tu“.³⁹ V nasledujúcich rokoch počet obyvateľov, ktorí sa predtým hlásili k rusínskej národnosti, začal na Slovensku rapídne klesať. Podľa S. Konečného, výsledky sčítania ľudu roku 1950 prekvapili vedenie UNRP, ktoré po vojne rátať s počtom asi 150 000 Rusínov, no revízia sčítania obyvateľstva potvrdila, že ich počet na severovýchodnom Slovensku klesol o 45,1 %, kým počet Slovákov stúpil o 65,6 %.⁴⁰

Podľa nášho názoru opcia slovenských Rusínov bola prvou fázou riešenia „ukrajinskej“ otázky nastolenej na východnom Slovensku. Po jej realizácii (presídlení 11,6 tis. príslušníkov minority do ZSSR – celkovo 12,4 tis. osôb) došlo k druhej etape riešenia tejto otázky. Po prevrate a uchopení moci komunistami v roku 1948 UNRP sa stala doslova trpenou inštitúciou. Neskôr sa dostala pod drobnohľad UV KSS a československých bezpečnostných zložiek, nasledovne bola obvinená z podporovania „ukrajinského buržoázneho nacionalizmu“ a jej činnosť bola ustavične paralyzovaná. V decembri 1952 UNRP bola zlikvidovaná. Namiesto nepohodlného národnoreprezentatívneho orgánu, akým bola UNRP, sa vytvára národnostno-kultúrna organizácia Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (KZUP), ktorý sa stáva predĺženou rukou komunistickej strany v procese výchovno-vzdelávacej činnosti „ukrajinskej národnostnej skupiny“ na východnom Slovensku.⁴¹ Podobným spôsobom bola likvidovaná Gréckokatolícka cirkev – ako hlavná opora slovenských Rusínov, došlo aj k prenasledovaniu rusínskej inteligencie a nastoleniu tzv. ukrajinizácie rusínskej spoločnosti na východnom Slovensku. Postupne aj pomenovanie Rusín sa z verejného života začalo vytrácať a začiatkom 50. rokov 20. storočia na základe vládnych nariadení a v súvislosti s politickými opatreniami – ukrajinizáciou, sa z oficiálneho styku celkovo vylúčilo. Namiesto názvu Rusín sa mohol používať iba

³⁸ Štátny archív v Levoči pobočka Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945 – 1952, k. 23, č. 70/1947 prez. Situačná správa za február 1947 – hlásenie ONV v Spišskej Starej Vsi č. 70/1947 prez. Štátny archív v Prešove pobočka Prešov, f. ONV Sabinov 1945 – 1960, k. 21, č. 200/1947 prez. Podávanie mesačných situačných správ – hlásenie ONV v Sabinove. Štátny archív v Levoči pobočka Poprad, ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 29, č. 2/1947 prez. Situačné správy – hlásenia OÚ MNV v Kežmarku č. 21/1947.

³⁹ BARNOVSKÝ, M.: K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku, s. 68.

⁴⁰ KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava 2000, s. 143.

⁴¹ Bližšie BARNOVSKÝ, M.: K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku, s. 64-82.

termín Ukrajinec a napokon aj mnohí začali tento termín používať a za Ukrajincov sa považovať.⁴²

V prípade ukrajinizácie treba poznamenať, že práve nastolenie komunistického režimu v roku 1948 v Československu znamenalo postupné paralyzovanie prirodzenej etnickej identifikácie ako aj politických ambícií UNRP. Za tejto situácie začali stranícke a štátne orgány prípravy k presadeniu ukrajinskej jazykovej a kultúrnej orientácie rusínskeho obyvateľstva na Slovensku.⁴³ Od roku 1951 postupne dochádzalo k ukrajinizácii tlače a kultúrnych inštitúcií. V roku 1952 bolo rozhodnuté o zavedení ukrajinského jazyka do všetkých škôl, v ktorých sa dovtedy vyučovalo rusky. Opatrenia boli realizované administratívno-direktívnym spôsobom, bez ohľadu na existujúce podmienky a vôľu obyvateľstva, čo sa v konečnom dôsledku odrazilo vo výraznom znížení počtu osôb hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti.⁴⁴ Proces ukrajinizácie „sa uskutočnil v administratívnom poriadku, vo forme viac-menej jednorazového aktu, bez vytvorenia primeraných materiálnych a politických predpokladov. Ale hlavnou a najväčšou chybou bolo to, že sa takéto hlboké zmeny uskutočnili fakticky nezávisle od vôľ širokých mas“.⁴⁵

⁴² Bližšie pozri PLÍŠKOVÁ, Anna: Rusíni ako terminologický či národnostný problém strednej Európy? In: Človek a spoločnosť, roč. 3, 2000, č. 3, s. 2 (www.saske.sk/cas/3-2000/index.html).

⁴³ KONEČNÝ, S.: Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu, s. 71.

⁴⁴ KONEČNÝ, S.: Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky, s. 143.

⁴⁵ BAJCURA, I.: Nacionálna konsolidácia ukrajinského naselenia v Československu v usloviach stroiteľstva socializmu. In: Žovteň i ukrajinská kultúra. Zbierky materiálů z mižnarodného sympoziumu. Prešov 1968, s. 510.

Príloha č. 1

„Украинской Народной Раде

10. 2. 1947

в Прешове
п. ведущему

Зачинам Вам писати с поздравом – Слава Иисусу Христу та не знам ци ся не погнivate, но але кедь так здравкал мий дидо, прадидо, дай им боже вичный одпочинок, та и я так здравкам. Я не знам тоты Ваши поздравы, бо я их ани выповисти не ходен, та я буду лем так по своему. Тепер вам пишу пан ведуци, не знам ци о тим знате, ци нит, же уж ходят якиси дьяволе и списуют люды до Руска а так поvidaют хто ся не даст записати с доброй воли, то го возьмут на силу. Далее чул ем пане ведуци, же наш председа достал уж тото папирия на спис люду подля народности. Та я чул, что ся гев хлапци дохваряли, же ани еден ся не даст записати за руснака, та на якого фраса быти руским, жебы мя взяли з моего пеца на чужий. Я ся на чужим пецу так не загрию, як на своим, бо я соби закурю на своим пецу смилу, а на чужим нит. Та я не шалений, жеби я днесь старий хлап 65 рочний, жеби я пишол до Руска робити на колхозы. Так сме ся дохваряли с моим духовным кумом, же кедь буде спис люду, та лем словаками сядаме писати. Так зробит целы валал и, як чую, так ся рыхтую писати вшитки руснаци, та товды, пане ведуци, останете як муха в колимази. Та уж вы ся напанували, лем сте всяды напхали русских школ и мештянки на каждым валали, так сте думали, что тримате пана бога за ноги, але то не так. Гев моего сына – дити пришли зо школы та хварят, же им учитель заказал здравкати Слава Иисусу Христу, а якось чудни они говорили, же мають розказано здравкати, бодай го зага пекла, якось ем ай забыл, як то ми дити поvidaли. Теперь дити спят, не можу ся звидати, бо не ма кого, а дити не хочу вырушати зос спаня, абы ем ся звидал, же який они мають розказ здравити в школи. Раз прийдут тоты чортовы законы, та так треба здравкати. Прошу Вас, пан ведуци, не шальте нам головы, бо уж нам тота война дость поколомутила наш мозок, а тепер ещи Вы нам забивате головы с такими глупыма вецями. Теперь ся человек не може нигде указати, то тоты ляши ци католици ся з нас смиють, же пишли жиди, та пийдут и руснаци. Я Вам повим, пан ведуци, же не будете мати жадного руснака на жадним русским валали. Ту то на Маковици ся народил мой дидо и ту жил и ту гмер и ту му добри боло, та и я хочу гмерти на своей земли. Прошу вас, пане ведуци, берте тоту руську комассацию з тых наших русских валалив, най идуть до чорта на свою землю пити водку и кушать сахар, и най сидят соби дома, кедь им там так добри. Волили бы принести з Руська даяки баканчи, бо уж од свят лем на пеци сiju, бо нит тых листков на боканчи, а на чорно засе человек не може купити, бо велики пинязи стоять, а я мисячну плату не беру.

Куры ся не несуть, пайсят нит, нит штот продати, моя стара мать даякт гузлик с пинязьми ма, але од ней тяжко выпросити тых пару злативок на духан, ци на тоты Бистрици. На Чехи ем не ходен ити, бо я уж старый, я уж не знам так циганити як молоды. А днесь по правди невыжые, бо правда уж давно гмерла. Гнеська, як бачу уж и панове цыганят, чим висши панове, та векше циганство, але зато ся намня не погнивайте, бо то ся на вас не стягуе, лем вас прошу на едно, не заводжуйте нам ту таку тверду рушчину, бо мы ани не розумиме, мы сме русины и любиме руськость, ци то язык Духновичов, ци то Кизаков, але на такий твердый русский, як тепер, ни. Уж нам ай до того Благовистника мишають тверде русске, повидала ми кума, видите куме, на стары дни бы нас шиковали днесь на тоты москали, але, куме, не пийдеме, хоть нас ту побиють, то зо свого пеца ся не рушиме, будеме далее на пецу сидити, пипку курити и ноги грити, бо боканчив нит. Так мы Вас просиме и зо своем кумом двоими, лем ся на нас не гнивайте, и тоту тверду рушчину, ци московшчину не запроваджайте, бо вы з ньов далеко не зайдете. А и то вас просиме, пане ведуци, абы сте меньше бесидовали, а вещей робили, а мудру политику провадили, а тоты церкви нам не рушайте, ани ся до церковных вещи не мишайте, бо так нам повидали старе люде, же не треба пхати носа до чужого проса, ай мой небощик няньо, дай им боже вичный одпочинок, вше ми так повидали, сыну мий, лем ся бога не опускай, бо без бога, ани до порога, та и ты сыну мий, тото тримай. Иван и Гриц зо Копаници, духовны кумове, за вшитких русинов просиме, авы сте завели до вшитких русских школ тот поздрав, который есть уж од давна mezi нашим народом русским запровадженный и который е богу милый, так то повидат и наша русска пословица, же старе не занехали и нове не выстановяли, и наши славны словаци нам завели такий поздрав, который нас колол, як то было же – На страж, але то им довго не тримало, то и так ваш поздрав абы ся вам не зминил скоро. Але тот поздрав, што мы здравиме бога, та так думам же остане на вики вигов. А ише вас просиме, кебы сте ся постарали о тих мизерных газдов, як ся повисть земледельцев, жебы сме достали на яр мучку, ци то умеле гноиво, аби сме могли вещей сяти, бо маштальной материи мало, а як не будемо сяти, то не будеме мати, а як мы не будеме мати, та и вам е гирше, бо кедь ся газдове мають липше, бо хоть ся не мусят старати о тот народ, аби им давали придели, а кедь бы сте любили, то дашто дайте з того до новинок даяку одповидь, хос лем до той Пряшевщины, я буду позирати кажде число, ци з того найду там дашто уведено. Так с тым бы сме докончили и за одпуштиня просили, кедь дашто противне бы было про вас.

Оставаме ваши подданы Маковичане.

Слава Иисусу Христу.⁴⁴⁶

⁴⁶ Zachovaná originalita dokumentu. Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Prešov, f. Ukrajinská národná rada Prjaševščiny 1945-1952, k. A-47, č. 886. Strojopisný odpis listu (originál tamtiež).

РУСИНЫ НА УКРАЙИНІ ПО ОРАНЖОВУЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Димитрій ПОП, Ужгород

Честовані колеги!

Обы правильно порозуміти, у якій ситуаціїи находяться русины на Украйині по оранжовуй революціїи, нам треба вернутися мало назад, у 1990 рук, обы мож поруняти ситуацію перед 15-тьма роками из типирушньов. До 1990 року из русинами як на Подкарпатськув Руси, так и за її границями было ясно, як більш день - їх не было. У тоталітарні часы комуністична влада як у СССР, так и у державах-сателітах не дуже собі ламала голову из русинськов національнов меншинов, просто казала, ош її нее - и проблемы гибы не было. Но 1990 рук указав, ош того был владный самообман, бо не годен народ из тисячоручнов історійов просто так шезнути з лица землі. Созданіє русинських обществ на Словеньську, на Подкарпатськув Руси и в других державах указав, ош народ русинський жив, жие и буде жити, докіль світ світом буде. Хотя русинам не солодко, особенно у нас, на Подкарпатськув Руси.

Говорячи за 1990 рук, коли зачало ширитися русинськое движеніє, треба чесно ся признати, ош уже у тот час межи нашима истинными русинами, котрі доправды хотіли возродити русинський народ, было немало и таких, котрі віділи не русинство в собі, а себе в русинстві, и то лем на майвысоких уровнях. їм мерещилися высокі посады, много гроши, но мало роботы. Так оно и было майже цільїх 10 рокув, докіль подкарпатські русины не увіділи, ош лжевожді ведуть їх у такое болото, из котрого русинському народу нелегко буде убраться. Екзистувуть усякі предположеня, чому т.зв. вожді поступали именно так, як поступали, а не робили роботу, направлену на благо русинського народа. Но час утік. И типир нам треба думати и плановати по-новому, исходя из ситуації, што ся склала на Украйині днись, бо Подкарпатська Русь ищи усе ся опстає складовов частьов державы Украйины, котра проголошує демократичні принципи, но ищи мало робить діла того, обы утвердити в себе истинну демократію.

Як мы уже говорили выше, тоталітарна комуністична влада не хотіла чути слово „русин». Неможказати, оштеперушняукраїнська влада поступатьи именно так, як и її предшественники-комуністі. Теперушні киевські владні урядники уже не кажут, ош русинув в Украйині нее, они не кажут, ош нее русинського языка, но русинську національність они звели до етнічної української трупы, а язык русинський - до периферійного діалекта українського языка. Сесе не перестає доказовати и академік НАН Украйины из Пряшова п.Мушинка М. Правда, як пан Мушинка М., так и усі його колеги-антирусины при сьому не

утруждають себе навести тверді аргументы в заштиту свої теорії української приналежности русинського народа, бо они їх не мавуть. Зато они и поступають так, як знамый герой славного українсько-руського писателя Миколы Гоголя, котрый казав, ош сього не гонно быти, бо сього быти не гонно! Айбо біда русинов у тому, ош сись тезис антирусинов в українськув науці держить ся за аксіому. Держить ся и тепер, уже ги бы в демократичнув Україні. Ясно, ош из таков ситуаційов подкарпатські русины не миряться, благо, од услуг лже-вождьув они ся позбавили ищи у 2000 р. Именно у тоті часы подкарпатські русины остро поставили вопрос, ош што тото за Світова Рада Русинов, котра не лем не выступать на заштиту свого народа, над котрым влада ся збыткуе, но и нее нигде офіційно зареєстрована як Світова організація. Сесс было ги бы новинов діла руководительув світового русинського движєнія, хотя они прекрасно знали, ош уголошена на словах, но не подтверждена документально даже дуже добра ідея є ідейов-фікс, из котров ни еден уряд раховатися не буде. И хотя Світова Рада Русинов и была потому зареєстрована на Словєньську, айбо екзітує она якось чудно, бо коли сього року представитель русинов Подкарпатської Руси подав заяву в польський конзулат з просьбов оформити делегатам Світового Конгрєса візі на основі позванки Світової Рады Русинов, нам было одказано. Конзулат мотивовав євуй одказ тым, што они таку світову організацію не знають, и кідь подкарпатські русины позвані до Польщі, та най їм позванку дають їх польські колеги. Сомніваємєся, обы польський конзулат поведив ся так из світовыми організаціями других національних меншин, коли їх делегації хочуть йти з України до Польщі, но факт непризнаня польськов владов Світової Рады Русинов про штось лем говорить. Именно подобні факты и побудили профєсора Ивана Попа одказатися од сотрудничества из Світовоу Радов Русинов. У другому выданю „Энциклопедии Подкарпатской Руси», яка вийшла недавно в Ужгороді, профєсор И.Поп пояснює євуй поступок тым, ош за 16 рокув Світова Рада Русинов не выповнила свою основну задачу - не добила ся од української влады признаня под карпатських русинов окремішнім народом, и фактично перетворила ся на організаційный комітет по проведеню раз у два роки русинського фольклорного фестиваля. Правда, американські русины у 2006 році намыгали ся заштитити подкарпатських русинов, и добилися аудієнції в амбасадах тых держав, де живуть русины. Ци буде из сих бесід якимись хосен діла русинов, укаже час. Айбо нам ся видить, ош потаємні силы роблять ушитко, обы такі акції были лем переливаньом из порожнього у неповное. На такі думки навівать недавный факт одказа американської амбасады в Києві дозволити подкарпатським русинам провести телемост из трупов американських конгрєсменів. Таку ініціативу свого часу якраз и проявила сама американська амбасада. її подпоровав и Київський Межнародный університет фінансує в особі прорєктора пана Омельченка. Но коли вже были договорені дата и групы учасникув, американська амбасада без

серйозної мотивації одказала у проведеню такої акції. Сойм подкарпатських русинов, який засідав минулої суботи (24.06.2006 р.), прияв рішення попросити з американської амбасады пояснення такому їх поступку.

Подкарпаторусинські організації екзистувуть уже 16-й рук. И 16-й рук они воюють из українськов владов за признаня русинського народа. Як уже споминалося выше, в началі 21-го віка подкарпаторусинські общества позбылися своїх радикальных вождьув-пудбурьовачув, а русинські учені серйозно имилися за созданіє русинських гуманітарних наук, майпершу історичної и філологічної. Непозеравучи на сопротивленіє усякого рода маргиналов, як киевських (русинського коріня), так и ужгородських. Они почали робити ушитко возможное и невозможное, обы управити велику несправедливість - шезнутя з етнічної мапы світа своеразного словянського феномена -малого русинського народа, діла якого тоталітарна влада и її псевдо-учені придумали назву-мутант -русинь-українці. Загадку трансформації назвы „русинь» в „українці» до днишнього дня не доказав розшифровати ани єден лінгвіст. Бо загадка сеся не поддаєся розшифрованих она є абсолютное блудословіє! Якраз сеся нині аргументовано и доказувуть серйозні и незаангажовані у своїх научных изслідованях русинські учені. Дниська русинь уже порозуміли безплідность дискусій з українськими опонентами на тему екзистенції русинського народа. їх учені взялися за написаня серйозных історичных и філологічных робут, котрі бы пудтверджовали аксіому екзистенції окремішнього русинського народа. В сьому вопросі подкарпаторусинські учені в часовому просторі мало заопставуть од словацьких ученых, котрым уже з конца 50-х - начала 60-х рр. дозволялося споминати и А. Духновича, и других наших русинських будитель. Мы безусловно приймаєме аргументацію екзистенції русинов таких серйозных словацьких ученых, якими суть честовані панове Л. Гараксим, М. Данилак, А. Дулеба, Р. Ішток, С. Конечни, М. Кость, Ф. Улічни, П. Шворц, М. Шмігсль и др., и стараємеся внести и свуй вклад у розвиток русинської історіографії. Бо розширення історичної русиністики позитивно впливають и на повышеня її квалітного уровня. В результаті проблемы історії малого народа, подкарпатських русинов, стали складовов частьов світової історичної науки.

Таким образом, непозеравучи на всі біды и перепоны, котрі треба русинам преодолівати, русинськое сообщество не стойить на місті замороженое, оно ся розвивать согласно законам природы, и мы віруєме, ош колись русинь лем досягнуть тої благодати, за яку стояли многі покоління їх предкув, и за яку стоять русинські патріоты и дниська.

PANEL II.

Ako ďalej Rusíni?

POTREBUJÚ RUSÍNI POLITICKÚ STRANU?

Alexander DULEBA

Poznámky k druhému panelu

Druhý panel spoločenskovedného seminára „Rusíni: história, súčasnosť a perspektívy“ bol venovaný otázkam súčasného postavenia a budúcnosti rusínskej menšiny na Slovensku. Jeho hlavným cieľom bolo odpovedať na otázku „ako ďalej“ sa má rozvíjať rusínska menšina, a najmä, či dozrel čas pre diskusiu o politickom programe a vzniku politickej strany, ktorá by reprezentovala ich záujmy. Právna úprava postavenia národnostných menšín v SR vytvára priestor pre zabezpečenie práv príslušníkov rusínskej menšiny a rozvoj jej kultúrneho života. Majú však Rusíni, okrem kultúrnych záujmov, i záujmy politické? Potrebujú, okrem spoločensko-kultúrnych organizácií, i politickú stranu? Tak znela kľúčová otázka druhého panela spoločenskovedného seminára v Prešove. Tento text je potrebné chápať ako reflexiu moderátora na panelovú diskusiu.

Príspevky a diskusia v prvom „historickom“ paneli ukázali, že počínajúc druhou polovicou 19. storočia Rusíni mali vždy svojich politických lídrov i politické organizácie obhajujúce ich záujmy. V období medzivojnovnej československej republiky existovalo niekoľko politických strán, ktoré sa hlásili k „národnému“ rusínskemu programu. Komunistický režim po druhej svetovej vojne bol režimom jednej strany a nielenže zakázal činnosť rusínskych politických strán, podobne ako aj iných „nesystémových“ politických subjektov, ale i oficiálnu existenciu rusínskej národnosti ako takej. Rusíni stratili možnosť politicky žiť „pod svojim menom“, čo však, prirodzene neznamená, že prestali existovať. Po politických zmenách v roku 1989 sa obnovil priestor pre slobodný politický život, vrátane slobody Rusínov hlásiť sa k svojej národnosti a politicky sa organizovať. Napriek tomu, ani dnes - 17 rokov od nežnej revolúcie - neexistuje politická strana, ktorej politický program by mal primárne za cieľ obhajovať záujmy rusínskej menšiny a záujmy rozvoja regiónu severovýchodného Slovenska. Prečo boli Rusíni schopní vlastného politického života v 19. storočí i v prvej polovici 20. storočia a prečo nie sú schopní politického života po páde komunistického režimu v demokratických pomeroch Slovenskej republiky?

Prirodzene, existuje celý rad faktorov, ktoré túto skutočnosť vysvetľujú. Predovšetkým, hranice Slovenskej republiky sú iné než boli hranice Československa do roku 1946. Počet rusínskych voličov, ktorí by mohli potenciálne podporiť „rusínsku stranu“ na Slovensku po roku 1993 je iný, než bol počet rusínskych voličov i ich podiel v celoštátnej štruktúre čs. obyvateľstva pred rokom 1946. Politické strany, ktoré nemajú

voličov sú v demokratickom politickom systéme zbytočné. Na to, aby si ich získali, potrebujú nielen čitateľný, vecný a prítlačlivý program, ale i lídrov, ktorí vedú voličov osloviť. Štyridsaťročná vynútená „pauza“ v politickom živote Rusínov a pomery, ktoré vládli v bývalom režime, spôsobili nielen „úbytok“ národnostne uvedomelého rusínskeho obyvateľstva a jeho asimiláciu v prevažnej miere so Slovákami, ale i stratu rusínskej politickej elity.

Ako ukazujú celonárodné sčítania obyvateľstva z rokov 1991 a 2001, počet obyvateľov SR, ktorí sa hlásia k rusínskej alebo ukrajinskej národnosti rastie a bude rásť, za predpokladu, že hlásiť sa k rusínskej národnosti nebude už nikdy viac znamenať znevýhodnenie v spoločenskej kariére alebo osobnom živote. Porovnanie údajov z obidvoch celonárodných sčítaní o obyvateľoch Slovenska, ktorí sa hlásia k rusínskemu jazyku ako materinskému a k obidvom historicky tradičným „rusínskym“ cirkvám pôsobiacim na území Slovenska – pravoslávnej a grécko-katolíckej, umožňuje získať predstavu o dvoch zásadných veciach. Po prvé, predstavu o rozmeroch a hĺbke asimilačného procesu rusínskeho obyvateľstva za posledné polstoročie, ale zároveň a po druhé, predstavu o potenciáli opačného procesu v ďalších rokoch za predpokladu, že menšina bude znova žiť plnohodnotným, a nielen spoločensko-kultúrnym, ale i politickým životom. Bez politickej roviny nie je v demokracii život jednotlivca a „skupiny“ – bez ohľadu na to, na základe akého znaku alebo znakov sa identifikuje – úplný. Iba v totalitných režimoch existuje jedno centrum moci, jedna strana, jedna norma toho čo je správne a čo nie. Demokracia je o slobodnej politickej súťaži skupinových záujmov, na presadenie ktorých súžia politické strany za predpokladu, že získajú hlasy voličov vo voľbách.

Rovnako ťažkým, ak nie ešte ťažším dedičstvom minulosti pre rusínsku menšinu ako asimilácia a strata etnického povedomia, je strata politickej elity. Rusíni dnes na Slovensku majú svoju intelektuálnu elitu, nemajú však politickú elitu. Ukazuje sa, že 17 rokov bolo málo na to, aby sa sformovala takáto elita alebo inak povedané, aby intelektuálna elita Rusínov dospela do politickej elity, napriek tomu, že vo viacerých slovenských parlamentných stranách pôsobia na čelných pozíciách osobnosti s etnickými rusínskymi koreňmi. Prečo je to tak, je témou pre osobitnú úvahu.

Jediným pokusom o založenie politickej strany s programom obhajoby záujmov regiónu severovýchodného Slovenska za posledných 17 rokov bol vznik politického subjektu s názvom „Podduklianska demokratická hromada“ v roku 1995, ktorého nástupcom sa stalo „Regionálne demokratické hnutie – Východ“ (RDS-V). RDS-V však nespĺnilo podmienky nového zákona o politických stranách a hnutiach č. 85/2005 Z.z., ktorý sprísnil podmienky pre registráciu politických subjektov. Strany, ktoré nespĺnili podmienky nového zákona a nepreregistrovali sa v stanovenom termíne, po 1. októbri 2005 zanikli. Táto legislatívna úprava viedla k ukončeniu činnosti takmer dvoch tretín politických subjektov v SR. Z pôvodne 111 politických subjektov zaregistrovaných na Ministerstve vnútra SR, zostalo na konci roku 2005 iba 42. Pred nadobudnutím účinnosti zákona č. 85/2005 Z.z., v SR existovalo 28

politických subjektov, ktoré združovali predstaviteľov národnostných menšín alebo presadzovali politický program, ktorý bol primárne zameraný na presadzovanie ich záujmov. Na konci roku 2005 zostali už iba 4 takéto politické subjekty. Preregistrovali sa iba dve z 21 dovtedy existujúcich rómskych politických strán (Rómska iniciatíva Slovenska a Strana Rómskej koalície v Slovenskej republike), jedna z pôvodne štyroch maďarských strán (Strana maďarskej koalície) a politický subjekt českej menšiny na Slovensku s názvom „Koalícia Čechov a Slovákov“. Okrem rómskej, maďarskej a českej menšiny, žiadna iná národnostná menšina na Slovensku nemá po roku 2005 politický subjekt, ktorý by presadzoval jej záujmy.

V tejto súvislosti sú namieste dve kľúčové otázky. Predovšetkým, prečo bol projekt RDS-V neúspešný a po druhé, či existuje politická agenda a politický priestor pre vznik a fungovanie úspešnej „rusínskej“ politickej strany. Podľa Jána Tilnáka, jedného zo zakladateľov a lídrov RDS-V, ktorý vystúpil na seminári, hlavnou príčinou ukončenia činnosti strany bol nezáujem starostov z rusínskych obcí. Podľa Tilnáka, RDS-V zrealizovala niekoľko projektov a to bolo všetko. V tejto súvislosti sa natíska niekoľko poznámok. Po prvé, politická strana nemá byť agentúrou na realizáciu projektov, to je účel iných inštitúcií. Po druhé, nezáujem starostov hovorí len o tom, že strana im alebo nevedela čo alebo nevedela ako ponúknuť. Diskusia o skúsenostiach RDS-V poukázala i na ďalšiu veľmi podstatnú vec, ktorá je zásadná pre úspech, resp. neúspech akejkoľvek budúcej „rusínskej“ politickej strany – rozdelenie a nejednotnosť elity národnostnej menšiny. V našom prípade ide o spor medzi predstaviteľmi tzv. rusínskeho a ukrajinského smeru.

Skúsenosť RDS-V ukazuje, že politický subjekt, ktorý iniciuje jedno alebo druhé krídlo, nemá šancu na úspech. Jednota elity národnostnej menšiny je nevyhnutným predpokladom pre akýkoľvek budúci politický projekt, ktorý by mal predstavovať záujmy národnostnej menšiny. Politická jednota elity neznamená, že rusínske alebo ukrajinské krídlo sa musí vzdať svojho názoru na to, či sú Rusíni časťou ukrajinského národa alebo nie sú. Politická jednota znamená dohodu na spoločnom politickom programe, ktorý by mal byť predovšetkým programom obhajoby záujmov regiónu severovýchodného Slovenska, v ktorom žijú občania hlásiaci sa k rusínskej alebo ukrajinskej národnosti. Všetci veľmi dobre vieme, že bez ohľadu na to, kto a ako interpretuje etnický pôvod rusínskeho obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku, ide o etnicky jedno a to isté obyvateľstvo. Schopnosť dohodnúť sa na politickom programe rozvoja regiónu a jeho obyvateľov bez ohľadu na rozdielne názory na jeho etnický pôvod, čo je spor, ktorý už dlhodobo paralyzuje národnostnú elitu, je skúškou jej politickej zrelosti. Úspešný politický projekt pre Rusínov nemôže vzniknúť na základe iniciatívy jedného názorového krídla alebo akejkoľvek jednej „rusínskej“ alebo „ukrajinskej“ organizácie. Ak má byť úspešným projektom, musí ísť o spoločný projekt. Jeho predpokladom je dohoda všetkých, v každom prípade však, kritickej väčšiny názorových prúdov i existujúcich rusínskych i ukrajinských organizácií. Toto je prvý, základný a nevyhnutný predpoklad akýchkoľvek ďalších

úvah o možnosti fungovania úspešnej politickej strany Rusínov.

Druhým predpokladom je politický program. Existuje politická agenda, ktorá by sa mohla stať politickým programom rusínskej strany? Toto je ďalšia podstatná otázka, pretože akákoľvek strana nemôže fungovať bez dvoch vecí - bez zmysluplného programu a bez podpory voličov. Zmysluplný program je podmienkou pre získanie podpory voličov. Momentálne necháme bokom skutočnosť, že ani dobrý program sám o sebe nestačí na získanie voličskej podpory, pokiaľ strana nevie svoj program komunikovať a nemá dôveryhodných lídrov. Takže, existuje politická agenda, ktorá, po prvé – sa týka politických záujmov rusínskej menšiny a rozvoja regiónu, v ktorom žijú a po druhé, - je nepokrytá alebo nedostatočne pokrytá inými už existujúcimi politickými stranami? Pri hľadaní odpovede na túto otázku je potrebné hneď na začiatku vychádzať zo základnej skutočnosti, že v súčasnosti a ani v strednodobej budúcnosti Rusíni nemajú šancu sformovať politickú stranu, ktorá by mohla byť úspešná na celoštátnej úrovni. Jednoducho preto, lebo na centrálnej úrovni neexistuje nepokrytý politický priestor.

Po 17 rokoch politického vývoja sa politická scéna na Slovensku stabilizovala. Sformovali sa silné politické subjekty, ktoré ponúkajú voličom pravicový, stredový i ľavicový program vládnutia. Jedinou etnickou menšinovou stranou, ktorá je a bude úspešná na centrálnej úrovni je Strana maďarskej koalície kvôli viacerým faktorom, avšak hlavne kvôli počtu voličov maďarskej národnosti v celoštátnej štruktúre obyvateľstva. Šancu na parlamentnú budúcnosť má i rómska strana za predpokladu, že bude jednotná, lepšie povedané – jedna, objavia sa dôveryhodní lídri a bude schopná získať si hlasy väčšiny rómskych voličov. Prípady Maďarov a Rómov na Slovensku sa však netýkajú Rusínov. Jediným politickým priestorom, v ktorom môže „rusínska“ strana vyrásť a uplatniť sa, je región Prešovského samosprávneho kraja (PSK). Ak bude úspešná na regionálnej úrovni, získa možnosť dosahu i na centrálnu politiku, nie naopak.

Zastupiteľstvo PSK pozostáva zo 62 volených zástupcov, ktorí sú volení v 13 volebných obvodoch. Zhruba polovicu z týchto obvodov predstavujú okresy, v ktorých občania rusínskej alebo ukrajinskej národnosti tvoria nezanedbateľnú časť obyvateľstva (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stará Ľubovňa, Svidník). Ak si uvedomíme, že účasť na posledných voľbách do zastupiteľstva PSK, ktoré sa konali v dňoch 26. novembra a 10. decembra 2005, bola iba 19,5% voličov, fungujúca regionálna politická strana, ktorá by dokázala zmobilizovať „svojich“ voličov, má reálnu šancu na úspech. Prečo by mala mať „rusínska“ strana záujem o pôsobenie v regionálnom parlamente PSK? Predovšetkým preto, že vďaka reforme verejnej správy a prenosu kompetencií zo štátnych úradov na orgány samosprávy, regionálne parlamenty rozhodujú o veciach, ktoré sa týkajú záujmov občanov rusínskej národnosti.

Podľa informácie podpredsedu PSK Milana Barana, ktorý vystúpil s príspevkom na seminári, ročný rozpočet PSK, o ktorom rozhoduje zastupiteľstvo, predstavuje zhruba 3,5 miliardy Sk. Navyše, SR získa z fondov EÚ v rokoch 2007-2013 zhruba 400

miliárd Sk na podporu regionálneho rozvoja, základnej infraštruktúry a vedomostnej ekonomiky. Z tejto sumy by malo smerovať 70 miliárd Sk (10 miliárd Sk ročne) do PSK, na základe projektov, ktoré musia predložiť obce, podnikatelia, tretí sektor. Má zmysel obhajovať záujmy rusínskych obcí, pracovať so starostami, mať vplyv na tvorbu politiky regionálneho rozvoja, byť pri schvaľovaní vnútorných regionálnych pravidiel a inštitucionálnych mechanizmov na využitie regionálneho rozpočtu v prospech rusínskych obcí a rusínskych „mikroregiónov“ PSK? Určite áno. Agenda regionálneho rozvoja v zmysle vyrovnávania vnútro-regionálnych disparít v rámci kraja a obhajoba záujmov rusínskych obcí by mohla a mala byť jadrom politického programu „rusínskej“ strany.

Navyše, na samosprávne orgány (VÚC) sa presúva stále viac výkonných kompetencií z centrálnej úrovne, ktoré majú priamy vzťah ku kvalite života občanov rusínskej národnosti na Slovensku a uplatňovaniu ich „národnostných“ práv. V kompetencii VÚC sa už nachádzajú, resp. budú prenesené ďalšie kompetencie v oblasti správy stredného školstva, kultúrnych zariadení, dopravnej infraštruktúry (s výnimkou diaľnic), sociálnych služieb, stavebného a živnostenského podnikania a pod. Toto všetko sú agendy, ktoré môžu byť súčasťou regionálneho politického programu možnej regionálnej „rusínskej“ politickej strany. Príspevok Vladimíra Benča v druhom paneli ukázal, že PSK patrí medzi najchudobnejšie kraje na Slovensku vôbec. To je ďalší kritický dôvod pre politickú mobilizáciu rusínskej menšiny a zároveň dôkaz, že centrálné politické strany neriešia problémy rusínskeho regiónu dostatočne. Príspevok Michala Kost'a zase ukázal, že Rusíni vedia prísť so zaujímavými nápadmi a projektmi, ktoré môžu regiónu pomôcť a ktoré potrebujú politickú podporu.

Inými slovami, program potenciálnej „rusínskej“ strany musí pozostávať z dvoch veľkých „R“ - Región a Rusíni. Na prvom mieste Región, na druhom Rusíni. Ponuka „univerzálnych“ regionálnych riešení regionálnych problémov so zohľadnením záujmov Rusínov. PSK má svoje špecifické regionálne charakteristiky a najmä rusínske obyvateľstvo má svoje politické regionálne záujmy, ktoré nie sú uspokojivo pokryté centrálnymi politickými stranami. Iba úspešné pôsobenie rusínskej strany na regionálnej úrovni je predpokladom pre to, aby sa takáto strana raz mohla stať partnerom centrálnej politickej strany a potenciálne mať svojich zástupcov v Národnej rade SR. Iná politická cesta pre Rusínov v SR neexistuje.

Sociologický prieskum príslušníkov rusínskej národnostnej menšiny, ktorý v paneli prezentoval pracovník Spoločenskovedného ústavu SAV Stanislav Konečný ukázal, že Rusíni majú vysokú národnú hrdosť a že rodina pre nich predstavuje najvyššiu hodnotu. To sú charakteristiky, na ktorých sa dá stavať pri formulovaní programu, s ktorým sa Rusíni dokážu stotožniť. Zároveň však prieskum ukázal, že Rusíni majú aktualistický prístup k životu – zaujímajú ich najmä ekonomické a sociálne potreby dnes, než to, ako ich riešiť z dlhodobého hľadiska. Zmeniť tento prístup môže iba politická strana, ktorá Rusínom poskytne politickú víziu ich vlastnej budúcnosti. Toto nemôže urobiť žiadna kultúrna alebo spoločenská organizácia,

iba politická strana. Úlohou rusínskych spoločenských a kultúrnych organizácií je pripomínať Rusínom ich minulosť, avšak v demokracii budúcnosť bez politického programu neexistuje. Bez politickej strany spoločenský život Rusínov bude vždy len o folklóre a tradíciách.

Diskusia v druhom paneli seminára a najmä otázky i požiadavky smerované na podpredsedu PSK Milana Barana znova ukázali starú „rusínsku“ politickú chorobu – vieme lamentovať, nevieme sa politicky organizovať. To, čo Rusíni už vedia veľmi dobre, je sťažovať sa na „nespravodlivosť“ a „krivdy“, apelovať k predstaviteľom štátnych úradov i samosprávy, prednášať žiadosti a pod. Demokracia však nie je o lamentovaní, ale o schopnosti politicky sa organizovať, získať si podporu voličov a presadzovať politický program. Na Slovensku takýto priestor pre Rusínov existuje a závisí iba od ich lídrov, či ho budú schopní využiť. Najprv sa však musia dohodnúť sami medzi sebou.

STRATÉGIA ROZVOJA PREŠOVSKÉHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA: EXISTUJE KONSENZUS POLITICKÝCH STRÁN NA REGIONÁLNEJ ÚROVNI?

Ing. Milan BARAN,

podpredsa Prešovského samosprávneho kraja

V Prešove, 28.6.2006

Vážené dámy, vážení páni!

Je pre mňa veľkou čťou Vás pozdraviť a prihovoriť sa k Vám na tomto spoločensko-vednom seminári, ktorý sa zaoberá históriou, súčasnosťou a perspektívou Rusínov.

Skôr, než prejdem k vlastnej téme môjho vystúpenia, musím sa úprimne priznať, že ma veľmi zaujali ciele, ktoré chcete týmto seminárom dosiahnuť.

Mám informácie o určitých problémoch existujúcich v niektorých oblastiach nášho kraja obývaných Rusínmi alebo Ukrajincami.

Nepoznám tieto problémy do detailu a preto nechcem ich subjektívne vyhodnocovať. Želám však Vám, ale i druhej strane, aby ste našli vzájomné pochopenie, vzájomne prijateľný konsenzus.

Tento konsenzus bude veľmi dôležitým príspevkom oboch strán pre politickú a občiansku stabilitu v našom kraji a tým aj v možnosti jeho trvalo udržateľného rozvoja.

Osobne si myslím – a história to mnohokrát potvrdila – v tých krajinách, či regiónoch, kde ľudia navzájom nerešpektujú rozdielnu národnosť či etnickú príslušnosť, náboženské presvedčenie či farbu pleti – v tých krajinách alebo regiónoch nie je možné dosiahnuť ani ekonomickú, sociálnu či kultúrnu prosperitu.

Dámy a páni!

Obdržal a s radosťou som prijal Váš návrh vystúpiť na dnešnej časti seminára s prednáškou na veľmi zaujímavú tému. Tému, ktorej názov je zakončený otáznikom.

Naozaj, to ma veľmi teší. Môžem Vám predložiť niektoré objektívne fakty, ktoré však budú popretkávané mojimi politickými názormi.

Preto mi dovoľte, aby som Vám krátko predstavil moje osobné politické presvedčenie aj moju politickú minulosť.

Nedávno som čítal knihu „Mágia moci – moc ako hybná sila dejín“ od Philippe Gigiantésa. Zaujala ma v nej jedna zaujímavá stať o Solónovi ako jednom z veľkých zákonodarcov a prakticky prvým zakladateľom moderných prvkov demokracie.

Citujem: „Solón jasne pochopil ďalšiu fundamentálnu pravdu týkajúcu sa demokracie: Existujú vždy aspoň dva pohľady na to, čo znamená dokonalosť. Čo znamená dokonalosť pre jednu stranu, môže znamenať útlak pre druhú. A preto skutočné demokratické riešenia vždy spočívajú vo vytvorení kompromisu.“

V týchto riadkoch sa odráža aj moje politické presvedčenie a verím, že aj absolútnej väčšiny poslancov Prešovského samosprávneho kraja.

Teraz ešte k mojej politickej minulosti. Aktívne som do miestnej politiky vstúpil ako poslanec Mestského zastupiteľstva mesta Poprad v roku 1994 ako nestraník na kandidátke Demokratickej únie. V roku 1996 som vstúpil do tejto strany. Tri volebné obdobia som poslancom v meste Poprad a prvé, keď pôsobím aj ako poslanec Zastupiteľstva Prešovského samosprávneho kraja za okres Poprad. Patrím k zakladajúcim členom SDKÚ.

Čo je na tom zaujímavé z hľadiska dnešnej mojej prednášky?

Vo všetkých troch volebných obdobiach mali a majú pravicové strany v zastupiteľstve mesta Poprad absolútnu dominantnú väčšinu a zároveň programovú zhodu na stratégiu rozvoja mesta.

Vďaka tejto politickej stabilite sa mesto Poprad rozvíja najdynamickejšie v rámci kraja. Je tu najnižšia miera nezamestnanosti, najvyššie priemerné mzdy.

Ale mesto sa začalo úspešne rozvíjať od doby výstavby Košicko-Bohumínskej železnice. V tom čase tu žilo osem národností – slovenská, česká, nemecká, poľská, maďarská, židovská, rusínska, rómska.

Zápisy z rokovania mestskej rady boli vedené v rodnom jazyku poslanca, ktorý bol práve zapisovateľom. Jeden mesiac v nemeckom, druhý v maďarskom, tretí v slovenskom, atď.

Toto sú moje konkrétne poznania a skúsenosti.

Dámy a páni!

Teraz ako poslanec Prešovského samosprávneho kraja stojím pred novou realitou, ktorá môže byť pre mňa neoceniteľnou skúsenosťou. To už nie je politicky jednoliaty parlament.

Je tu na jednej strane dominancia poslaneckého klubu z koalície pravicových strán KDH-SDKÚ-DS tvorená štyridsaťjeden poslancami (z toho 24-mi z SDKÚ-DS a 17-mi z KDH), na druhej strane je tu silná opozícia dvoch poslaneckých klubov. Jeden z 11-tich poslancov koalície politických strán SMER-SNS-HZD-ANO. Druhý z 10-tich nezávislých poslancov.

V miestnej politike – na úrovni miest a obcí – sa zaužíval úzus, že u poslanca nie je dôležité poslanecké tričko.

Nie som presvedčený, že to platí na úrovni regionálnej samosprávy. Ved' táto samospráva hospodári s ročným rozpočtom na úrovni 3,5 mld. Sk a má široké kompetencie v oblasti správy zdravotníckych, sociálnych a kultúrnych zariadení, stará sa o stredné školy, cesty II. a III. triedy, je zodpovedná za celkovú stratégiu rozvoja regiónu, atď.

Ako spravovať tieto zariadenia a ustanovizne, aký má byť ich počet, ktorú sféru prednostne rozvíjať, do čoho investovať, čo dať do privatizácie, resp. ponúknuť do riadenia neziskovým organizáciám?

Malá poznámka: Nebudem tu rozoberať ešte nezanedbateľné a oprávnené záujmy poslancov v prospech okresov, za ktoré boli zvolení. Vtedy sa politické presvedčenia určitým spôsobom strácajú.

Teda na spôsob riadenia môžu byť politicky pohľady ľavicové i pravicové.

Zvlášť strategický rozvoj, jeho plánovanie, ktoré môže dlhodobo pozitívne alebo negatívne ovplyvniť prosperitu kraja si vyžaduje súhlas čo najväčšej skupiny poslancov z oboch táborov.

Čo je teda základom možného konsenzu? Podľa môjho názoru je to zodpovednosť, tolerancia, vôľa vzájomne komunikovať, umenie prijať kompromis.

Dámy a páni!

Toto Zastupiteľstvo Prešovského samosprávneho kraja pracuje pol roka. Z tohto dôvodu aktuálna odpoveď na Vašu otázku bude jasnejšia zhruba o tri roky.

Ale už tu mám príklady, že u poslancov ako celku je vysoká miera zodpovednosti, tolerancie i vôle prijať kompromis.

Poslanci z nášho poslaneckého klubu KDĽ-SDKÚ-DS plne rešpektujú „Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja PSK na roky 2004–2006“, prijatý predchádzajúcim zastupiteľstvom, v ktorom mali menšinu. I keď máme na tento „Plán“ svoj názor, nechceli sme ho na začiatku nášho volebného obdobia revidovať, aby nebola narušená kontinuita rozostavaných či pripravovaných projektov. Naopak, pracujeme na príprave „Plánu hospodárskeho a sociálneho rozvoja“ pre ďalšie plánovacie obdobie. Sme presvedčení, že nebude prijatý len hlasmi z nášho poslaneckého klubu, ale že ho podporia v plnej miere i poslanci z opozičných poslaneckých klubov.

Na poslednom rokovaní zastupiteľstva sme schválili úver z Európskej investičnej banky vo výške 1,3 mld. Sk. Čo bolo v tomto prípade konsenzom, zodpovednosťou a toleranciou? Poslanci v predchádzajúcom období spracovali zámer na prijatie úveru vo výške 1,0 mld. Sk. Tento zámer naplnili aj konkrétnou vecnou náplňou, t.j. na ktoré objekty, na opravu ktorých úsekov ciest budú tieto financie nasmerované.

Dlho sme v našom poslaneckom klube diskutovali, či vôbec schválime tento úver s touto vecnou náplňou. Nakoniec bol na návrh Predsedu Prešovského samosprávneho kraja p. Chudíka schválený kompromis. Prerozdelenie 300 mil. Sk navrhne súčasné zastupiteľstvo podľa svojich predstáv o rozvoji kraja.

Ďalším kompromisom a konsenzom bolo schválenie projektu transformácie nemocníc vo Svidníku a v Humennom. Návrh predkladal Predseda PSK p. Chudík (zvolený za koalíciu SMER-SNS-HZD) a Predseda Zdravotníckej komisie p. Hruška (z koalície KDĽ-SKDÚ-DS), ktorý bol hlavným protikandidátom p. Chudíkovi vo voľbách na Predsedu PSK.

Čo je teda ďalším dôležitým prostriedkom pre existenciu konsenzu? Rešpektovanie výsledku volieb. Na základe výsledku volieb boli pomerne prerozdelené posty predsedov a podpredsedov v odborných komisiách (v pomere 8 pre koalíciu KDĽ-SKDÚ-DS, 2 pre koalíciu SMER-SNS-HZD a 2 pre nezávislých). Pomerné je aj zastúpenie členov jednotlivých komisií z radov poslancov i odborníkov navrhnutých z radov koalície i opozície.

Veľmi dôležitá a zatiaľ v praxi dobre fungujúca je komunikácia: predsedu PSK s predsedom poslaneckého klubu KDĽ-SKDÚ-DS, predsedu PSK s predsedami odborných komisií.

Veľmi dôležitá je aj vzájomná komunikácia samotných poslancov. Začíname sa lepšie poznávať, ale zároveň aj rešpektovať. Každý z nás veľmi dobre vie, že každý náš kolega (bez ohľadu na politickú príslušnosť) je osobnosť, ktorá získala vysokú dôveru priamou voľbou občanov.

Dámy a páni!

Tento parlament PSK je ešte len na začiatku svojej práce. Čaká nás veľké množstvo nesmiernych úloh, aby sme mohli pripraviť nielen dobrú stratégiu, ale i konkrétne vykonávacie projekty slúžiace rozvoju celého kraja. Máme veľké možnosti čerpať značné prostriedky zo štrukturálnych fondov EÚ.

Aj to je dôvod, prečo si nemôžeme dovoliť myslieť len na vlastné stranické partiálne záujmy. Opak by ešte prehĺbil zaostávanie nášho regiónu.

Som presvedčený, že aj naďalej nájdeme spoločnú cestu, spoločný konsenzus.

PREŠOVSKÝ KRAJ – SÚČASNÝ STAV A POTENCIÁL SOCIO-EKONOMICKÉHO ROZVOJA

Vladimír BENČ¹

Úvod

Ani po 16-tich rokoch transformácie spoločnosti a ekonomiky nemôžeme situáciu v Prešovskom kraji hodnotiť ako pozitívnu. Bohužiaľ, dnes je Prešovský kraj najzaostalejším regiónom v Slovenskej republike (i v Česko-slovensku), s najnižšou kvalitou života obyvateľov, s najnižšou ekonomickou výkonnosťou spojenou s veľmi nízkou produktivitou práce, vysokou energetickou náročnosťou priemyselnej výroby, najnižším počtom realizovaných vedeckých a výskumných projektov v rámci celej SR. Tieto charakteristiky môžeme doplniť o pojmy ako chudoba a najvyššie riziko prepadu mnohých skupín obyvateľov pod hranicu chudoby, čo sa hlavne týka špecifických skupín, ako sú Rómovia a nezamestnaní. V spojitosti s nízkou rozvinutou infraštruktúrou² a nízkou rozvinutými službami (verejnými i súkromnými) čelí kraj mnohým problémom a výzvam.

V sumáre sa v prípade Prešovského kraja kombinujú obmedzenia rozvoja z dôvodu neschopnosti prispôbiť sa ekonomickej a sociálnej transformácii, čo je spôsobené jednak charakterom výrobnjej štruktúry zdedenej po socialistickej industrializácii, s hospodársko-technicky zastaranou štruktúrou výroby, rozpadom a konverziou zbrojárkej výroby, dostupnosťou a vzdialenosťou regiónu od kvalitných a bohatých trhov, slabou verejnou správou a samosprávou, zlou a len veľmi pomaly sa meniacou vzdelanosťou a kvalifikačnou štruktúrou ekonomickej aktívnej zložky obyvateľstva a odlivom vzdelaných a kvalifikovaných občanov kraja do ekonomickejšie rozvinutejších častí Slovenska a zahraničia. Okrem toho sa pridružuje k obmedzeniam rozvoja aj prihraničnosť regiónu a súvisiace bariéry obchodu či spolupráce, s čím súvisí aj značná zaostalosť hraničiacich regiónov na druhej strane hranice (Podkarpatské vojvodstvo v prípade Poľska, Zakarpátie v prípade Ukrajiny). Bohužiaľ, regionálnu divergenciu a pretrvávajúci nárast disparít medzi Prešovským krajom a zvyškom Slovenska nepomáha zastaviť ani

¹ Ing. Vladimír Benč, výskumný pracovník Výskumného centra Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o., pobočka Prešov, Hlavná 11, 080 01 Prešov. E-mail: benc@sfpa.sk, tel./fax: +421-51-7723245, <http://www.sfpa.sk>.

² Informačnou, dopravnou, environmentálnou, sociálnou, vzdelávacou a i.

nekoncepčná a neefektívna regionálna politika realizovaná či už na národnej alebo regionálnej úrovni.

Ak by sme chceli zadefinovať súčasnú situáciu Prešovského kraja z pohľadu teórie ekonomickej transformácie³, tak môžeme Prešovský kraj zaradiť niekde medzi prvú a druhú fázu (viď Box 1), t. j. medzi ekonomiku založenú na vstupných faktoroch a ekonomiku poháňanú investíciami. Prechod do vyššej fázy bude vyžadovať nielen aktivizáciu miestnych zdrojov (endogénny rozvoj), ale región potrebuje efektívne využívať aj externé zdroje, či už sa jedná o súkromné investície alebo verejné zdroje SR a Európskej únie. Práve realizovaná decentralizácia verejnej správy a fiškálna decentralizácia vytvorila podmienky pre rozhodovanie o verejných zdrojoch značného rozsahu priamo v regióne, či už prostredníctvom samospráv na nižšej úrovni alebo VÚC na regionálnej úrovni. Významné možnosti má región aj v oblasti získavania pomoci z fondov EÚ, ktoré v ďalšom programovom období (2007-2013) môžu do regiónu priniesť viac ako 60 mld. Sk externých zdrojov na podporu verejných i súkromných investícií.

Box 1: Tri štádia tranzitívnej ekonomiky:

1. Ekonomika založená na vstupných faktoroch – nízka cena vstupov, cenová konkurencieschopnosť;
2. Ekonomika poháňaná investíciami (extenzívny rast) – PZI, transfer know-how;
3. Ekonomika poháňaná inováciami (intenzívny rast) – jedinečnosť hodnôt (patenty, práva a pod.)

Prameň: Porter, M. (1990).

Socio-ekonomická situácia v Prešovskom kraji

Ekonomická výkonnosť regiónu sa všeobecne vyjadruje hodnotou vytvoreného hrubého domáceho produktu (HDP), resp. HDP na obyvateľa regiónu. Je daná objemom produkcie tovarov a služieb, dôchodkovotvorným efektom ekonomických procesov, dovozom a vývozom tovarov a služieb z/do regiónu a úrovňou podnikovej sféry (investície)⁴. Vo všeobecnosti platí, že čím je vyššia ekonomická výkonnosť regiónu, tým je aj vyšší jeho podiel na tvorbe HDP v národnom hospodárstve.

Východné Slovensko (Košický a Prešovský kraj) patrí z pohľadu ekonomickej výkonnosti medzi najzaostalejšie regióny v EÚ, pričom porovnanie HDP k priemeru 25 členských krajín EÚ v roku 2003 ho radí medzi 10 najzaostalejších regiónov EÚ (viď Tabuľku 1). Východné Slovensko dosahuje iba 39% priemeru krajín EÚ 25, pričom súčasne sú evidentné nielen významné regionálne disparity v rámci celej EÚ, ale tiež západno-východná gradácia zaostalosti a chudoby, keď medzi najchudobnejšími

³ Porter, M. (1990).

⁴ Viac viď v Kárász, P., Kárász, P. ml., Pala, R. (1999).

regiónmi EÚ sú z najväčšej časti poľské, maďarské a slovenské regióny lokalizované na východnej hranici EÚ.

Tabuľka 1: Východné Slovensko a EÚ: ekonomická výkonnosť a nezamestnanosť. HDP na obyvateľa k priemeru EÚ25, v PKS, v %.

HDP na obyv. k EÚ 25 (2003)					
	Región (najvyššie HDP)	HDP k EÚ 25		Región (najnižšie HDP)	HDP k EÚ 25
1.	Vnútorný Londýn (UK)	278	1.	Lubelskie (PL)	33
2.	Brusel – hl. mesto (BE)	238	2.	Podkarpacie (PL)	33
3.	Luxemburg (LX)	234	3.	Podlaskie (PL)	36
4.	Hamburg (DE)	184	4.	Świętokrzyskie (PL)	37
6.	Viedeň (AT)	171	7.	Észak Magyarorság (HU)	38
10.	Štokholm (SE)	158	8.	Východné Slovensko (SR)	39

Nezamestnanosť v EÚ 25 (2004)					
	Región	v %		Región	v %
1.	Dorset a Somerset (UK)	2,4	1.	Dolnoslaskie (PL)	24,9
2.	North Yorkshire (UK)	2,6	2.	Východné Slovensko (SR)	24,2
3.	Provincia Autonoma Bolzano/Bozen (IT)	2,7	3.	Zachodniopomorskie (PL)	23,8
4.	Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste (IT)	3,0	4.	Halle (DE)	23,4
5.	Cheshire (UK)	3,1	5.	Lubuskie (PL)	23,2
8.	Tirol (AT)	3,3	6.	Dessau (DE)	22,9
	Priemer EÚ 25	9,2	8.	Stredné Slovensko (SK)	22,1

Prameň: Eurostat (2006).

S ekonomickou výkonnosťou regiónu úzko súvisí úroveň ekonomickej aktivity obyvateľstva, kde najvýkonnejšie britské regióny dosahujú od 76,5%- 79,1% ekonomicke aktívnych z celkového obyvateľstva vo veku 15-64 rokov, talianske 67,9%-71,3%, nemecké 73,6-75,2%, pričom poľské iba 62,0%-64,7% a slovenské 68,3%-69,2%. S tým úzko súvisí výška nezamestnanosti, kde Stredné Slovensko (Banskobystrický a Žilinský kraj) a Východné Slovensko patria medzi 10 regiónov s najvyššou nezamestnanosťou. Zaujímavé je, že aj dva východonemecké regióny (Halle, Dessau) trpia vysokou nezamestnanosťou, ktorá má však odlišnú štruktúru, ako je to v prípade slovenských a poľských regiónov. Tá vyplýva predovšetkým z výrazného rozdielu medzi podielom mladých ľudí (15-24 rokov) na celkovej nezamestnanosti, kde v prípade slovenských a poľských regiónov presahuje ich podiel výrazne cez 40%, v prípade nemeckých regiónov je to pod 20%. Poukazuje to jednak na problém trhu práce v Poľsku a na Slovensku aj v nadväznosti na zlé prepojenie trhu práce a školského systému a súčasne v Nemecku na problém umiestnenia starších ľudí z Východného Nemecka na trhu práce, resp. ich neochota pracovať pri vysokých sociálnych dávkach.

Z pohľadu regionálnych disparít v rámci Slovenska je zrejma ekonomická dominancia Bratislavy pred ostatnými regiónmi a úroveň regionálneho HDP Bratislavského kraja dosahuje viac ako 4-násobok úrovne Prešovského kraja a viac ako 2-násobok úrovne ostatných krajov. Ani tendencie nie sú veľmi priaznivé pre Prešovský kraj, keď v posledných 8 rokoch sa prehľbuje divergencia a Prešovský kraj zaznamenal najpomalší nárast regionálneho HDP na osobu (viď Tabuľku 2). Zahraničné investície s príslušnou podporou verejných zdrojov v Trnave a v Žiline ešte zvýšia túto divergenciu v nasledujúcich rokoch, ak sa nepodarí kombináciu iniciatív (získanie významných investícií, verejné zdroje ŠR a fondov EÚ, miestne iniciatívy) výraznejšie iniciovať rozvoj Prešovského kraja.

Tabuľka 2: Regionálne HDP na osobu v PKS a štruktúra ekonomiky (podiel odvetví na regionálnom HDP v %), rok 2003.

NUTS 3	v PKS	% EÚ15	% EÚ25	Index 2003/ 1996	Pôdohospodár- stvo	Priemysel a sta- vebníctvo	Služby
Bratislavský kraj	25 664	109,4	119,7	1,63	0,9	22,5	76,6
Trnavský kraj	11 628	49,6	54,2	1,43	5,6	47,8	46,6
Trenčiansky kraj	10 118	43,1	47,2	1,45	3,7	45,6	50,7
Nitriansky kraj	9 657	41,2	45,0	1,52	8,1	42,4	49,5
Žilinský kraj	8 915	38,0	41,6	1,47	4,1	39,8	56,0
Banskobystrický kraj	9 554	40,7	44,5	1,55	7,1	30,0	62,9
Prešovský kraj	6 753	28,8	31,5	1,42	6,9	30,7	62,5
Košický kraj	9 913	42,2	46,2	1,51	4,3	31,4	64,3
SR spolu	11 195	47,7	52,2	1,51	4,4	34,2	61,3
EÚ-15	23 463	100,0	91,4				
EU-25	21 447	109,4	100,0				

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

V rámci štruktúry regionálnej ekonomiky došlo v období transformácie k úpadku priemyslu v Prešovskom kraji v porovnaní s obdobím pred transformáciou (rok 1989)⁵. V súčasnosti dosahuje Prešovský kraj výrazne najnižší objem tržieb v priemysle zo všetkých slovenských krajov. Rozvoj priemyslu sa počas transformácie ešte viac skoncentroval do Bratislavského kraja a západného Slovenska, pričom štatistiky za Košický kraj významne „vylepšujú“ železiarne v Košiciach-Šaci. Rozhodujúce

⁵ Vid' napr. Mládek, J. (1990).

postavenie v priemysle Prešovského kraja má potravinársky, chemický, strojársky a odevný priemysel, pričom najväčší podiel na tržbách v roku 2004 mala výroba potravín a najväčší medziročný nárast tržieb zaznamenala výroba kovov. Na základe regionálnych odlišností v zameraní priemyselnej činnosti môžeme Prešovský kraj rozdeliť na štyri regióny⁶: bardejovský, humenský, popradský a prešovský. V bardejovskom regióne je kľúčovým potravinársky priemysel (obuvnícky priemysel stráca svoje pozície), v humenskom chemický a potravinársky priemysel, v popradskom stavebníctvo, strojárstvo, chemický, potravinársky a textilný priemysel, v prešovskom regióne prevláda elektrotechnický, strojársky a odevný priemysel. Priemyselnými centrami Prešovského kraja sú v súčasnosti Humenné, Poprad, Bardejov, Vranou nad Topľou, Kežmarok a Prešov, avšak po prepočte tržieb na obyvateľa okresu jasne dominujú Humenné a Poprad.

Tabuľka 3: Vnútroregionálne disparity Prešovského kraja, rok 2004

Okres	Počet obyvateľov	Tržby v priemysle (mil. Sk)	Tržby na obyv. v Sk	Priem. mzda v Sk	Evidovaná nezamestnanosť v %
Bardejov	76 455	1 640,6	21 458	10 517	17,38
Humenné	64 620	11 296,3	174 811	13 624	14,84
Kežmarok	65 129	2 209,8	33 930	14 377	25,87
Levoča	32 266	n/a	n/a	11 991	17,12
Medzilaborce	12 392	392,3	31 658	11 592	20,59
Poprad	104 320	15 921,4	152 621	15 820	13,39
Prešov	163 743	14 451,1	88 255	13 952	16,73
Sabinov	55 351	1 568,2	28 332	12 235	22,33
Snina	39 204	1 670,4	42 608	11 469	18,39
Stará Ľubovňa	51 373	1 126,7	21 932	12 676	12,25
Stropkov	20 902	n/a	n/a	11 545	19,90
Svidník	33 399	746,6	22 354	11 562	17,38
Vranov/Topľou	77 591	3 041,3	39 197	11 485	18,69

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

⁶ Podľa rozdelenia Úradu PSK (2006).

Tabuľka 4: Odvetvové charakteristiky regionálnej ekonomiky, rok 2004

Kraj	Tržby v priemysle (mil. Sk)	Produktívna práca v priem. v Sk	Stavebná produkcia podľa dodávateľských zmlúv (mil. Sk)	Produktívna práca v stavebníctve	Hrubá poľnohosp. produkcia z hrubého obratu (mil. Sk)	Tržby v maloobchode a veľkoobchode (mil. Sk)
Bratislavský	603 312	6 528 911	41 626	1 763 219	2 984	331 161
Trnavský	144 427	2 492 668	13 536	874 690	13 014	100 672
Trenčiansky	143 407	1 477 241	11 594	795 609	6 413	86 752
Nitriansky	94 892	1 519 533	10 483	839 113	17 271	81 089
Žilinský	136 383	2 053 793	17 696	748 755	4 142	120 382
Banskobystrický	106 875	1 607 401	7 465	672 548	7 172	67 170
Prešovský	69 399	1 367 120	12 370	643 608	5 176	66 627
Košický	177 279	2 712 934	14 549	1 090 993	6 857	77 241
SR spolu	1 475 974	2 640 968	129 319	969 140	63 029	931 094

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

Štruktúra výrobných činností je daná historickým vývojom, realizáciou priemyselnej politiky uplynulých obdobiach a len veľmi pomaly sa mení napriek problémom pri realizácii výrobných programov, zväčša založených na systéme práce vo mzde s nízkou pridanou hodnotou. Nové projekty na rozvoj výroby i na štrukturálne zmeny narážajú na problémy nedostatku investícií. Privatizácia podnikov nepriniesla požadované vytvorenie podnikateľského prostredia schopného napomáhať rozvoju výroby a zmena štruktúry ekonomiky kraja nie je ťahaná ani zahraničnými investíciami v kraji. Práve naopak, Prešovský kraj doteraz nakumuloval najmenší objem zahraničných investícií zo všetkých slovenských krajov. V sumáre to predstavuje 7 mld. Sk, čo predstavuje iba 2% podiel na celkových PZI, ktoré po roku 1990 prišli na Slovensko (viď Tabuľku 5). V roku 2005 prišlo do Prešovského kraja iba 123 mil. Sk PZI, hoci rok 2004 bol jedným z najlepších rokov získavania PZI, keď medziročne objem PZI narástol o 996 mil. Sk, čím rok 2004 sľuboval obrat k lepšiemu. Väčšina PZI smeruje do okresných sídiel, prevažne do Popradu, Humenného a Prešova.

Kľúčovými faktormi ovplyvňujúcimi rozsah a výšku investícií sú atraktivita regiónu, pripravenosť regiónu (samosprávy) na realizáciu investícií, kvalita samosprávy, dostatok kvalifikovanej pracovnej sily, ale aj koncentrácia kľúčových kompetencií pri jednaní so zahraničnými investormi v štátnych rukách (MH SR a agentúra SARIO) a donedávna aj absencia pravidiel podpory investícií. Vo všetkých týchto oblastiach existujú značné rezervy, čím je Prešovský kraj významne diskriminovaný vo vzťahu k iným regiónom. Často, predovšetkým v médiách, je prezentovaná ako významný

motivačný faktor lokalizácie investícií výška, resp. „nízkosť“ nákladov práce, t. j. aj výška priemernej mzdy. Jednoduchým prepočtom je možné dokázať, že i v tejto oblasti je Prešovský kraj významne zaostávajúcím a to v kombinácii s produktivitou práce. Zatiaľ čo priemerná mzda v Prešovskom kraji nedosahuje ani dve tretiny priemernej mzdy v Bratislavskom kraji, existuje významný rozdiel v produktivite práce, kde rozdiel medzi Bratislavským a Prešovským krajom je takmer 5-násobný (viď Tabuľku 5). Z toho je zrejmé, že každý investor odhliadnuc od iných faktorov zvolí investovanie v Bratislavskom kraji, kde napriek vyšším mzdovým nákladom dosiahne oveľa vyššie tržby na 1 zamestnanca.

Tabuľka 5: Stav PZI (majetkový kapitál + reinvestovaný zisk) v SR k 31. 12. 2005, priemerná mzda v regiónoch SR, v Sk a porovnanie úrovne priemernej mzdy a produktivity práce k priemeru SR, v %

	PZI podniky		Spolu s ban- kami		Priemerná mzda v Sk				Prod. práce v priemysle k SR
	v mil. Sk	v % SR	v mil. Sk	v % SR	2004	2005	Index 2005/ 1998	Priem. mzda k SR v %	
SR spolu	350 379	100,0	417 020	100,0	15 825	17 274	169,2	100,0	100,0
Bratislavský	214 111	61,1	279 802	67,1	21 016	23 212	178,3	136,1	247,2
Trnavský	24 461	7,0	24 461	5,9	14 670	16 086	169,3	101,4	94,4
Trenčiansky	20 294	5,8	20 294	4,9	13 907	15 121	165,3	90,3	55,9
Nitriansky	13 255	3,8	13 255	3,2	13 252	14 257	160,4	83,6	57,5
Žilinský	24 912	7,1	25 862	6,2	13 930	15 172	168,4	95,4	77,8
Banskobystrický	10 754	3,1	10 754	2,6	13 309	14 541	155,7	85,1	60,9
Prešovský	7 086	2,0	7 086	1,7	12 535	13 185	158,1	80,7	51,8
Košický	35 506	10,1	35 506	8,5	15 440	16 768	165,1	112,7	102,7

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

Významným ukazovateľom ekonomickej aktivity v kraji je miera podnikania. Z regionálneho hľadiska najviac MaSP prepočítaných na 1 000 ekonomicky aktívnych obyvateľov je v Bratislavskom kraji (160,0)⁷, najmenej ich je naopak v Košickom (102,3) a Banskobystrickom (108,4). Podobne je to pri živnostníkoch, ktorých sídli najviac v Bratislavskom kraji (59,2), najmenej v Nitrianskom (16,6) a Prešovskom kraji (17,3). Aktuálne údaje o počte podnikateľských subjektov viď v tabuľke 5 (pozn. nepererátané na 1 000 obyv.). Je zrejmé, že zaostávajúce regióny (i Prešovský kraj) nie

⁷ Počet MSP na 1000 ekonomicky aktívnych obyvateľov v krajoch SR, Prameň: NADSME (1998 – 2004): „Stav malého a stredného podnikania“, Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania, Bratislava

sú zatiaľ schopné vytvoriť dostatočný počet podnikateľských aktivít, hoci rozdiely v počte fyzických osôb – podnikateľov (živnostníci, SHR, slobodné povolania) nie sú tak významne regionálne rozdielne ako v prípade iných ukazovateľov. V prípade podnikov, právnických osôb, je však rozdiel medzi Bratislavským krajom a ostatnými slovenskými krajinami významný.

Tabuľka 6: Podnikateľské subjekty za rok 2004 a 2005

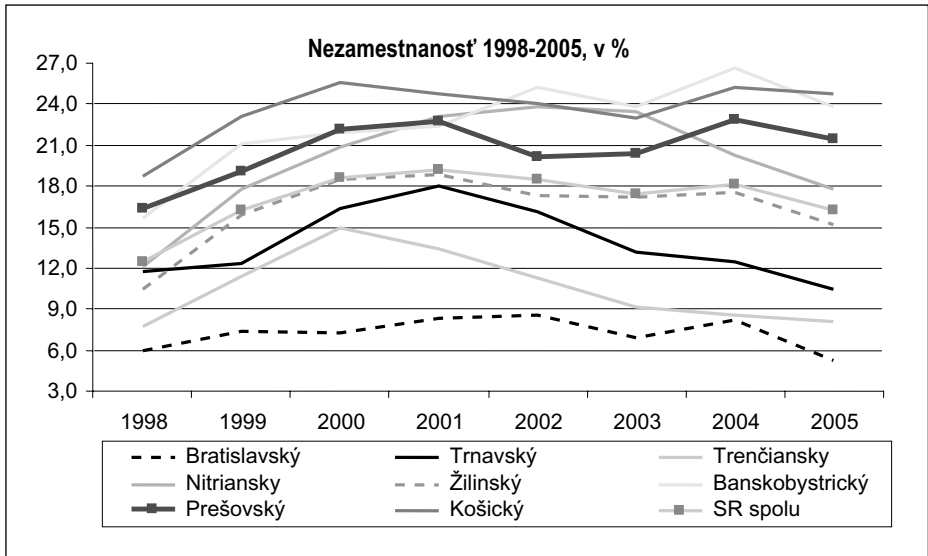
Kraj	Podniky spolu		F.o. - podnikatelia		Podniky spolu		F.o. - podnikatelia	
	k 31.12.	na SR	k 31.12.	Na SR	k 31.12.	na SR	k 31.12.	na SR
	2004	v %	2004	v %	2005	v %	2005	v %
Bratislavský	22 364	30,1	59 873	16,6	25 505	30,5	59 890	16,3
Trnavský	6 602	8,9	39 079	10,8	7 554	9,0	40 099	10,9
Trenčiansky	7 737	10,4	40 039	11,1	8 452	10,1	40 327	11,0
Nitriansky	6 678	9,0	44 932	12,5	7 453	8,9	46 160	12,6
Žilinský	7 464	10,1	51 092	14,2	8 444	10,1	52 761	14,4
Banskobystrický	7 183	9,7	38 485	10,7	8 060	9,6	40 076	10,9
Prešovský	7 311	9,9	47 547	13,2	8 401	10,0	48 592	13,2
Košický	8 868	12,0	39 331	10,9	9 841	11,8	39 189	10,7
SR spolu	74 207	100,0	360 378	100,0	83 710	100,0	367 094	100,0

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

Významné disparity sa prejavujú aj v miere nezamestnanosti, kde dlhodobá vysoká nezamestnanosť pretrváva s menšími výkyvmi v prešovskom, košickom a banskobystrickom kraji (viď Graf 1), pričom aj v rámci týchto krajov dochádza k značnej teritoriálnej diferenciacii vo výške nezamestnanosti. Napr. v januári 2006 dosahovala miera evidovanej nezamestnanosti v okrese Banská Bystrica 7,31%, pričom v okrese Rimavská Sobota 30,54% a v okrese Revúca 29,10%, v okrese Stará Ľubovňa 10,92% a v okrese Kežmarok 25,98%, v okrese Sabinov 21,89%, v okrese Košice IV 9,31% a v okrese Trebišov 25,93%, v okrese Rožňava 25,34%⁸.

⁸ Prameň údajov: Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Graf 1: Evidovaná nezamestnanosť v SR v rokoch 1998-2005 podľa krajov, v %, k 31.12.

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

Napriek pokračujúcemu celoslovensky pozitívnemu trendu znižovania nezamestnanosti má nezamestnanosť v najzaostalejších krajoch svoje špecifiká. Predovšetkým pre prešovský, košický a banskobystrický kraj je charakteristická vysoká nezamestnanosť v skupine obyvateľov s nízkym vzdelaním (viď tabuľku 7). Jedná sa predovšetkým o Rómske obyvateľstvo, ktoré okrem spoločenskej exklúzie je výrazne obmedzované aj na trhu práce. Paradoxne v mnohých oblastiach je nedostatok pracovných síl (napr. stavebníctvo, pásová výroba), kde by mohla táto skupina obyvateľstva s nízkym vzdelaním nájsť uplatnenie. Konkurencia na trhu práce však bude naďalej rásť (napr. aktivity zamestnávateľov i Úradov práce pri získavaní zamestnancov z Ukrajiny, vstup Rumunska a Bulharska do EÚ a pod.), čo vytvorí ďalší tlak na túto skupinu obyvateľstva s nízkym vzdelaním. Významným prvkom nezamestnanosti je aj dlhodobosť nezamestnanosti. Keď až väčšia polovica nezamestnaných v prešovskom, nitrianskom, košickom a banskobystrickom kraji je nezamestnaná viac ako rok. Dlhodobá nezamestnanosť sa okrem psychických problémov, sociálnom vylúčení, prepadom pod hranicu chudoby prejavuje aj stratou pracovných návykov, čím je oveľa ťažšie túto skupinu obyvateľstva opätovne zaradiť na trh práce.

Tabuľka 7: Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa vzdelania a dĺžky evidencie, jún 2006

Kraj	Počet uchádzačov o zamestnanie	Miera evidovanej nezamestnanosti	S vysokým vzdelaním, v %	So stredným vzdelaním, v %	S nízkym vzdelaním a bez vzdelania, v %	Nezamestnaní nad 12 mesiacov, v %	Nezamestnaní nad 48 mesiacov, v %
Bratislavský	9 136	2,53	19,0	36,3	44,7	20,6	3,5
Trnavský	20 632	6,42	6,8	24,7	68,5	40,8	12,3
Trenčiansky	20 198	6,01	8,0	28,4	63,6	39,0	10,4
Nitriansky	38 827	10,44	5,7	25,1	69,1	52,0	21,3
Žilinský	28 195	7,97	7,1	29,6	63,2	45,1	14,3
Banskobystrický	57 404	16,83	3,6	22,1	74,2	59,4	24,4
Prešovský	59 045	14,65	5,0	21,6	73,4	56,5	23,1
Košický	63 104	16,61	4,6	21,5	73,9	59,3	23,9
SR spolu	296 541	10,36	5,7	24,0	70,3	52,6	20,2

Poznámka: S vysokým vzdelaním: stupeň vzdelania 7-9 (bakalári až vedecká výchova), so stredným vzdelaním: stupeň vzdelania 3-6 (stredné bez maturity až úplné stredné s maturitou), s nízkym vzdelaním: stupeň vzdelania 0-2 (bez vzdelania až vyučenie). Prameň: ÚPSVaR SR (2006).

Nezamestnanosť je úzko spojená so vzdelanostnou a kvalifikačnou štruktúrou obyvateľstva v jednotlivých regiónoch. Z hľadiska potreby zvyšovania súhrnnej produktivity faktorov ako aj rozvoja znalostnej ekonomiky patrí rozvoj ľudských zdrojov ku kľúčovým oblastiam. Vo všeobecnosti Slovensko zaostáva za ostatnými krajinami EÚ a OECD nielen v objeme výdavkov na vzdelávanie, na vedu, výskum a vývoj, ale súčasne vzdelávací systém je nízko efektívny a nedokáže pružne reagovať na potreby trhu práce. V regionálnom porovnaní má najlepší vzdelanostný potenciál Bratislavský kraj, ktorým okrem toho, že koncentruje viac ako 25% vysokoškolsky vzdelaných ľudí na Slovensku, má aj dobrú vzdelanostnú štruktúru, kde dominuje vysokoškolské a stredoškolské vzdelanie (viď tabuľku 8). Rozšírenie vysokoškolského vzdelávania prostredníctvom zakladania nových univerzít do regiónov neprinieslo očakávaný efekt, predovšetkým kvôli nedostatočnému naplneniu pedagogických kapacít, problémami s akreditáciou a hlavne kvôli orientácii na ekonomicky neproduktívne smery (pedagogika, umenie a pod.)⁹.

⁹ Prameň: MVRR SR (2006).

Tabuľka 8: Najvyššie dosiahnuté vzdelanie obyvateľstva SR nad 25 rokov za jednotlivé kraje (v %)

Kraj	Základné vzdelanie, vrátane neúplného	Stredné odborné učiliste	Úplné stredné všeobecné	Úplné stredné odborné	Vyššie a vysokoškolské vzdelanie	Bez školského vzdelania	Bez udania školského vzdelania
Bratislavský	14,97	25,08	6,59	25,45	25,74	0,11	2,06
Trnavský	27,47	35,08	4,64	21,45	9,25	0,39	1,72
Trenčiansky	21,99	35,99	3,58	25,69	10,69	0,21	1,85
Nitriansky	29,36	32,90	4,98	21,12	9,76	0,38	1,50
Žilinský	23,73	35,08	3,95	24,75	11,23	0,31	0,95
Banskobystrický	27,04	30,45	4,02	24,87	10,82	0,46	2,34
Prešovský	27,04	32,59	4,01	24,24	10,20	0,30	1,62
Košický	24,43	30,46	5,10	25,01	12,08	0,66	2,26
SR celkom	24,65	32,17	4,60	24,07	12,36	0,36	1,79

Prameň: NSRR SR 2007-2013.

Z nerovnomerného rozloženia vedeckovýskumných zariadení v rámci SR vyplýva aj nerovnomerné smerovanie výdavkov na vedu a výskum, kde do Bratislavského kraja plynie 49% týchto výdavkov a do Prešovského kraja necelých 3%. Od roku 2000 dochádza k permanentnému poklesu bežných výdavkov na výskum a vývoj, ako aj k poklesu ich podielu na HDP. Podiel výdavkov na výskum a vývoj na HDP poklesol v roku 2004 na úroveň 0,53 %¹⁰. Výdavky na jedného zamestnanca výskumu a vývoja dosiahli v roku 2004 v priemere za SR 401,4 tis. Sk. Najvyššia úroveň tohto ukazovateľa sa zaznamenala za Trenčiansky kraj (1 386,4 tis. SK) a najnižšia zasa za Košický kraj (241,1 tis. Sk).

Tabuľka 9: Výskum a vývoj v roku 2004

	Výdavky v tis. Sk	Počet organizácií	Eviden. počet zamestn. (výskumníci)
Bratislavský	3 432 478	105	8 357
Trnavský	657 811	22	829
Trenčiansky	776 376	33	560
Nitriansky	425 476	20	1 548
Žilinský	493 533	27	1 624
Banskobystrický	356 239	21	1 291
Prešovský	205 797	19	583
Košický	617 720	25	2 562
SR spolu	6 965 430	272	17 354

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

¹⁰ Prameň: Štatistický úrad SR (2005).

Na doplnenie celkového obrazu o stave Prešovského kraja je potrebné ešte uviesť charakteristiku o vybavení regiónu základnou infraštruktúrou. Stav a charakteristiky infraštruktúry poskytujú obraz nielen o životnej úrovni obyvateľstva žijúceho v regióne, ale súčasne poskytujú informáciu o atraktivite regiónu. Výrazne fetišizovanou je oblasť dopravy. Dopravná dostupnosť regiónu je významným faktorom predovšetkým hospodárskej sféry, kde rýchlosť, pravidelnosť a množstvo prepravených surovín a tovaru je významným prvkom konkurencieschopnosti mnohých podnikateľských subjektov. Kvalita dopravnej infraštruktúry je však iba jedným z mnohých faktorov ovplyvňujúcich stupeň ekonomického rozvoja toho-ktorého regiónu. Príkladom je aj Prešovský kraj, ktorý má z pohľadu podielu diaľnic a ciest 1. triedy na celkovom cestnom fonde kraja nadpriemerný podiel v porovnaní so slovenským priemerom (21,2%, priemer SR je 20,2%, vyšší podiel má iba Žilinský kraj 28% a Bratislavský kraj 29,3%). Napriek tomu je však štruktúra ciest v Prešovskom kraji nevyhovujúca, keď výrazne dominuje podiel ciest 2. a 3. triedy. Súčasne je veľká časť regiónu (hlavne severovýchod a východ kraja) zle dopravne dostupná nielen smerom do vnútra Slovenska, ale aj z pohľadu hraničných regiónov (Poľsko, Ukrajina), čo dokazuje aj nízky počet a malý význam medzinárodných cestných koridorov (viď Box 2). Technický stav jednotlivých ciest je kvôli nízkym investíciám do ich údržby a opravy ako aj vplyvom geomorfologických a klimatických podmienok v značne havarijnom stave, čo vytvára tlak na alokáciu verejných zdrojov práve do tejto oblasti¹¹.

Box 2: Dopravné koridory medzinárodného významu v Prešovskom kraji

Cesty:

E-50 – hranica ČR/SR - Drietoma - Trenčín - Žilina - Prešov - Košice – hranica SR/UA,

E-371 – Prešov - Svidník - Vyšný Komárnik - hranica SR/PR.

Železnica:

Sever - Juh: hranica PR/SR - Plaveč - Prešov - Košice - Čaña - hranica SR/MR (aj medzinár. trasa kombinovanej dopravy C - E 30/1)

Medzinár. letisko: Poprad

Oveľa horšia situácia, ako v cestnej doprave, je v obsluhu regiónu železničnou dopravou. Železničná sieť je málo rozvinutá a niektoré významné regionálne centrá (napr. Snina a Stropkov) nemajú vôbec prístup k železničnej doprave. Celkovo železničná sieť v kraji predstavuje 345 km a 41 km tatranskej elektrickej železnice. Z toho je iba 45 km dvojkolejných a 76 km elektrifikovaných tratí. Zlú dopravnú dostupnosť kraja podčiarkuje aj fakt, že na území kraja je iba 1 letisko so štatútom medzinárodného letiska, aj to sa skôr využíva na chartrovú dopravu a pravidelných medzinárodných i vnútroštátnych liniek je ako šafranu.

¹¹ Vid' napr. rozhodnutie PSK o prioritách použitia úveru od Európskej investičnej banky. Web portál PSK, 11.7.2006. <http://www.vucpo.sk/>.

Je evidentné, že zlepšenie dopravnej dostupnosti regiónu bude potrebovať významné investície. Rozhodovanie o prioritách (i medzi podporou jednotlivých faktorov rozvoja) by však okrem investičnej náročnosti, časových potrebách (doba výstavby, návratnosť investícií a pod.) malo brať do úvahy aj skúsenosti z iných regiónov, ako je napr. talianske Mezzogiorno (i Grécko, či Východné Nemecko), kde sa napriek výrazným investíciám do dopravnej infraštruktúry nepodarilo zastaviť úpadok regiónu a naopak, ľudia rýchlejšie upustili región¹². Súčasne je potrebné brať do úvahy aj ďalšie faktory ako napr. trvalý a takmer nezvratný záber priestoru aj s negatívnymi dopadmi na životné prostredie (napr. rozhodnutie, či región využívať na medzinárodnú dopravu alebo využiť jeho potenciál pre cestovný ruch).

Tabuľka 10: Základná infraštruktúra, stav k 31.12.2004

Kraj	Obyvatelia zásobovaní vodou z verejných vodovodov, v %	Obyvatelia napojení na verejnú kanalizáciu, v %	Diaľnice, v %	Cesty 1. triedy, v %	Cesty 2. triedy, v %	Cesty 3. triedy, v %
Bratislavský kraj	98,6	85,1	12,9	16,4	26,4	44,3
Trnavský kraj	95,2	52,6	3,5	13,9	27,6	55,0
Trenčiansky kraj	72,5	47,2	3,7	16,2	18,8	61,2
Nitriansky kraj	89,4	45,1	0,0	19,5	19,7	60,7
Žilinský kraj	85,6	51,7	2,4	25,6	15,6	56,4
Banskobystrický kraj	90,0	59,4	0,0	18,1	22,9	59,0
Prešovský kraj	73,4	51,4	1,0	20,2	16,9	61,9
Košický kraj	76,1	56,6	0,2	15,4	24,6	59,7
SR spolu	84,7	56,3	1,8	18,4	21,1	58,7

Pozn.: Súčet % pri cestách = 100 (Podiel druhu cesty na celkovej cestnej sieti).

Prameň: Štatistický úrad SR (2006).

Ďalšie významné investície budú musieť byť smerované do budovania environmentálnej infraštruktúry a to predovšetkým odkanalizovania osídlení a budovania čistiární odpadových vôd (ČOV). Nie je to len záväzok SR z prístupovej zmluvy do EÚ, ale predovšetkým významný prvok životného štandardu a samozrejme prvok ochrany prírody. Pre porovnanie je priemerne 85% obyvateľstva v „starých“ členských krajinách (EÚ 15) pripojených na verejnú kanalizáciu, slovenský priemer je 56% a v Prešovskom kraji je to iba 51,4%. Na území kraja sa nachádza iba 44

¹² Vid' napr. Funck, B., Pizzati, L. (ed.)(2003): European integration, regional policy and growth. The World Bank, Washington, D.C.

ČOV, pričom miera čistených vypúšťaných odpadových vôd dosahuje 87-90%, čo je výrazne za priemerom SR (97,2%). Nízky efekt čistenia odpadových vôd je spôsobený nedostatočnou kapacitou, hydraulickým i látkovým preťažovaním a nezriedka i nevyhovujúcou technológiou.

O niečo lepšia situácia je v oblasti zásobovania obyvateľstva pitnou vodou z verejných vodovodov, hoci aj v tomto parametri Prešovský kraj zaostáva za slovenským priemerom. Kritická situácia je predovšetkým v okresoch Sabinov, Snina, Stropkov a Medzilaborce, kde iba menej ako polovica sídiel má vybudovaný verejný vodovod. Nepriaznivá situácia pretrváva aj v okresoch Humenné, Svidník a Vranov nad Topľou s menej ako 60% podielom sídiel vybavených verejným vodovodom.

Kľúčové problémy/bariéry rozvoja Prešovského kraja môžeme zhrnúť nasledovne:

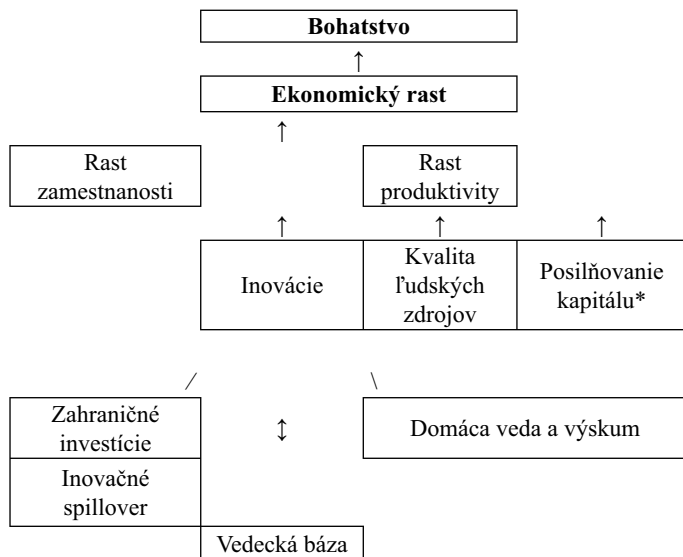
- nízka miera využitia rastového potenciálu regiónu,
- nízka miera zamestnanosti, vysoká nezamestnanosť a jej značná vnútroregionálna diferenciácia a s tým spojená vysoká miera rizika chudoby a sociálneho vylúčenia rizikových skupín (hlavne Rómske obyvateľstvo),
- nízka úroveň tvorby pridanej hodnoty vo všetkých odvetviach,
- nevyhovujúca štruktúra pracovnej sily vo vzťahu k potrebám znalostnej ekonomiky a ekonomiky založenej na inováciách (nízky podiel obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním) + nízka pružnosť vzdelávacieho systému vzhľadom na potreby trhu práce + pretrvávajúca nízka mobilita a flexibilita pracovnej sily,
- nízka miera informatizácie spoločnosti + nedostatočná technologická a inovačná úroveň,
- veľmi nízky podiel výdavkov (súkromných i verejných) na vedu, výskum a vývoj,
- zlá dopravná dostupnosť regiónu: nízky podiel ciest vyšších tried (diaľnice a cesty 1. triedy) na celkovej cestnej sieti + zastaraná a chýbajúca železničná infraštruktúra + nevyhovujúci technický a kvalitatívny stav infraštruktúry cestnej, železničnej a intermodálnej dopravy,
- nevybudovaná a nerovnomerne rozložená regionálna vybavenosť environmentálnou infraštruktúrou (hlavne kanalizácia a ČOV) + nedostatočné opatrenia na ochranu pred povodňami,
- zlý technický stav ostatnej infraštruktúry, infraštr. verejných služieb a pamiatkového fondu a potreba značných investícií do jej rekonštrukcie a obnovy,
- nízky podiel využívania obnoviteľných zdrojov energie + extrémne vysoká energetická náročnosť výroby,
- nadmerná rozdrobenosť a nízka kvalita verejnej správy,

- prihraničnosť regiónu, nerozvinuté a veľmi slabé väzby (sociálne, ekonomické i kultúrne) s cezhraničnými regiónmi (Poľsko, Ukrajina).

Faktory rozvoja Prešovského kraja

Ak sme v úvode zadefinovali tri štádia ekonomiky, bolo to zámerne. Tieto štádia sami o sebe charakterizuje rozdielnosť využívania jednotlivých faktorov rozvoja pre dosahovanie hospodárskeho rastu, sociálneho rozvoja a v konečnom dôsledku zvyšovania životnej úrovne. Ako ukazuje vývoj a trendy vo vyspelých krajinách či rýchlo rastúcich ekonomikách (tzv. „ekonomické tigre“), v podmienkach globalizácie a otvorenosti ekonomiky s pokračujúcou liberalizáciou medzinárodného obchodu a pohybu kapitálu, ako aj zvyšovania nárokov na trvalo udržateľný rozvoj, stratégia rozvoja regiónu (i celej krajiny) nemôže byť založená iba na využívaní tradičných faktorov ekonomického rastu postavených predovšetkým na využívaní práce a kapitálu, nižších fixných nákladoch, prebytku pracovnej sily, disponibilite a nízkej cene priemyselných plôch, či netrhových výhodách (investičné stimuly) a pod.

Graf 2: Kľúčové faktory rozvoja

Pozn.: * - Rast hodnoty technológií voči počtu zamestnancov.

Prameň: Dryden, J. (2006).

Naopak, oveľa dôležitejšími faktormi rozvoja sa stávajú inovácie a technologický pokrok, t. j. faktory súvisiace s rozvojom znalostnej ekonomiky. Zvyšovanie konkurencieschopnosti regiónu sa dosahuje prostredníctvom stimulovania domácich a zahraničných investícií (predovšetkým v technologicky vyspelých odvetviach), prostredníctvom podpory šírenia inovácií a inovatívnosti, prenosu nových technológií a know-how do výrobných odvetví, rozvoja regionálnych, národných a nadnárodných priemyselných klastrov, podpory výskumu a vývoja, vzdelávania a informatizácie spoločnosti a pod.

Najväčší rastový potenciál postavený na poznatkoch sa väčšinou koncentruje do inovačných pólov rastu. Schopnosť vytvárať podmienky na rozvoj týchto inovačných pólov a schopnosť absorbovať poznatky/znalosti závisí od mnohých faktorov, ktoré sú ovplyvniteľné na národnej, ale i na regionálnej úrovni¹³:

- 1) dobrý rámec regulujúci podnikateľské prostredie, fungujúci trh práce, trh tovarov a služieb i fungujúci finančný trh, dostatočná otvorenosť medzinárodným trhom;
- 2) zvyšovanie inovatívnosti
 - vysoké investície do znalostí (vzdelávanie, informačné komunikačné technológie (IKT), veda, výskum a vývoj),
 - úspešné zvládnutie nových technológií (hlavne IKT) pracovnou silou (obyvateľstvom) pre rast produktivity práce a procesy inovácie výroby,
 - vysoký podiel súkromných investícií na financovaní výskumu a vývoja,
 - diverzifikovaná základňa „inovátorov“ s významnou úlohou malých technologicky založených firiem,
 - vytvorené citlivé a energické inovačné klastre,
 - vysoký stupeň zosieťovania/ informačného prepojenia „inovátorov navzájom ako aj silná prepojenosť vedy, výskumu a vývoja s priemyslom;
- 3) efektívne prepájanie vedy, výskumu a vývoja s jednotlivými hospodárskymi odvetvami
 - spolupráca, napr. prostredníctvom spoločných laboratórií,
 - fungujúci trh s poznatkami: spin-off firmy (firmy zakladané univerzitami a vedeckými agentúrami), mechanizmy na patentovanie a licencovanie (aj ich ochranu), pracovná mobilita medzi vedou a praktickou sférou a i.,
 - efektívne fungujúce inštitúcie a platformy ako napr. inkubátory, vedecké parky, „poznatkový sprostredkovatelia“, klustre a i.,
 - sociálne a profesijné siete (publikácie, konferencie, výstavy a veľtrhy, neformálne kontakty a pod.),
 - plynulý prechod absolventov škôl do pracovného procesu;
- 4) tvorba politík na podporu rozvoja vzťahov vedy, výskumu a vývoja s jednotlivými odvetvami

¹³ Prameň: Dryden, J. (2006).

- podpora podnikania so zameraním na podporu firiem založených na využívaní najmodernejších technológií,
- podpora patentovania a licencovania a zabezpečenie ochrany patentov a licencií,
- podpora spolupráce medzi vedou, výskumom a vývojom a praxou ako aj medzi verejným a súkromným sektorom (napr. verejno-súkromné partnerstvá P/PP).

Určitú informáciu o vývoji v oblasti rastového potenciálu slovenských regiónov poskytuje miera využitia rastového potenciálu regiónov¹⁴. Odhad tohto ukazovateľa za rok 2004 na úrovni regiónov NUTS 2¹⁵ je nasledovný: Bratislavský kraj 0,9%, Západné Slovensko 5,1%, Stredné Slovensko 4,4% a Východné Slovensko 11,4%. Využitie rastového potenciálu regiónov je teda nedostatočné a súčasne je výrazne regionálne diferencované.

Pre ďalší rozvoj Prešovského kraje bude kľúčové práve zvýšenie využitia rastového potenciálu prostredníctvom tak tradičných faktorov ako aj faktorov súvisiacich so znalostnou ekonomikou:

- Tradičné faktory
 - o Ľudský kapitál:
 - Reforma vzdelávacieho systému + dostupnosť vzdelávacích zariadení (výrazne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Vylepšovanie fungovania trhu práce a zvyšovanie účinnosti aktívnej politiky zamestnanosti (možnosť kvalitnejšieho riadenia procesov a samotnej implementácie na regionálnej úrovni),
 - Podpora vedy, výskumu, vývoja a celoživotného vzdelávania (parciálne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Podpora sociálnej inklúzie marginalizovaných skupín a ich uplatnenia na trhu práce (ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - o Podnikateľský sektor:
 - Zvyšovanie atraktivity podnikateľského prostredia podporujúce hospodársky rast a investície + podpora MaSP (ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Podpora obnoviteľných zdrojov energie + znižovanie energetickej náročnosti výroby (+ domácnosti) (parciálne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - o Investície do infraštruktúry:

¹⁴ Rozdiel potenciálneho a aktuálneho regionálneho produktu (HDP v bežných cenách) vo vzťahu k potenciálnemu regionálnemu produktu. Prameň: MVRR SR (2006a).

¹⁵ Ide o odhad na báze produkčných funkcií, v ktorom plná zamestnanosť je modelovaná ako aktuálna zamestnanosť + polovica počtu disponibilných nezamestnaných v regióne. Keďže v doterajšom vývoji SR nemá skúsenosti s plnou zamestnanosťou, iba s vysokou nezamestnanosťou, možno uvedený odhad považovať skôr za podhodnotenie než nadhodnotenie potenciálnej produkcie regiónov. Prameň: MVRR SR (2006a).

- Dopravná, environmentálna, regenerácia územia, cestovný ruch (ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
- Kvalitnejšia verejná správa:
 - Zamedzenie plytvania verejnými zdrojmi (rozpočtové programovanie, nezávislé audity hospodárenia, koordinácia regionálnej politiky na miestnej úrovni, napr. spoločné projekty a predvýber projektov na fondy EÚ a i.) (výrazne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Ukončenie administratívnej reformy, napr. zlučovanie obcí, pozitívny príklad – spoločné úradovne (parciálne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Zlepšenie pripravenosti na priemyselné parky (výrazne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Implementácia systémov výkonnostne orientovaného riadenia (smart administration) + elektronizácia verejnej správy (ovplyvniteľné na regionálnej úrovni);
- Rozvoj znalostnej ekonomiky
 - Štrukturálne zmeny zvyšujúce súhrnnú produktivitu faktorov (parciálne ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Rozvoj výskumu a vývoja + rozvoj e-služieb a informatizácia (ovplyvniteľné na regionálnej úrovni),
 - Zvyšovanie inovatívnosti v regionálnej ekonomike (ovplyvniteľné na regionálnej úrovni).

Všetky faktory (či už tradičné alebo znalostné) sú vo veľkej miere ovplyvniteľné na regionálnej úrovni, čo výrazne súvisí aj s decentralizáciou verejnej správy a posilňovaním úloh samosprávy. Schopnosti a kvalita volených zástupcov na miestnej a regionálnej úrovni sa týmto stáva tiež významným faktorom rozvoja danej obce, mesta či celého regiónu. Z uvedenej analýzy súčasného stavu Prešovského kraja, ako aj z hodnotenia faktorov rozvoja, vyplýva potreba smerovania investícií do skvalitňovania ľudských zdrojov a vytvárania podmienok pre transfer a využívanie poznatkov. Aj skúsenosti z iných krajín (napr. Írsko) hovoria v prospech podpory práve týchto dvoch faktorov, pričom budovanie infraštruktúry by malo byť doplnkovým efektom a nie naopak.

Príležitosti v oblasti externých zdrojov na rozvoj regiónu

Výrazné zaostávanie, pokračujúce prehlbovanie disparít a kumulácia problémov v Prešovskom kraji obmedzuje tvorbu investícií potrebných na obnovu a naštartovanie rastových procesov. Vstupom do Európskej únie získal región šancu na podporu rozvoja prostredníctvom externých zdrojov (Štrukturálne fondy a Kohézny fond EÚ), pričom aj naďalej (obdobie 2007-2013) má Prešovský región významné možnosti na získavanie týchto externých doplnkových zdrojov.

Samotný očakávaný pozitívny efekt doteraz pripravených a schválených projektov sa ešte neprejavil, pretože mnohé projekty sa ešte len začínajú realizovať resp. sa realizujú. Určitý časový sklz implementácie fondov EÚ na Slovensku i v Prešovskom kraji je spôsobený viacerými faktormi. Systém implementácie je predovšetkým značne administratívne náročný, čo so zanedbaním prípravy riadiacich a implementačných štruktúr predovšetkým v rokoch 2003-2005 spôsobilo/spôsobuje nezvládanie hodnotiaceho procesu projektov a pretrvávajúci rozdielny prístup implementačných agentúr k žiadateľom (nepomer vo vzťahu žiadateľ-implementačná agentúra v neprospech žiadateľa). S tým úzko súvisia aj nízka transparentnosť, hlavne v oblasti poskytovania informácií z hodnotiaceho procesu, časté zmeny v procese realizácie výzvy na predkladanie projektov, nízka variabilita komunikačných kanálov smerom ku potencionálnym žiadateľom a nízka koordinácia štátnych inštitúcií, čím dochádza k zbytočnej potrebe množstva povolení a vyjadrení pri predkladaní žiadostí o podporu z fondov EÚ.

Aj napriek tomu je zaznamenaný významný záujem jednotlivých subjektov o podporu z fondov EÚ, čím sa nepotvrdili obavy z prelomu rokov 2003/2004 o neschopnosti čerpať zdroje EÚ. Práve naopak existuje veľká konkurencia projektov, ktorá je však v mnohých prípadoch aj škodlivá. Týka sa to predovšetkým verejných projektov (hlavne samospráv), kde v mnohých opatreniach (hlavne OP Základná infraštruktúra, kde sa pomer podaných k schváleným projektom pohybuje 7:1) kvôli absencii koordinácie a spolupráce samospráv na miestnej a regionálnej úrovni dochádza k plytvaniu verejných zdrojov. Vypracovanie projektu mnohokrát prekračuje sumu 300-500 tis. Sk (náklady na poradcov, architektov, spracovanie rôznych podkladových štúdií, administratívne náklady a i.), čo v prípade neúspešnosti projektu výrazne zaťažuje obecné/mestské rozpočty. Vo všeobecnosti sa pomer schválených a podaných projektov pohybuje na úrovni 1:3 (viď Tabuľku 11). Prešovský kraj je relatívne úspešný čo sa týka objemu získaných peňazí ako aj počtu schválených projektov. Napriek tomu kumulácia problémov v Prešovskom kraji a výrazné zaostávanie za ostatnými slovenskými regiónmi si vyžaduje vyššiu koncentráciu týchto externých zdrojov pre Prešovský kraj (aj napr. s ohľadom na výraznú investičnú podporu v rámci investičných stimulov investorom na západnom a strednom Slovensku).

Tabuľka 11: Projekty na fondy EÚ podľa krajov (k 30. júnu 2006)

VÚC	Podané projekty		Schválené projekty		Pomer schválené / podané	
	v Sk	Počet projektov	v Sk	Počet projektov	v Sk	Počet projektov
Bratislavský kraj	10 194 447 510	1 047	3 551 752 399	329	34,8	31,4
Banskobystrický kraj	31 828 397 253	1 511	14 708 863 849	475	46,2	31,4
Žilinský kraj	22 175 111 391	1 121	5 836 829 912	375	26,3	33,5
Košický kraj	19 685 932 555	1 350	5 771 388 169	518	29,3	38,4
Prešovský kraj	25 554 927 478	1 688	9 820 689 874	568	38,4	33,6
Nitriansky kraj	25 371 395 315	1 699	8 723 648 109	658	34,4	38,7
Trenčiansky kraj	13 606 418 673	901	3 937 613 674	297	28,9	33,0
Trnavský kraj	22 473 757 528	1 110	6 486 929 185	393	28,9	35,4
CELKOM	170 890 000 000	10 427	58 837 715 172	3 613	34,4	34,7

Prameň: MVRR SR (2006).

Významným faktorom úspešnosti projektov je kvalita a kapacita na prípravu a realizáciu podávaných projektov. Bohužiaľ, z prvotného vývoja je možné usudzovať, že práve najzaostalejšie regióny majú najnevýhodnejšiu pozíciu pri vypracovávaní projektov (nízka kvalita ľudského kapitálu – tzv. projektový manažéri, obmedzené zdroje na prípravu projektov, zlé technické zabezpečenie, ale napr. i zlá dostupnosť k aktuálnym informáciám), čo potvrdzuje veľmi nízky počet podaných projektov v okresoch Svidník, Stropkov či Medzilaborce (viď Tabuľku 12). Medzi najčastejšie chyby žiadateľov pri podávaní projektov patrí podceňovanie finančného i časového manažmentu projektov, logické chyby (ciele – aktivity – dopady, nesúlad projektu so stratégiami regionálneho rozvoja a sektorovými politikami), formálne chyby (tieto sa v poslednom období minimalizujú zmenou systému riadenia a umožnením žiadateľovi do 10 prac. dní opraviť formálne chyby), nevysporiadané vlastníctvo a nepripravená technická dokumentácia k investičným projektom, a spolufinancovanie, resp. predfinancovanie projektov zo strany žiadateľov.

Tabuľka 12: Projekty na fondy EÚ podľa okresov PO kraja (k 30. júnu 2006)

Okres	Podané projekty		Schválené projekty		Pomer schválené / podané	
	v Sk	Počet projektov	v Sk	Počet projektov	v Sk, v %	Počet projektov, v %
Bardejov	1 801 203 040	165	739 444 422	61	41,1	37,0
Humenné	1 965 110 306	82	611 563 349	29	31,1	35,4
Kežmarok	2 303 338 232	156	942 566 835	59	40,9	37,8
Levoča	1 700 141 146	117	360 833 232	30	21,2	25,6
Medzilaborce	268 757 258	23	144 073 505	11	53,6	47,8
Poprad	4 170 981 942	185	1 454 605 892	49	34,9	26,5
Prešov	5 543 321 729	372	2 413 340 621	134	43,5	36,0
Sabinov	947 130 171	98	397 667 856	38	42,0	38,8
Snina	1 651 353 605	96	1 098 046 256	46	66,5	47,9
Stará Ľubovňa	1 567 573 790	135	576 194 205	38	36,8	28,1
Stropkov	652 452 608	54	342 880 788	17	52,6	31,5
Svidník	1 127 976 365	80	207 107 716	18	18,4	22,5
Vranov N/T	1 855 587 285	125	532 365 197	38	28,7	30,4

Prameň: MVRR SR (2006).

Európske fondy pre rozvoj regiónu v rokoch 2007-2013

Nové programové obdobie EÚ na roky 2007-2013 prinesie Slovensku a jeho zaostalejším regiónom významný nárast zdrojov z reformovaných fondov EÚ¹⁶, ktorých objem bude predstavovať takmer 11,6 mld. EUR (cca 400 mld. Sk, v bežných cenách, vrátane Európskej teritoriálnej spolupráce). Rozhodovanie o prioritách alokácie týchto zdrojov na regionálny rozvoj sa výrazne prenieslo na národný štát, pričom Európska komisia okrem novej európskej legislatívy k fondom EÚ (ERDF, ESF, KF) zadefinovala 3 kľúčové ciele Kohéznej politiky EÚ, ktoré sú záväzné pre všetky krajiny EÚ:

- Konvergencia,
- Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť,
- Európska územná spolupráca.

Jednotlivé štáty sú povinné vypracovať programové dokumenty (Národný strategický referenčný rámec NSRR a Operačné programy OP), ktorých spracovávanie však bolo časovo obmedzené rozhodovaním sa krajín EÚ 25 o finančnej perspektíve

¹⁶ Viac o reforme Kohéznej politiky EÚ na roky 2007-2013 viď na http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.html

na roky 2007-2013. Dzurindovej vláde sa podarilo pripraviť a schváliť 3. verziu NSRR v polovici mája 2006¹⁷, t.j. tesne pred parlamentnými voľbami. Táto verzia bola následne poslaná na pripomienkovanie Európskej komisii (EK), ktorá vrátila túto verziu na prepracovanie z dôvodu viacerých zásadných pripomienok¹⁸. Okrem pripomienok EK schválená verzia NSRR SR 2007-2013 bývalou vládou mala viacero iných nedostatkov:

- Nesúlad s existujúcou legislatívou SR (hlavne vytváranie SO/RO na úrovni NUTS II – agregované krajie) + vytváranie ďalších administratívnych štruktúr;
- Absencia zadefinovania kvantifikovaných cieľov v oblasti regionálnych disparít;
- Veľmi slabá stratégia v oblasti kohéznych pólův rastu + problém rozdelenia obcí medzi NSRR SR 2007-2013 a NSPRV 2007-2013¹⁹;
- Sektorový a veľmi centralizovaný prístup zadefinovania stratégie, ktorý môže spôsobiť veľké problémy implementácie na regionálnej úrovni (problém NUTS II-NUTS IV) + široké spektrum prekrývajúcich sa kompetencií na úrovni riadiacich orgánov (napr. OP Znalostná ekonomika);
- Cieľ 3: Územná spolupráca riešený individuálne – problém koherencie s Cieľmi 1 a 2;
- Limitovaná podpora podnikateľskému sektoru (návrtné zdroje) a sektorová diferenciácia (napr. poľnohospodári alebo nepriamo stavebný sektor);
- Neriešenie problémov rozvoja vidieckych oblastí.

Nová vláda (Ficova) hneď po menovaní avizovala čiastočnú úpravu dokumentu, hlavne v oblasti finančného rozdelenia alokácií na jednotlivé priority, zníženia počtu Operačných programov, t. j. aj špecifických priorít a tiež napr. sprístupnenie fondov EÚ v nenávratnej forme aj súkromným subjektom-podnikateľom. Návrh NSRR novou vládou bol vypracovaný v auguste 2006 a zahŕňal množstvo pozitívnych vylepšení (napr. zníženie počtu OP, zvýšenie alokácie na Regionálny operačný program a na OP Životné prostredie a i.) avšak začiatkom októbra 2006 sa rozhodovanie o alokácií fondov EÚ na roky 2007-2013 výrazne spolitizovalo a došlo predovšetkým k výraznému rozdrobeniu operačných programov. Finálnu verziu NSRR na roky 2007-2013 prijala vláda SR dňa 8. októbra 2006²⁰.

¹⁷ Uznesenie vlády SR č.457 zo 17.5.2006.

¹⁸ Pripomienky Európskej komisie zo dňa 28. 7. 2006, ktoré požadujú aktualizovať niektoré časti NSRR, prehodnotiť štruktúru systému riadenia a implementácie, prehodnotiť finančné alokácie a posilniť postavenie regiónov v implementačnom systéme. Prameň: MVRR SR (2006). <http://www.strukturalnefondy.sk>

¹⁹ Národný strategický plán rozvoja vidieka na roky 2007-2013, v rámci ktorého budú môcť okrem poľnohospodárov získať podporu aj obce vo vidieckom priestore – kohézne póly rastu. Podpora nie je súčasťou Kohéznej politiky EÚ.

²⁰ Prameň: MVRR SR (2006b).

NSRR SR 2007-2013 plánuje očakávaný dopad fondov EÚ v SR na 2%-tný príspevok k ekonomickému rastu Slovenska ako celku. Vízia rozvoja je zadaná ako „Celková konvergencia ekonomiky SR k priemeru EÚ15 cestou trvalo udržateľného rozvoja“. Táto vízia je následne špecifikovaná strategickým cieľom „Výrazne zvýšiť do roku 2013 konkurencieschopnosť a výkonnosť regiónov a slovenskej ekonomiky pri rešpektovaní trvalo udržateľného rozvoja“, pričom tento cieľ je kvantifikovaný 4 ukazovateľmi²¹.

Schválená verzia NSRR SR 2007-2013 zužuje špecifické priority nasledovne:

Tabuľka 13: Sústava priorít pre cieľ Konvergencia

Strategická priorita	Špecifická priorita	Fond
1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť	1.1 Regionálna infraštruktúra	ERDF
	1.2 Environmentálna infraštruktúra a ochrana životného prostredia	ERDF + KF
	1.3 Dopravná infraštruktúra a verejná osobná doprava	ERDF + KF
2. Znalostná ekonomika	2.1 Informatizácia spoločnosti	ERDF
	2.2 Výskum a vývoj	ERDF
	2.3 Infraštruktúra vysokých škôl	ERDF
	2.4 Podpora konkurencieschopnosti podnikov a služieb prostredníctvom inovácií	ERDF
3. Ľudské zdroje - zamestnanosť, sociálna inklúzia a vzdelávanie	3.1 Moderné vzdelávanie pre znalostnú spoločnosť	ESF
	3.2 Podpora rastu zamestnanosti a sociálnej inklúzie	ESF
4. Technická pomoc (horizontálna)		ERDF

Tabuľka 14: Sústava priorít pre cieľ Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť

Strategická priorita	Špecifická priorita	Fond
1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť	1.1 Regionálna infraštruktúra	ERDF
	1.2 Environmentálna infraštruktúra a ochrana životného prostredia	ERDF
2. Znalostná ekonomika	2.1 Informatizácia spoločnosti	ERDF
	2.2 Výskum a vývoj	ERDF
	2.3 Infraštruktúra vysokých škôl	ERDF
	2.4 Podpora konkurencieschopnosti podnikov a služieb prostredníctvom inovácií	ERDF
3. Ľudské zdroje - zamestnanosť, sociálna inklúzia a vzdelávanie	3.1 Moderné vzdelávanie pre znalostnú spoločnosť	ESF
	3.2 Podpora rastu zamestnanosti a sociálnej inklúzie	ESF

²¹ HDP na obyv. v PKS k EÚ 15 – 60% v roku 2013; Produktivita práce na zam. v PKS k EÚ 15 – 70% v roku 2013; Miera zamestnanosti (15-64) k EÚ 15 – viac ako 90% v roku 2013; Súhrnný index inovatívnosti – zatiaľ nekvantifikovaný. Prameň: MVRR SR (2006a).

Tabuľka 15: Horizontálne priority NSRR

A. marginalizované rómske komunity
B. rovnosť príležitostí
C. trvalo udržateľný rozvoj
D. informačná spoločnosť

Nová vláda, bohužiaľ, rozdrobila jednotlivé Operačné programy, pričom ich celkový počet bude 11. Súčasne došlo k ich čiastočnej obmene a predovšetkým boli pozmenené niektoré riadiace orgány (viď Tabuľku 16). Kľúčovým problémom bude zabezpečiť koordináciu jednotlivých opatrení i samotných projektov. Súčasne dôjde k vytváraniu nových administratívnych štruktúr (4 nové riadiace orgány oproti súčasnosti), čo môže výrazne spomaliť systém implementácie v prvých rokoch nového programového obdobia. Výrazným problémom súčasného systému je absolútne znemožnenie komplexných projektov regionálneho rozvoja a tak napr. obec, ktorá bude chcieť zriadiť vzdelávacie centrum pre nezamestnaných, bude musieť riešiť jeden jednoduchý komplexný projekt cez minimálne 3 operačné programy, t. j. musí podať min. 3 projekty a to na rekonštrukciu budovy, informatizáciu a vzdelávanie. Paradoxne jeden riadiaci orgán môže vlastne ten istý projekt posúdiť ako veľmi pozitívny a iný ho posúdi ako nevyhovujúci.

Tabuľka 16: Zoznam operačných programov, v mil. EUR, bežné ceny (2006)

	Operačný program	Riadiaci orgán	Finančná alokácia v mil. EUR	Podiel v %
1.	Regionálny operačný program	MVRR SR	1 445	13,10
2.	Životné prostredie	MŽP SR	1 800	16,31
3.	Doprava	MDPaT SR	3 207	29,07
4.	Informatizácia spoločnosti	Úrad vlády SR	993	9,00
5.	Výskum a vývoj	MŠ SR	888	8,05
6.	Konkurencieschopnosť a hosp. rast	MH SR	772	7,00
7.	Zamestnanosť a sociálna inklúzia	MPSVaR SR	881	7,99
8.	Vzdelávanie	MŠ SR	617	5,59
9.	Zdravotníctvo	MZ SR	250	2,27
10.	Bratislavský kraj	MVRR SR	82	0,74
11.	Technická pomoc	MVRR SR	98	0,89
	SPOLU		11 033	100,00

Nová vláda, bohužiaľ, nevyužila možnosť výraznejšej zmeny systému riadenia a tiež realizácie regionálnej politiky pri využívaní fondov EÚ. Pozitívnym prínosom sa javí snaha vlády o vyššiu koncentráciu zdrojov do najzaostalejších častí SR, t. j. aj pre Prešovský kraj (hoci možno by bolo vhodné riešiť alokácie na jednotlivé regióny stanovením alokačného percenta podľa súhrnného indexu rozvoja regiónu, ktorý by

zahŕňal napr. tvorbu regionálneho HDP, výšku investícií, výšku nezamestnanosti a i.) avšak ani nová vláda výraznejšie nenavyšila alokáciu na Regionálny operačný program a ani nezahrnula do svojho rozhodnutia systém regionálnej predalokácie zdrojov ako to napr. urobili Poliáci, keď aj v rámci jednotlivých sektorových operačných programov dopredu zadefinovali alokácie na jednotlivé vojvodstvá podľa počtu obyvateľov, výšky nezamestnanosti a ekonomickej výkonnosti toho-ktorého vojvodstva.

Pozitívom je navýšenie alokácie (hoci len veľmi mierne) na OP Životné prostredie, kde má Slovensko významné záväzky z Prístupovej zmluvy do EÚ (hlavne kanalizácia, ČOV, vodovody) a tiež avizované zapojenie podnikateľských subjektov do čerpania fondov EÚ²², kde aj v ostatných nových členských krajinách EÚ smeruje 10-12% alokácií na podporu súkromného sektora. Súkromný sektor je potrebné zapojiť hlavne v oblastiach vzdelávania, informatizácie, vedy a výskumu, aby bol riešený asi najvážnejší problém, ktorý má SR v tejto oblasti a to transfer poznatkov medzi súkromným sektorom a vedou a výskumom a opačne.

Lepšiu perspektívu dáva Prešovskému kraju aj Programové vyhlásenie novej vlády (PVV)²³, ktoré predpokladá decentralizáciu riadenia fondov EÚ na úroveň samosprávnych krajov. Veľmi pozitívne je preto rozhodnutie novej vlády decentralizovať riadenie v rámci Regionálneho operačného programu na VÚC, t.j. úroveň NUTS 3. Kraje poznajú svoje potreby a priority rozvoja, preto by jednak mali participovať na tvorbe programových dokumentov a následne na ich realizácii. Predchádzajúca snaha vybudovať umelé riadiace jednotky (SORO) na úrovni agregovaných krajov (NUTS 2), tak ako to nadefinovala minulá vláda jednak odporovala zámeru znižovať náklady na administratívu a jednak mohla spôsobiť problémy implementácie fondov EÚ na regionálnej úrovni (napr. politické nezhody).

Jedným z problémov, ktorým musí nová vláda čeliť je aj rozhodovanie o smerovaní investícií do dopravnej infraštruktúry. Bohužia, nová vláda v rámci svojich prvých krokov ignoruje potrebu riešenia dopravnej napojenosti východného Slovenska v oboch koridoroch juh-sever²⁴ i západ-východ. Práve očakávaný vstup Ukrajiny do WTO (začiatkom roka 2007), ako aj zábery EÚ v oblasti vytvorenia voľných ekonomických zón s Ukrajinou a Ruskom, vytvárajú šancu východnému Slovenku na rozsiahle investície zahraničných i domácich firiem, ktoré by mohli prenikať na ukrajinský trh. Priorita PVV je daná opätovne západnému a strednému Slovensku a objavujú sa aj

²² Vid' vyjadrenie ministra MVRR SR z 9.8.2006 pre TASR. Definitívne rozhodnutie o konkrétnych opatreniach bude špecifikované v jednotlivých OP.

²³ Úrad vlády SR (2006).

²⁴ PVV predpokladá iba „vypracovanie projektovej prípravy rýchlostnej cesty R4 s prioritou výstavby úseku Košice – štátna hranica s Maďarskou republikou“. Severovýchodné regióny, ktoré sú najzaostalejšie v SR však zatiaľ nie sú prioritou novej vlády SR.

vyhlásenia o potrebe ďalších verejných investícií do obchvatu Bratislavy a rozširovania diaľnice smerom na Trnavu a Senec na 6 prúdové diaľnice.

Záver

Prešovský kraj čelí mnohým problémom a výzvam. Väčšina z nich je zvládnuteľná využitím vlastného potenciálu regiónu a efektívizáciou a koordináciou využívania regionálnych kapacít. Región potrebuje predovšetkým vzdelanú, informovanú a kvalifikovanú pracovnú silu, ktorá je schopná zvládať nároky znalostnej ekonomiky a je schopná využívať najmodernejšie technológie. Súčasne sa regiónu otvárajú možnosti získavania návratných i nenávratných externých zdrojov v rámci ďalšieho programového obdobia na roky 2007-2013. Ďalší rozvoj regiónu však závisí predovšetkým od nás – obyvateľov žijúcich v tomto priestore.

Použitá literatúra

- Benč, V. (2002): *Regionálna politika*. In: Marcinčin, A. (ed.)(2002): *Hospodárska politika na Slovensku 2000-2001*. SFPA & Veľvyslanectvo Holandského kráľovstva v SR, Bratislava.
- Haulíková, L., Benč, V. (2001): *Disparity krajov v Slovenskej republike*. In: *Slovenská republika: štúdia o životnej úrovni, zamestnanosti a trhu práce*. /Správa Svetovej banky č.22351-SK, štúdia č.5, zväzok II./ The World Bank, Washington, D.C.
- Funcck, B., Pizzati, L. (ed.)(2003): *European integration, regional policy and growth*. The World Bank, Washington, D.C.
- Kárász, P., Kárász, P. ml., Pala, R. (1999): *Možnosti vývoja regiónov Slovenska*. Friedrich Ebert Stiftung, Bratislava.
- Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR (2006a): *Národný strategický referenčný rámec 2007-2013 (3 verzia)*. MVRR SR, Bratislava.
- Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR (2006b): *Návrh aktualizácie Národného strategického referenčného rámca Slovenskej republiky na roky 2007 – 2013*. (Uznesenie vlády SR z 8.10.2006.) MVRR SR, Bratislava.
- Mládek, J. (1990): *Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska*. Univerzita Komenského, Bratislava.
- Nižňanský, V. (2001): *Decentralizácia – Šanca pre občanov Slovenska*. M.E.S.A. 10, Bratislava.
- Dryden, J. (2006): *Developing poles of excellence: Partnership between research and business*. OECD, Paríž.
- Porter, M. (1990): *The competitive advantage of nations*. Free Press, New York.
- Štatistický úrad SR (2006): <http://www.statistics.sk>
- Úrad Prešovského samosprávneho kraja (2006): *Analýza Prešovského kraja – vybrané charakteristiky*. Odboru strategického rozvoja Úradu PSK, Prešov.
- Úrad vlády SR (2006): *Programové vyhlásenie vlády SR*. <http://www.government.gov.sk>.

RUSÍNSKA MENŠINA VO VÝSLEDKOVÝCH SOCIOLÓGICKÝCH VÝSKUMOVÝCH SVÚ SAV

Stanislav KONEČNÝ

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Sociologicko-sociálnopsychologický výskum Slovákov a etnických menšín na Slovensku v rokoch 2004 – 2005 bol priamou súčasťou riešenia Štátneho programu výskumu a vývoja *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*, ktorý koordinoval Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach. Jeho základným cieľom bolo prispieť k hlbšiemu poznaniu dôležitých stránok národného života, národnostných vzťahov, ale najmä stavu a perspektív vývoja etnických pospolitostí žijúcich na Slovensku. V tomto zmysle len dopĺňoval teoretickú analýzu problematiky národa, národnosti a etnických skupín Slovenska, charakteristiku sociálno-ekonomického vývoja národnostne zmiešaných regiónov a rozbor politicko-právneho postavenia menšín z aspektu realizácie menšinovej politiky.

Sociologický výskum bol široko koncipovaný, a to z hľadiska rozsahu a hĺbky celej problematiky, ako aj výskumnej vzorky. Zahrňoval totiž päť rozsiahlych tematických oblastí a uskutočnil sa na vzorke 1280 respondentov, teda po 160 príslušníkov inteligencie z radov Slovákov a siedmich etnických menšín: českej, maďarskej, nemeckej, rómskej, rusínskej, ukrajinskej a židovskej. Respondenti boli vytypovaní kvótnym výberom, ktorý zohľadňoval, okrem vysokoškolského vzdelania, proporcionálne zastúpenie mužov a žien, ako aj štyroch vekových kategórií. Zber údajov sa uskutočnil celoplošne na území Slovenskej republiky v lokalitách s najväčším zastúpením príslušnej minority prostredníctvom pracovníkov *Fórum inštitútu pre výskum menšín* so sídlom v Šamoríne.

Hlavnou výskumnou metódou bola anketa v podobe štruktúrovaného dotazníka, ktorý bol pripravený v dvoch mutáciách. Obsahoval v priemere 60 zavretých, poloopených a otvorených otázok konštruovaných tak, aby zisťovali nielen postoje a stanoviská samých respondentov, ale aj hodnotenie a názory o celom etnickom spoločenstve. V otázkach bola aplikovaná kvalitatívna i kvantifikovaná škála, ale aj škála numerického charakteru. Do štatistickej databázy bolo tak uložených viac než 415 000 údajov umožňujúcich množstvo analýz znakov i zisťovanie korelácií medzi nimi.

Zatiaľ bola uskutočnená len bivariačná analýza, teda zistené a popísané súvislosti a diferencie v rámci jednotlivých etník, ale aj medzi nimi, a to na základe jednoduchej, ako aj medziskupinovej analýzy rozptylu a frekvenčnej analýzy základných ukazovateľov. V prvom rade boli interpretované tie výsledky, ktoré sa ocitli minimálne

na 5% -nej úrovni štatistickej významnosti potvrdenej realizáciou F-testu a Scheffého testu v prípade analýzy rozptylu, resp. χ^2 -chí kvadrátu pri frekvenčnej analýze.

Pokiaľ ide o vzorku rusínskej inteligencie, tvorilo ju 160 respondentov, z toho 80 mužov a 80 žien. Celkom 25 z nich patrilo k vekovej kategórii v rozmedzí od 25 do 34 rokov, 41 k vekovej kategórii do 44 rokov, 44 do 54 rokov a 50 respondentov malo 55 alebo viac rokov, čo takmer zodpovedá pohlavnej a vekovej štruktúre tejto časti rusínskeho obyvateľstva podľa sčítania v roku 2001. Preukázali relatívne veľmi vysoký stupeň národnej hrdosti, a to až 6,21 bodov kvantitatívnej škály intenzity s maximom 7 bodov, keď celkový priemer v rámci Slovenska predstavoval 4,93 bodov. Podľa niektorých expertov to už istými znakmi pripomína stav typický pre obdobie národného obrodenia.

Pravda, hodnotu tohto zistenia relativizuje to, že ide o predstaviteľov inteligencie, ktorí sa otvorene hlásia k Rusínom, pretože postoj celej populácie k rusínskej etnickej identite je podstatne vlažnejší. Respondenti ho ohodnotili na 4,93 bodu, čo je rozdiel až 1,28 bodu. Tento jav sa analogicky potvrdil aj u ukrajinskej menšiny, ktorá nesie podobné znaky a je tiež znevýhodnená departíciou etnika. Uvedený rozdiel u respondentov hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti na Slovensku predstavoval 1 bod (5,96 u inteligencie oproti 4,96 u celého etnika).

Respondenti, reprezentujúci rusínsku národnosť, zodpovedali aj stanoveným kritériám vzdelanostnej úrovne. Vysokoškolské vzdelanie, resp. ešte vyššiu kvalifikáciu (vedecké, resp. vedecko-pedagogické hodnoty) malo 92,5% členov uvedeného podsúboru, čo sa nepodarilo, okrem Slovákov, docieľiť u žiadneho z nich. V súlade s aktuálnou sociálnou štruktúrou celej rusínskej minority až 49,7% respondentov pracovalo v oblasti školstva, zdravotníctva, vedy a kultúry a 21,4% na úseku štátnej správy a samosprávy. Vo výrobných odvetviach bolo zamestnaných len 12,5% rusínskych respondentov. Z hľadiska vierovyznania, až 46,2% respondentov rusínskej národnosti sa hlásilo ku gréckokatolíckej a 27,5% k pravoslávnej cirkvi.

Menej priaznivo však vyznieva ich hodnotenie podmienok pre ďalší rozvoj rusínskeho národného hnutia a posilňovanie národného uvedomenia, ktoré má ambivalentný charakter. Za hlavné prekážky pozitívneho pohybu v tomto smere respondenti spravidla označovali nedostatok finančných prostriedkov a absentovanie rusínskych národnostných škôl. Je však potrebné pripomenúť, že limitovanie prostriedkov určených na rozvoj menšinových kultúr charakterizovalo celú kultúrnu sféru, pričom bolo spravidla nižšie než v období pred rokom 1998. Na druhej strane, prípad rusínskej menšiny zjavne komplikovala nižšia početnosť etnika a najmä roztrieštenosť, ba vzájomná nevráživosť rusínskych národnostných organizácií.

Požiadavky na rozvoj národnostného školstva sa pravidelne objavujú v agende skoro všetkých etnických menšín, nie vždy však majú reálne opodstatnenie. Reprezentácia rusínskej menšiny musí vzhľadom na nižšiu dignitu rusínskeho spisovného jazyka vyvíjať veľké úsilie aj k tomu, aby získala rodičov k podpore vyučovania rusínčiny ako nepovinného predmetu na niekoľkých základných školách. Okrem toho,

podľa sčítania obyvateľstva, je detská zložka u Rusínov nízka. Predstavuje len 10,1% z celkového počtu obyvateľstva, kým celoslovenský priemer dosiahol 20%. V absolútnom vyjadrení ide o 2 462 detí do 15 rokov, z ktorých v školopovinnom veku môže byť asi 1 600. Z tohto aspektu mimoriadny rozvoj rusínskeho základného školstva v klasickom vymedzení nie je aktuálny.

Na druhej strane, postoj inteligencie k rusínskemu jazyku sa v rámci výskumu ukázal byť veľmi pozitívny. Vystupuje ako najdôležitejší indikátor rusínskej etnicity a za materinský jazyk ho označilo 91,3% respondentov. Výraznejšia zhoda národnej identity a materinského jazyka bola iba u maďarskej menšiny (100%) a u Slovákov (95%). Pravda, pokiaľ ide o deti a vnukov respondentov v trojgeneračnej reflexii, dochádza k poklesu stotožnenia sa s jazykom minority a k evidentným zmenám v prospech slovenčiny. Komunikácia v materinskom jazyku prevláda len v homogamných rodinách, v zmiešaných manželstvách sa hneď mení v prospech slovenského jazyka.

Respondenti rusínskej národnosti veľmi realisticky hodnotili aj možnosti rozšírenia sféry komunikácie v materinskom jazyku, najmä na pracoviskách, na verejnosti a v úradnom styku. V tomto zmysle ani nevznášali žiadne rezolútne požiadavky, ktoré sa objavili u príslušníkov inteligencie iných minorít. Nepodporili ani ideu používania menšinových jazykov na vysokých školách, ba takmer tri štvrtiny z nich sa vyslovili za vyučovanie v svetových jazykoch. Podľa väčšiny Rusínov mal by sa v NR SR, a v úradnom styku vôbec, používať výlučne štátny jazyk. U vzorky ukrajinskej inteligencie tento názor prezentovalo až 95,6% respondentov.

Výskum, podľa očakávania, potvrdil pozitívny vzťah rusínskej inteligencie k národnej kultúre, hoci nedosahuje nadpriemerné parametre a vykazuje, rovnako ako majorita a iné menšiny, príklon ku konzumnému prístupu k životu. Rusínski respondenti výrazne podporujú rozvoj rusínskej kultúry a ochranu národných tradícií i jazyka (6,21), no pred národnostnou tlačou uprednostňujú noviny *Sme* i *Pravda*. Rusínske vysielanie *Slovenského rozhlasu* má síce vysokú sledovanosť, ale v rámci televízneho vysielania sú tiež preferované skôr komerčné programy. Príslušníci rusínskej inteligencie zastávajú názor, že o otázkach menšinovej kultúry by mali rozhodovať samotné minority (skóre 6,39) a potom príslušná miestna samospráva (5,78). Vyššia závislosť od štátu v záležitostiach kultúry pretrváva vo vedomí ukrajinskej inteligencie, ktorá okrem nároku menšiny (skóre 6,39) priznáva kompetencie aj Ministerstvu kultúry SR (5,80).

Výsledky výskumu v oblasti interetnických vzťahov v podstate potvrdili dlhodobé trendy. Ukázali, že Rusíni majú tradične veľmi dobrý vzťah k Slovákom, ale aj Ukrajincom, hoci ukrajinská inteligencia sa, z pochopiteľných dôvodov, k rusínstvu vyjadrovala veľmi kriticky. Istým paradoxom je, že vo výsledkoch výskumu sa ešte v plnej miere neprejavili momentálne rozpory vo vnútri rusínskej reprezentácie a napätie medzi kultúrnymi organizáciami menšiny. Vzťahy v rámci komunity boli

totiž spravidla charakterizované ako dobré. Na druhej strane, respondenti pomerne skepticky hodnotili vzťah Slovákov k Rusínom (4,71), čo sa v minulých výskumoch nikdy nevyskytovalo. Hlavnú úlohu zrejme zohrala skutočnosť, že respondenti z istej časti patria k angažovaným predstaviteľom rusínskeho hnutia, ktorí touto formou vlastne formulovali svoje kritické výhrady k menšinovej politike v Slovenskej republike.

Potvrzuje to aj fakt, že pri identifikácii problémov ovplyvňujúcich vzťahy Slovákov a rusínskej menšiny sme zistili, že existenciu takýchto problémov potvrdila len 13,13% z celkového počtu rusínskych respondentov. Za najdôležitejšie označili sociálne problémy, poslovenčovanie menšiny prostredníctvom cirkví a problémy priamo súvisiace s ukrajinskou menšinou. Pravda, detailnejšia analýza týchto problémov veľmi často naznačuje, že niektoré argumenty sa v týchto súvislostiach využívajú dosť spontánne, v zovšeobecnených polohách a nie vždy adekvátne.

Príkladom v tomto smere je, že z určitého ekonomického zaostávania severovýchodného Slovenska a relatívne vyššej nezamestnanosti v tomto regióne sa automaticky dedukujú veľké sociálne problémy Rusínov, ba i Ukrajincov, čo nezodpovedá skutočnosti. Nezamestnanosť u Rusínov a Ukrajincov je totiž nižšia ako celoslovenský priemer, čo súvisí so vzdelanostnou úrovňou a odvetvovou štruktúrou tejto časti populácie. Navyše, situáciu ukrajinskej menšiny ovplyvňuje fakt, že jej tretina fakticky trvale žije v najmenej problémových lokalitách, a to v rámci Slovenska (Bratislava, Košice), resp. regiónu (Prešov, Humenné).

Veľmi často ako dôvod etnického napätia medzi Rusínmi a slovenskou majoritou figuruje presvedčenie o zámernej slovakizácii Rusínov na Slovensku prostredníctvom pastoračnej činnosti gréckokatolíckej, zriedkavejšie aj pravoslávnej cirkvi. Vychádza sa z uplatňovania slovenského bohoslužobného jazyka a neochoty eparchie ordinovať kňazov podľa etnickej príslušnosti, resp. tolerovať ich národnopolitickú angažovanosť. Argumentácia tohto typu je len súčasťou aplikáciou tézy stotožňujúcej gréckokatolíkov s Rusínmi. Zároveň sa preceňuje vplyv cirkvi na politické postoje veriacich a jej záujem zasahovať do sféry národnostných vzťahov, najmä pokiaľ rešpektuje princíp katolíckeho univerzalizmu.

Tretou sférou záujmu bádateľov v naznačených súvislostiach bola oblasť základných ľudských práv a právnych noriem vôbec, ale aj tých, ktoré garantujú rovnoprávne postavenie etnických menšín a ich rozvoj zvlášť. Rusínski respondenti hodnotili úroveň zabezpečenia a uplatňovania ľudských a občianskych práv a slobôd v podstate pozitívne, keď priemerná hodnota miery súhlasu dosiahla 5,54 používanej sedemstupňovej škály. Určité rozdiely boli zaznamenané len v miere pozitívnosti hodnotenia jednotlivých indikátorov. Najpozitívnejšie hodnotili uplatňovanie slobody náboženského vyznania a viery (priemerná hodnota 6,12), potom nasledovali sloboda myslenia, svedomia (5,88) a sloboda pohybu pobytu (5,87). Najmenej pozitívne sa vyjadrili k uplatňovaniu práva na ochranu osobných údajov (4,71).

Istým prekvapením bolo o čosi chladnejšie posudzovanie menšinovej legislatívy,

ktorá bola od roku 1998 vládnyimi štruktúrami vnímaná ako európsky štandard, ba opozícia ju neraz označovala za nadštandardne upravenú oblasť. Napriek tomu, vybraní predstavitelia rusínskej inteligencie právne normy garantujúce zachovanie a rozvoj etnických menšín na Slovensku hodnotili skôr neutrálne. Ukazuje to hodnota priemeru na škále posudzovania 4,35, teda len málo nad strednou hodnotou. Prirodzene, vnímanie jednotlivých indikátorov na tomto úseku bolo viac diferencované.

Podľa nášho názoru, tento jav podstatne determinovala istá roztrpčenosť, ktorá nastala po tom, čo štát prestal intervenovať dovnútra menšín, aby reguloval, ale na druhej strane súčasne aj aby garantoval ich zachovanie. Ešte výraznejšej miere sa to potvrdilo na vzorke ukrajinskej inteligencie, ktorá to hodnotila skôr negatívne, čo potvrdzuje hodnota celkového priemeru na posudzovanej škále (3,37). Nemalú úlohu v tomto smere zohralo tiež nespĺnené očakávanie reštrikcie voči Rusínom, ktorých aktivity stále vníma ako vlastné národné ohrozenie.

V súvislosti so zisťovaním miery uplatňovania konkrétnych práv národnostných menšín na Slovensku sa Ukrajinci domnievajú, že ich práva vo vymenovaných konkrétnych oblastiach nie sú dostatočne v praxi uplatňované (priemer odpovedí v piatich zo šiestich vymedzených oblastí sa pohybuje od 3,62 do 3,82). Jedinou výnimkou je podľa nich uplatňovanie práva menšín združovať sa v národnostných združeniach, ktoré sa uplatňuje v dostatočnej miere (5,10).

S prezentovaným názorom, že v jednotlivých krajinách EÚ sa uplatňujú rovnaké zásady úpravy postavenia národnostných menšín, respondenti vyjadrili celkom jednoznačný súhlas (priemerná hodnota odpovedí 5,69). Pri zisťovaní miery dodržiavania jednotlivých právnych noriem v živote národnostných menšín na Slovensku sa Rusíni, zahrnutí do výskumnej vzorky, domnievajú, že ich práva v taxatívne uvedených oblastiach sú viac alebo menej rešpektované, aj keď k tomu majú určité výhrady. Z tohto dôvodu sa priemery intenzity ich vcelku kladných odpovedí pri vecnom hodnotení jednotlivých oblastí pohybujú od 4,09 do 5,56 sedembodovej škály.

Rusínski respondenti najpozitívnejšie hodnotili uplatňovanie práva menšín spolčovať sa v národnostných združeniach, Je to vcelku pochopiteľné, pretože v týchto súvislostiach sa dá uplatniť zákon o občianskych združeniach, ktorý je skutočne liberálne koncipovaný. Pravda, na druhej strane je vhodné pripomenúť, že benevolentná dikcia zákona nedostatočne chráni občanov a skupiny pred zneužitím spolčovacieho práva a pred špekulatívnym prístupom zo strany jednotlivcov či malých kolektívov. To sa práve stalo niektorým rusínskym kultúrnym organizáciám, ktoré sa v dôsledku toho rozštiepili, čo zrejme povedie, vzhľadom na zložité majetkovoprávne vzťahy, ku komplikovaným súdnym sporom s veľmi neistým výsledkom.

Najmenej pozitívne, skôr neutrálne, sa predstavitelia rusínskej inteligencie vyjadrovali k uplatňovaniu práva etnických menšín na vzdelávanie sa v materinskom jazyku. Nie je to úplne opodstatnený postoj, pretože v prípade dostatočného záujmu občanov nepredstavuje zriadenie vzdelávacej inštitúcie s iným než slovenským

vyučovacím jazykom neriešiteľný problém. Stanovisko respondentov zrejme ovplyvnili skôr nejasnosti a možné administratívne prietahy v tejto sfére, ktoré súvisia s častými zmenami v oblasti zriaďovania a správy škôl a s neznalosťou kompetencií jednotlivých orgánov a inštitúcií.

Sociálno-psychologickým aspektom výskumu boli otázky týkajúce sa preferovania istých hodnôt v živote jednotlivcov i celej etnickej menšiny. Respondenti rusínskej národnosti, a to rovnako ako v rámci iných minorít, preukázali veľmi silnú väzbu na rodinné vzťahy (priemer odpovedí 6,51). Veľký význam však tiež pripisujú svojmu zamestnaniu (6,36), slobode (5,77), ale aj vzdelaniu (5,66) a vierovyznaniu (5,19). Za podstatne menej prioritné hodnoty rusínski respondenti pokladajú národnostnú príslušnosť (4,70) a materinský jazyk (4,49).

V tomto zmysle vyznieva však trochu paradoxne, že rodina a jej konzistentnosť sa neukázali byť relevantným motívom migračného pohybu Rusínov. Za potenciálny zdroj vlastnej mobility respondenti – Rusíni označili predovšetkým pracovné dôvody (priemer odpovedí 5,00), tesne nasledujú finančné dôvody (4,90). Zdravotné a rodinné príčiny označili za viac-menej neutrálne a ich hodnotenie smeruje skôr k nesúhlasu s priemerom okolo 3,80 v oboch prípadoch. Jazykové a národnostné motívy jednoznačne vylúčili ako možné dôvody presťahovania do iného regiónu. Ešte jednoznačnejšie ako Rusíni, jazykové, resp. národnostné dôvody migrácie jednoznačne vylúčili aj ukrajinskí respondenti, keď im prisúdili najmenšie skóre na škále (v oboch prípadoch pod bodom 2).

K tomuto okruhu problémov možno priradiť zisťovanie etnických stereotypov, ktoré tiež umožňuje identifikovať intraetnické a interetnické osobitosti. Na základe posúdenia istých bipolárnych vlastností interpersonálneho správania vyplýva, že až päť z ôsmich vlastností charakterizujúcich Rusínov, žijúcich na Slovensku, respondenti označili v škále pozitívnych odpovedí. Z nich vyplynulo, že Rusíni si o sebe myslia, že sú vcelku priateľskí (4,97), ale aj pomerne tolerantní, že ich charakterizuje tiež vzájomné porozumenie a dobrá komunikácia, pričom sú vždy schopní dohodnúť sa (4,33). Neutrálne bodové ohodnotenie sa dostalo takým vlastnostiam, akými sú len mierna súdržnosť (4,18), vlažný záujem o budúcnosť etnika (4,08) a malá miera aktivity, resp. skôr pasivita v národnostnej oblasti (3,96).

Súčasťou sociologického výskumu bola aj sonda zameraná na reflexiu spoločenských a politických otázok pertraktovaných v období zberu empirických údajov. V tom čase to bolo oživenie diskusií o problémoch spojených s úsilím o ďalšiu decentralizáciu verejnej správy i o zefektívnenie činnosti štátnych orgánov a inštitúcií, no najmä s vtedy vrcholiacim procesom integrácie Slovenska.

Pri skúmaní názorov na problematiku územnosprávneho členenia a potenciálnych foriem autonómii respondenti volili medzi variantmi nominálneho charakteru, teda vyberali si jeden z ponúkaných variantov. Zo siedmich možností územnosprávneho členenia sa Rusíni najviac priklonili k názoru zachovať súčasné delenie Slovenska na osem územných celkov (34,59% respondentov). Ďalšia tretina vyjadrila súhlas

s niekdajším administratívnym rozdelením na tri kraje, resp. aj s osobitným postavením hlavného mesta Bratislavy. Takmer štvrtina Rusínov si však myslí, že zároveň by bolo potrebné viac rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva.

V súvislosti s posúdením jednotlivých foriem autonómii pre etnické minority väčšina, takmer dve tretiny rusínskych respondentov, deklarovala názor, že žiadne formy autonómie by sa vôbec nemali realizovať a ako inštitút ani vôbec existovať. Na druhej strane, necelá tretina z nich sa však domnieva, že by bolo vhodné pre menšiny uplatniť určitú kultúrnu a školskú autonómiu. Rovnaký názor prezentovalo aj takmer zhodné percento spomedzi účastníkov výskumu ukrajinskej národnosti.

Viaceré štatistické znaky v tejto oblasti zistené u Rusínov v podstate len kopírovali tie parametre, ktoré charakterizovali aj postoj väčšiny, resp. sa takmer zhodovali s priemerom v rámci celého Slovenska. Z tohto hľadiska, rovnako ako ostatné etnické spoločenstvá, do istej miery nadhodnotili vlastnú a reálnejšie posudzovali ich angažovanosť vo verejnom živote. Respondenti z radov Rusínov vyššiu dôveru prejavili k cirkvi a k armáde, keď priemer ich odpovedí sa nachádza v pozitívnom poli zvolenej škály (k cirkvi 4,70; k armáde 4,68). K ostatným inštitúciám (polícia, súdy, štátni úradníci) pociťujú skôr nedôveru. Ich odpovede sa lokalizovali v negatívnom poli škály (priemery odpovedí medzi 3,05 a 3,68). Rusíni najmenej dôverovali súdom, Ukrajinci zase štátnym úradníkom (3,03), čo pravdepodobne súvisí s ich uhlom pohľadu na úlohu štátneho aparátu v národnostnej oblasti.

Zaujímavým indikátorom v tejto sfére bola intenzita stotožnenia sa jednotlivých menšín so Slovenskom ako so svojou vlasťou. V tejto súvislosti dve tretiny rusínskych respondentov potvrdilo, že po utvorení SR ako samostatného štátu v roku 1993 ich pocit spolupatričnosti k republike zosilnel. Preto dávali prevažne pozitívne odpovede (skôr áno, áno, rozhodne áno) a celková miera vzrastu ich spolupatričnosti so Slovenskom tak dosiahla úroveň 4,79 v rámci stanovenej škály posudzovania.

Hodnotenie doterajšieho efektu vstupu SR do Európskej únie na vybrané oblasti života spoločnosti je zo strany Rusínov viac-menej diferencované, a to v závislosti od konkrétnych sektorov, ktoré boli ako sféry prípadného vplyvu integrácie respondentom ponúknuté. Možno všeobecne konštatovať, že vo všetkých oblastiach života spoločnosti má rusínska inteligencia pozitívne očakávania, lebo ich odpovede nachádzame v pozitívnom kontinuu škály. Pozitívny priamy vplyv integrácie respondenti najčastejšie videli v istej stabilizácii politickej situácie (priemer odpovedí 4,93), v najmenšej miere práve na postavenie etnických menšín (4,62).

Pokiaľ ide o otázku, do akej miery vstup SR do EÚ ovplyvní postavenie etnických minorít žijúcich na Slovensku v konkrétnych oblastiach národnostného života, respondenti – Rusíni odpovedali v priemere okolo neutrálneho bodu (tesne nad alebo pod hodnotou 4), teda dosť neurčito. K pozitívnej odpovedi sa najviac priklonili v prípade uplatňovania práv etnických menšín (4,55), najviac kriticky posudzovali dosah integrácie na vývoj v oblasti menšinového školstva (3,87). Tento výsledok bol asi všeobecne ovplyvnený poklesom významu národných, ba aj štátnych jazykov,

ktorý integračné procesy so sebou zákonite prinášajú.

Sociologickým výskumom tentoraz nebola sledovaná pomerne zložitá oblasť politických postojov, volebných preferencií a, z pochopiteľných dôvodov, ani výsledky volieb v radoch a v lokalitách menšinového obyvateľstva vôbec a Rusínov na severovýchodnom Slovensku zvlášť. Nepredpokladáme však, že v tejto sfére sa situácia výraznejšie zmenila v porovnaní s údajmi, ktoré sa získali historicko-sociologickým výskumom v roku 2002, resp. analýzou volebných výsledkov z tohto istého roku.

Prieskumy predvolebných preferencií od začiatku roku 2002 niekoľkokrát naznačovali a sonda v rámci výskumu potvrdila, že 30% respondentov neprechovala sympatie k žiadnej politickej strane, resp. na otázku neodpovedali. Celkom 36% respondentov vyjadrila podporu vtedajším populistickým stranám bez zreteľnej politickej profilácie (HZDS 17%, Smer 14%, ANO 5%) a 20% vyslovilo sympatie k stranám hlásiacim sa k pravicovej orientácii (SDKU, KDĽ, SMK, SNS). K ľavicovým politickým stranám (SDĽ, SDA, KSS) sa prihlásilo iba 14% rusínskych respondentov zo severovýchodného Slovenska, hoci médiá v tom čase, ale aj časť reprezentácie menšiny proklamovali skôr ľavicové hodnoty.

Politické preferencie občanov rusínskej národnosti na východnom Slovensku zrejme neovplyvnil ani postoj jednotlivých strán k národnostnej otázke a ich program v tejto oblasti. Inak by sa nemohlo stať, že 32% opýtaných sympatizovalo so stranami, ktoré akcentovali ideu národného štátu a ani netajili prípravu reštrikcií voči etnickým menšinám (HZDS, Smer, SNS). S 25%-nou podporou figurovali stany, ktoré k problematike minorít mali ambivalentný postoj a vyjadrovali sa k nej len ad hoc a v pragmatickom zmysle (SDĽ, KDĽ, ANO, KSS). Politické strany, ktoré deklarovali tolerantnosť vo vzťahu k etnikám a preukázali ústretovosť k ich problémom (SDKU, SMK, SDA) oslovili najmenej, len 13% rusínskych respondentov.

V tejto súvislosti však očividne zaráža ešte jeden záver. Hoci renesancia a emancipácia rusínskeho etnika sa začala len vďaka „nežnej revolúcii“ v roku 1989, celkom 70% Rusínov podporilo program politických strán, ktoré v rôznej miere spochybňovali, ba často aj priamo odmietali hodnoty *Novembra 1989*. Naopak, strany a hnutia, ktoré sa k nim hlásili a v praxi podporovali, získali sympatie len 14% rusínskych voličov.

Záver z výskumu v plnej miere podporili aj výsledky volieb v rusínskych obciach. V nich sa totiž volebné výsledky výrazne odlišovali od tých, ktoré poznáme zo správy *Ústrednej volebnej komisie*. V obciach severovýchodného Slovenska s viac ako 20%-ným podielom rusínskeho obyvateľstva zvíťazilo HZDS s 26,42% platných hlasov pred KSS s 22,95% a Smerom so 14,3% hlasov. Celoštátne druhá najsilnejšia strana, SDKU, v týchto obciach získala len 6,15% platných hlasov a skončila na štvrtom mieste. Prvé tri miesta teda obsadili politické strany, ktoré chceli presadzovať posilnenie štátnej moci z centra i vládu „pevnej ruky“ a hlásali „jednotu slovenského národa“. Demokraciu chápali ako rozhodovanie väčšiny a vyslovovali sa za kontrolu médií. Už na prvý pohľad ide o ciele a princípy, ktoré nemôžu vyhovovať žiadnej

etnickej menšine, ba sú v príkrom rozpore s ich záujmami.

Uvedené údaje o politických preferenciách a volebných výsledkoch v roku 2002 teda jednoznačne demonštrujú, že v prípade rusínskej menšiny národnostná príslušnosť nie je vôbec rozhodujúca pri formovaní politických postojov ani pri politickom rozhodovaní občanov. Podstatne dominantnejšiu úlohu evidentne zohrali sociálne a demografické faktory, regionálne podmienky, tradície, ale snáď aj niektoré sociálno-psychologické činitele, akými v tomto prípade môžu byť i historická pamäť či spomienkový optimizmus. Na druhej strane, z hľadiska perspektív spoločenského vývoja na Slovensku i v Európe nie je nižšia funkčnosť etnických faktorov v politickej a ideologickej sfére zlou správou. Práve naopak.

Pramene a literatúra

BAČOVÁ, V. (Ed.): *Historická pamäť a identita*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1996, 264 s.

GAJDOŠ, M.: Rusíni. Nová etnická menšina na Slovensku ? In: BAČOVÁ, V. - KUSÁ, Z. (Eds): *Identity v meniacej sa spoločnosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 127 - 136.

GAJDOŠ, M.: Rusíni na Slovensku po roku 1989. In: GAJDOŠ, M.- KONEČNÝ, S. (Eds.): *Etnické minority na Slovensku : história, súčasnosť, súvislosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 82 - 93.

GAJDOŠ, M.: Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti: stav výskumu. In: ŠUTAJ, Š. (Ed.): *Národ a národnosti : Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov: Universum, 2005, s. 109 -120.

GAJDOŠ, M.: Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku v podmienkach transformácie spoločnosti. In: GAJDOŠ, M. - MATULA, P. (Eds.): *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 147 - 159.

GAJDOŠ, M. - HOMIŠINOVÁ, M. - KONEČNÝ, S. - BAUMGARTNER, F.- FRANKOVSKÝ, M.- ŠUTAJ, Š.: *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia: K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov: Universum, 2001, 148 s.

GAJDOŠ, M. - KONEČNÝ, S.: Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989. In: ŠUTAJ, Š. (Ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2005, s. 109 - 120.

GAJDOŠ, M. - KONEČNÝ, S. - MUŠINKA, M.: *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia: Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov: Universum, 1999, 157 s.

HOMIŠINOVÁ, M. - VÝROST, J. (Eds.): *„Národ, národnosti a etnické skupiny*

v procese transformácie slovenskej spoločnosti“: *Empirická analýza sociologicko-sociálnopsychologického výskumu v rámci riešenia Štátneho programu výskumu a vývoja 2003/2005*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2005, 134 s.

KONEČNÝ, S.: Niektoré problémy národnej identifikácie na Slovensku. In: GBÚROVÁ, M. (Ed.): *Európa medzi identitou a integritou*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2002, s. 300 - 305.

KONEČNÝ, S.: Sociálno-ekonomické postavenie Rusínov a Ukrajincov na Slovensku po roku 1989. In: ŠUTAJ, Š. (Ed.): *Národ a národnosti : Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov: Universum, 2005, s. 160 -167.

KONEČNÝ, S.: Transformácia spoločnosti a niektoré sociálno-ekonomické problémy Rusínov a Ukrajincov na Slovensku. In: ŠUTAJ, Š. (Ed.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov: Universum, 2005, s. 208 - 218.

KONEČNÝ, S.: Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu. In: GAJDOŠ, M.- KONEČNÝ, S. (Eds.): *Etnické minority na Slovensku : história, súčasnosť, súvislosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 69 - 81.

KONEČNÝ, S.- BAUMGARTNER, F. - FRANKOVSKÝ, M. - GAJDOŠ, M.: *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku: Niektoré výsledky etnosociologického výskumu na severovýchodnom Slovensku v roku 2002*. Prešov: Róbert Vico – vydavateľstvo, 2002, 128 s.

PAUKOVIČ, V., - BAČOVÁ, V. - GAJDOŠ, M. - HOMIŠINOVÁ, M. - KONEČNÝ, S. - ŠUTAJ, Š. - ZEĽOVÁ, A.: *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska : Priebežná informácia zo sociologického výskumu*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1990, 70 s.

ZEĽOVÁ, A. et al.: *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: Veda, 1984, 157s.

SKÚSENOSTI Z ČINNOSTI POLITICKÉHO HNUTIA REGIONÁLNE DEMOKRATICKÉ HNUTIE – VÝCHOD

Ján TILŇÁK

Počas svojho pôsobenia na politickej scéne Regionálne demokratické hnutie – Východ (RDH–Východ) prešlo mnohými zmenami. Tieto zmeny sa týkali názvu politického subjektu (Podduklianska demokratická hromada /PDH/, Regionálna demokratická hromada – Východ /RDH–Východ/, Regionálne demokratické hnutie – Východ /RDH–Východ/), ľudí vo vedení (Vasil' Varchola, dr. Ivan Humenník, Ing. Ján Pisančík, doc. Ing. Ján Bača, CSc., Ing. Sergej Zápotocký, Vasil' Demko, Ing. Ján Tilňák, Ing. Oxana Hospodárová), politického programu i praktickej činnosti pri napĺňaní politických cieľov. Celý tento vývoj mal svoju vnútornú logiku a súvisel s meniacimi sa spoločenskými pomermi a politickými podmienkami.

Vznik PDH, ktorá bola zaregistrovaná 6.9.1994, bol odozvou zanietenej časti predovšetkým humanitnej inteligencie na zhoršujúce sa pomery po nežnej revolúcii v oblasti sociálno-ekonomickej a kultúrnej v regióne severovýchodného Slovenska.

Ustanovujúci zjazd PDH sa konal v Prešove 27.5.1995. V programovom vyhlásení bolo konštatované, že politický subjekt PDH vznikol z iniciatívy obyvateľov severovýchodného regiónu Slovenska s cieľom zjednotiť občanov tohto národnostne zmiešaného regiónu bez rozdielu, či sa hlásia za Rusínov, Ukrajincov, Slovákov alebo iných, pre riešenie špecifických otázok spoločensko-politického, sociálno-ekonomickeho a kultúrno-národnostného rozvoja regiónu i jednotlivých jeho oblastí. Ďalej bolo konštatované, že PDH bude presadzovať vytváranie politických, správnych, legislatívnych a ekonomických podmienok pre všestranný rozvoj severovýchodného regiónu Slovenska so zámerom zabezpečiť rovnakú zamestnanosť a životnú úroveň ako v ostatných regiónoch Slovenska. Bude pôsobiť na vládu SR, štátne orgány, orgány samosprávy a podnikateľské subjekty s cieľom zastaviť úpadok hospodárskeho a sociálneho života severovýchodného regiónu Slovenska, aby pružne a prítom systémovo riešili nahromadené problémy.

V praktickej činnosti sa PDH v nasledujúcich rokoch orientovala na získanie podpory pre svoje programové ciele a organizovalo stretnutia s predstaviteľmi parlamentných strán, NR a vlády SR (napr. poslancom NR SR p. Andrejčákom, podpredsedom NR SR p. Jánom Luptákom, podpredsedom vlády SR Jozefom Kalmanom, predsedom SĎL Jozefom Migašom atď.), s riaditeľmi podnikov (Lastroj Medzilaborce, Vihorlat Snina ...), ako aj s predstaviteľmi a občanmi miest a obcí severovýchodného Slovenska (napr. Sniny, Humenného, Medzilaboriec, Prešova, Ruského – stretnutie rodákov, atď.).

Druhý zjazd PDH sa konal v Prešove 28.3.1998. Programovo sa II. zjazd prihlásil k cieľom definovaným na ustanovujúcom zjazde. Skonštatoval, že problémy v celkovom zaostávaní severovýchodného Slovenska naďalej pretrvávajú a stále im nie je venovaná dostatočná pozornosť zo strany parlamentných strán, parlamentu, vlády SR.

Zjazd uložil ÚR PDH požiadať NR SR, vládu SR a iné orgány, aby riešili predovšetkým tieto úlohy:

- podstatne znížiť a udržať v prijateľnej miere nezamestnanosť v Prešovskom kraji, najmä v okresoch Vranov nad Topľou, Bardejov, Sabinov, Stropkov, Svidník, Medzilaborce, Snina, Humenné, Stará Ľubovňa;
- vypracovať koncepciu rozvoja regiónu, v rámci ktorej by boli určené nosné rozvojové odvetvia využívajúce prírodné danosti regiónu, existujúci hospodársky potenciál a voľné pracovné sily, najmä v strojárstve, elektrotechnike, odevnom, textilnom a obuvníckom priemysle;
- začleniť strojárne závody v uvedených okresoch do vládneho programu rozvoja automobilovej výroby resp. iného perspektívneho programu rozvoja v rámci spolupráce s inými európskymi krajinami;
- zabezpečiť analýzu súčasného stavu poľnohospodárskej výroby vo vyššie uvedených okresoch a nájsť východisko pre rozvoj poľnohospodárskej výroby a ďalšie oblasti vidieckeho podnikania;
- zabezpečiť rozvoj osobnej dopravy a vytvoriť taký systém jej financovania, aby doprava mohla racionálne fungovať aj pre odľahlé obce regiónu.;
- rozšíriť plynovodnú sieť najmä v okrese Svidník, kde je percento plynifikovaných obcí najnižšie a na trase V. Hrabovec – Radvaň n/Lab. – Medzilaborce s uzatvorením okruhu po trase Ňagov – Vyrava – Svetlice;
- dobudovať sieť vodovodov a kanalizácie s čističkami odpadových vôd najmä v oblastiach, ktoré sú zdrojom pitnej vody pre široké okolie;
- v záujme riešenia mnohých špecifických problémov národnostne zmiešaného regiónu severovýchodného Slovenska dožadovať sa prijatia zákona NR SR o národnostných menšinách, ktorý by konkretizoval čl.34 Ústavy SR a určil mechanizmy na uvádzanie do života v ňom uvedených ustanovení;
- požadovať prijatie zákona o používaní jazykov národnostných menšín;
- požadovať prijatie v Národnej rade SR takej novely volebného zákona, ktorá umožní národnostným menšinám zastúpenie v parlamente priamo zo zákona;
- zorganizovať stretnutie predstaviteľov gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi s cieľom prijať opatrenia na zachovanie tradičných cirkevnoslovanských obradov.

PDH od svojho založenia sa potýkala s „nálepkou“ národnostnej strany, napriek tomu, že v stanovách mala deklarované, že jej cieľom je zjednotiť občanov tohto národnostne zmiešaného regiónu bez ohľadu na to, ku ktorej národnosti sa hlásia, pre riešenie špecifických otázok spoločensko-politického, sociálno-ekonomického a kultúrno-národnostného rozvoja regiónu. Je pravdou, že to bolo aj preto, že vo svojej

praktickej činnosti venovala pozornosť predovšetkým etniku, ktoré už v tom čase bolo rozdelené v otázke národnostnej orientácie. Jedná časť sa hlásila k rusínskej národnosti a druhá k ukrajinskej, pričom toto delenie bolo vnútorne v etniku chápané ako antagonistické. Toto delenie a stanovisko vedúcich predstaviteľov národnostných organizácií bolo tiež dôvodom, že PDH ako politický subjekt nenašla pozitívnu odozvu v celom etniku. PDH sa aj kvôli platnému politickému systému neuchádzala o priazeň voličov ani v jedných voľbách.

Dňa 13.10.2001 sa konal v Prešove mimoriadny zjazd PDH. Zjazd schválil významné zmeny súvisiace s pôsobením PDH na slovenskej politickej scéne. Najvýznamnejšou zmenou bola transformácia PDH na výrazne regionálnu stranu s pôsobnosťou na území súčasného Prešovského a Košického kraja. Ďalšou významnou zmenou bolo schválenie nového názvu strany, nových stanov a programových cieľov. Zjazd rozhodol, že strana bude v ďalšom období pôsobiť pod názvom Regionálna demokratická hromada – Východ, v skratke RDH–Východ.

Zjazd prijal aj zmeny v organizačnej štruktúre a ďalších dôležitých sektoroch života, všetko s cieľom vytvoriť v regióne východného Slovenska politický subjekt, ktorý bude aktívne a cieľavedome presadzovať záujmy a práva občanov východného Slovenska na rovnoprávne podmienky ekonomického, kultúrneho a národnostného rozvoja a života.

Do vedenia strany boli zvolení noví ľudia, ktorých ambíciou bolo presadiť novoprijatý program strany do reálneho života.

Na zjazde bolo konštatované, že východné Slovensko najmä v ostatných rokoch zostalo úplne mimo zorného poľa „bratislavských“ politických strán, i vlády SR. Odrazom toho je neustále narastanie biedy, nezamestnanosti, vysťahovalectva z veľkých oblastí východoslovenského regiónu, mladých a nadaných ľudí nevynímajúc, narastanie pasivity, beznádeje a ďalších sprievodných negatívnych javov.

V záujme zastaviť tieto negatívne trendy prijala RDH–Východ programové ciele v politickej, ekonomickej a sociálno-spoločenskej oblasti, ktorých realizácia mala viesť k zastaveniu týchto negatívnych tendencií a všestrannému rozvoju regiónu.

A) politické ciele:

- dôsledne obhajovať právo každého občana regiónu na dôstojný život;
- osobitnú pozornosť venovať systematicky opomínanému rozvoju vidieka, kde sa sústreďuje významný podiel obyvateľov regiónu;
- podporovať rozvoj miestnych a lokálnych aktivít, pomáhať vytvárať odborné tímy na riešenie miestnych a lokálnych problémov za spoluúčasti čo najväčšieho počtu odborníkov a obyvateľov, oživovať záujem občanov o veci verejné;
- ako rozhodujúci cieľ presadzovať komplexnú starostlivosť o kvalitu života obyvateľov regiónu východného Slovenska;

- zasadzovať sa za skutočnú a nie fiktívnu decentralizáciu štátnej moci na samosprávne orgány obcí, miest a VÚC a jej vyváženosť;
- pre VÚC, obce a mestá žiadať nielen presun kompetencií, ale najmä finančných zdrojov pre zabezpečenie ich efektívneho rozvoja a obmedzenie štátneho prerozdelenia vplyvom prostredníctvom rezortov;
- navrhnúť zmenu volebného zákona o voľbách do NR SR z 1 volebného obvodu najmenej na štyri volebné obvody;
- v súlade s cieľmi regionálnej strany dôsledne požadovať, aby volení zástupcovia občanov z východoslovenského regiónu mali trvalé bydlisko v regióne východného Slovenska a voliči mali možnosť nielen aktívnejšie vstupovať do riešenia politických a regionálnych problémov prostredníctvom svojich poslancov, ale proces výkonu mandátu aj kontrolovať a ovplyvňovať;
- obmedziť štátny aparát na nevyhnutnú mieru a zefektívniť jeho činnosť, vrátane požiadavky na zníženie počtu poslancov NR SR na 50 členov a ministerstiev na 11;
- podobne postupovať na miestnej a regionálnej úrovni;
- všestranne podporovať uchovanie a rozvoj národnostnej kultúry, vzdelania, tradícií, prírodného bohatstva;
- budovať organizačnú štruktúru strany v celom regióne.

B) ekonomické ciele:

- za jeden z prioritných cieľov je potrebné považovať ochranu a rozvoj vidieka, vidieckeho podnikania, agroturistiky a cestovného ruchu na vysokej európskej úrovni s využitím mimoriadneho prírodného, kultúrneho a duchovného bohatstva lokalít a celého regiónu východného Slovenska;
- zasadzovať sa za oveľa razantnejšiu decentralizáciu výberu, využívania a prerozdelenia daní v prospech regiónov;
- zasadzovať sa za regionálne odlišný prístup k zdaňovaniu obyvateľov aj s ohľadom na záujmy zachovania osídlenia na celom území východného Slovenska pri zohľadnení príjmových možností v daných regiónoch, relatívnych lokálnych výhod a nevýhod regiónov – oslobodenie obyvateľov od určitých daní (najmä dane z príjmu obyvateľov v najnižších príjmových kategóriách), poskytnutie daňových prázdnin a iných daňových výhod podnikateľom investujúcim v najzaostalejších regiónoch;
- zasadzovať sa za zrovnoprávnenie regiónov Slovenska v ekonomickej rovine, najmä dôslednejšou a reálnejšou ekonomickou podporou rozvoja zaostávajúcich regiónov poskytovaním dotácií zo štátneho rozpočtu na najnaliehavejšie regionálne ciele limitujúce ďalší rozvoj regiónov – infraštruktúra, kanalizácia, plynifikácia a pod.;
- podobne postupovať na miestnej a lokálnej úrovni vo vzťahu k VÚC;
- dôsledne chrániť životné prostredie a všetky aktivity posudzovať z hľadiska dopadov naň;

- budovať odborné poradenské tímy na tvorbu projektov regionálneho rozvoja a zabezpečiť dostupnosť ich služieb všetkým záujemcom, vrátane budovania priameho spojenia týchto tímov s pracoviskami EÚ bez zbytočných medzičlánkov. Vytvoriť mechanizmus legislatívnej a materiálnej podpory najlepších projektov;
- orientovať miestne a lokálne zoskupenia na vypracovanie projektov rozvoja vychádzajúcich z miestnych tradícií, surovín;
- poskytovať efektívnu podporu najmä malým a stredným podnikom;
- podporovať vznik odborne zdatnej skupiny zameranej na odbyt produkcie z regiónu východného Slovenska a na vyhľadávanie investorov a podporu investičných zámerov;
- podporovať vznik lokálnych technologických centier a priemyselných parkov.

C) sociálno-spoločenské ciele:

- dôsledne usilovať o bezpečnosť občanov, ochranu ich životov a majetku;
- veľkú pozornosť venovať starostlivosti o občanov v dôchodkovom veku výstavbou domovou opatrovateľskej starostlivosti v spádových oblastiach s vlastným lekárom, ktoré by mohli slúžiť aj ako miesta prvého zdravotného kontaktu;
- vytvárať podmienky pre stabilizáciu mladých vzdelaných ľudí poskytovaním bývania;
- nadštandardnú starostlivosť venovať talentovaným deťom;
- v spolupráci s miestnymi inštitúciami riešiť naliehavý problém kvality bývania Rómov a ich integrácie do normálneho života. Presadzovať, aby sa prostriedky vynakladané na starostlivosť o deti nezneužívali, ale aby dosiahli stanovený cieľ.

V rezolúcii mimoriadneho zjazdu bolo ďalej konštatované:

Úpadok priemyslu, poľnohospodárstva a služieb na tomto území prinášajú so sebou aj úpadok školstva, kultúry, zdravotníctva a stratu sociálnych istôt obyvateľov, čoho dôsledkom je aj rozklad morálnych hodnôt a ďalšie následné negatívne sprievodné javy. Za posledných viac ako 10 rokov sme mali možnosť vidieť veľmi široké spektrum vládnuccich strán a hnutí. Všetky, práve vo vzťahu k tomuto územiu, sa vyznačovali a aj dnes vyznačujú tým, že pred voľbami dávajú krásne sľuby, na ktoré však veľmi rýchlo po voľbách (úspešných pre seba) zabúdajú.

Vidíme, že vo vzťahu k nášmu územiu je to aj preto, že jednotlivci, ktorí pochádzajú z nášho kraja a dostanú sa po voľbách buď do Národnej rady SR, do Vlády SR, alebo do ďalších nižších štátnych štruktúr, si veľmi rýchlo „privyknú“ na Bratislavu a problémy ich rodného kraja ich prestanú trápiť.

V súčasnosti žije celá naša spoločnosť prípravami na postupnú decentralizáciu štátnej správy a presun časti kompetencií na samosprávne kraje. Myslíme si, že spolu s rozdelením kompetencií medzi ústredie štátu a krajské samosprávy, treba zmeniť aj spôsob „robenia“ politiky. Nové rozdelenie kompetencií si priam žiada, aby krajské samosprávy mali svojich regionálnych politických partnerov. Takými môžu

byť regionálne štruktúry celorepublikových politických strán a hnutí, alebo čisto regionálne politické zoskupenia.

V otázke národnostnej orientácie RDH–Východ zdôrazňovala smerovanie so zvýšeným akcentom na sociálne orientovanú regionálnu politiku, avšak problematika národnostných menšín naďalej zostáva v jej zornom poli. RDH–Východ deklarovala, že nie je národnostným, ani kozmopolitickým, ale multinacionálnym hnutím. V národnostnej otázke bude postupovať citlivo a zohľadňovať národnostné ctenie občanov regiónu, v ktorom pôsobí.

Zjazd venoval veľkú pozornosť aj účasti v blížiacich sa voľbách do vyšších územných celkov. Rozhodol, že RDH–Východ sa volieb zúčastní samostatne a na svojej kandidátke budú kandidovať aj nečlenovia strany, osobnosti s vysokým kreditom, známe v našom regióne. RDH–Východ sa obrátila na občanov regiónu – voličov z výzvou, aby podporili jej kandidátov – svojich ľudí – vo voľbách do vyšších územných celkov a prispeli tak k pozdvihnutiu východoslovenského regiónu.

V decembri 2001 sa RDH–Východ sa zúčastnila volieb do VÚC so samostatnou kandidátkou. Za poslancov VÚC kandidovalo 27 kandidátov, pričom zámerom bolo uchádzať sa o priazeň hlavne v okresoch na severovýchode Slovenska – Snina, Medzilaborce, Humenné, Svidník, Bardejov, Stará Ľubovňa, Poprad, a centrách východoslovenských krajov – mestách Prešov a Košice. Účasť vo voľbách RDH–Východ vnímala ako príležitosť predstaviť program a ciele RDH–Východ ako jednoznačne regionálnej strany.

RDH–Východ na funkciu predsedu Prešovského samosprávneho kraja v druhom kole podporovala MUDr. Petra Chudíka a na funkciu predsedu Košického samosprávneho kraja Ing. Alojza Engliša. Na stretnutiach s týmito kandidátmi bola pozornosť venovaná najmä posúdeniu možnosti regionálneho rozvoja v Prešovskom kraji a v Košickom kraji, aby sa dosiahol ich rovnocenný vývoj v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska a aby sa v krajoch nezanedbávali niektoré oblasti na úkor iných, ako je to v prípade východného Slovenska v porovnaní s Bratislavou a jej okolím. V diskusii bol prezentovaný obojstranný záujem pozdvihnúť najzaostalejšie oblasti krajov a naznačené boli aj možnosti koordinovaného postupu pri príprave konkrétnych rozvojových projektov a vytváraní podmienok pre ich presadzovanie do života. Najmä v oblasti regionálneho rozvoja bola konštatovaná príbuznosť programových priorít.

Pri príprave na voľby bol dôraz kladený na prípravu kvalitného programu, ktorý by mohol osloviť viacerých obyvateľov nášho regiónu. Kvalitná bola aj propagácia tohto programu a kandidátov na poslancov. Výsledky volieb však preukázali, že občan je už unavený politikou, je voči politike a politikom nedôverčivý a neverí predkladaným návrhom. Dôsledkom toho je stav, že tí, ktorí prišli voliť, volili podľa straníckej disciplíny mená a zabehnuté politické značky, za ktorými nehľadali primeraný obsah. To všetko vyústilo do stavu, že poslanecké mandáty boli rozdelené najmä pre politické značky, ktoré niesli priamu zodpovednosť za úpadok spoločnosti a čo je najväčší

paradox – doslova ignorovali región východného Slovenska a potreby jeho občanov. Bolo konštatované, že to svedčí o veľkom priestore pre vysvetľovaciu kampaň a opätovné vťahovanie občanov do diania vo svojom okolí spojené s prinavracaním vážnosti politiky a politikom.

Napriek pomerne kvalitnej kampani sa aj pre neskúsenosť (pri analýze volieb bolo konštatované, že bolo potrebné sústrediť sa na 1–2 okresy, v ktorých kandidáti RDH–Východ mali reálnu šancu byť zvolení) nepodarilo získať svojho poslanca. Voľby do zastupiteľských orgánov VÚC, aj keď v nich nebol zvolený žiaden kandidát za RDH–Východ, zviditeľnili regionálny politický subjekt a preukázali oprávnenosť požiadaviek na podporu regionálneho rozvoja. RDH–Východ bola členom koalície, za ktorú bol zvolený predseda VÚC Prešov – MUDr. Peter Chudík.

Z hľadiska vnútrostraníckej činnosti boli výsledky volieb pre RDH–Východ povzbudením, pretože napriek tomu, že RDH–Východ prišla na scénu až v polovici októbra roku 2001, väčšina našich kandidátov získala nemalý počet hlasov. Ukázalo sa, že napriek apatii, je tu dôležitá skupina voličov, ktorí vnímajú potrebu jasne definovanej regionálnej politiky a politickej reprezentácie zameranej výhradne na regionálne problémy.

Už začiatkom roka 2002 bol prerokovaný a schválený Akčný program RDH–Východ a Plán hlavných úloh pre rok 2002, v ktorom bolo konštatované, že strana sa chce uchádzať o priazeň voličov aj v parlamentných a komunálnych voľbách, ktoré sa uskutočnia v roku 2002.

RDH–Východ sa sústredila predovšetkým na komunálne voľby, pretože bolo jasné, že strategicky cieľ – vybudovať z RDH–Východ silnú regionálnu politickú stranu, je možné dosiahnuť len metódou postupných krokov. Prvým takýmto krokom malo byť presadenie sa kandidátov RDH–Východ v komunálnych voľbách. Z hľadiska stratégie bolo rozhodnuté sústrediť sa na obce, kde je reálna šanca úspechu kandidátov RDH–Východ. K tomu bolo nevyhnutné vykonať analýzu po jednotlivých okresoch regiónu s cieľom vytypovať obce, kde môže RDH–Východ uspieť.

Vedenie ÚR RDH–Východ si uvedomovalo, že nevyhnutnou podmienkou úspechu v regionálnych voľbách je konsolidácia a rozšírenie členskej základne v okresoch regiónu – bez dosiahnutia tohto cieľa nie je šanca uspieť.

Posudzovala sa aj forma účasti RDH–Východ v parlamentných voľbách v roku 2002. RDH–Východ prijala rozhodnutie, že samostatná účasť v súvislosti s platným volebným systémom nemá zmysel, pretože nie je reálna šanca, aby bol do parlamentu zvolený vlastný kandidát a RDH–Východ nemá ani potrebné finančné prostriedky na samostatnú volebnú kampaň. VV sa priklonil k názoru, že RDH–Východ sa zúčastní parlamentných volieb v spolupráci so stranami, ktoré sa definujú od stredupredsa naľavo. Mali to byť relevantné politické strany, ktorých preferencie zaručia úspech vo voľbách. Forma zapojenia mala záležať od podmienok, na ktorých sa bude možné s konkrétnymi subjektami dohodnúť. Cieľom bolo presadiť kandidáta RDH–Východ na zvoliteľné miesto.

Z iniciatívy RDH–Východ sa 9. augusta 2002 zišli na spoločnom stretnutí regionálni predstavitelia ľavicových a stredoľavých strán – SDĽ, SDA, Ľavého bloku, KSS a SOP a RDH–Východ, aby posúdili potenciál predvolebnej a povolebnej spolupráce týchto strán, osobitne v súvislosti s komunálnymi voľbami 2002.

Bolo konštatované, že regionálne štruktúry nechcú čakať na výsledky parlamentných volieb 2002, ale už teraz chcú viesť diskusie o krokoch, ktoré by umožnili využiť nezanedbateľný duchovný potenciál ľudí hlásiacich sa k ľavicovým hodnotám a formulovať spoločné návrhy, ktoré povedú k zmene postojov vo vnútri regiónu, ale aj zo strany vlády a parlamentu.

Účastníci stretnutia potvrdili svoj záujem pokračovať v takýchto stretnutiach a zhodli sa v názore, že by mohli mať charakter pravidelných konzultácií a môžu poslúžiť na podobné konzultácie na lokálnej (okresnej, mestskej, obecnej) úrovni, čím by vytvorili podmienky pre efektívnejšie oslovenie ľavicového voliča na komunálnej úrovni spoločnými cieľmi a v praktickej politike presadzovaním spoločných projektov prospešných rozvoju východoslovenského regiónu a jeho obyvateľom.

Napriek tomu, že pri rokovaní s regionálnymi predstaviteľmi ľavicových a stredoľavých strán – SDĽ, SDA, Ľavého bloku, KSS a SOP sa podarilo nájsť spoločné východiská, pred parlamentnými voľbami na rokovaníach s čelnými republikovými predstaviteľmi týchto strán sa dohodu dosiahnuť nepodarilo. Hlavným dôvodom bolo, že aj keď tieto strany mali záujem o dobre prepracovaný program regionálnej politiky, s ktorým prichádzala na rokovania RDH–Východ, pokiaľ sa však týka formy spolupráce, mali skôr záujem o anektovanie RDH–Východ, ako o spoluprácu. Na základe výsledkov týchto rokovaní, ÚR RDH–Východ prijala záver, že RDH–Východ sa parlamentných volieb ako samostatný politický subjekt nezúčastní. Svojim členom a sympatizantom odporučila voliť v parlamentných voľbách ľavicovo orientované strany.

Praktická politická činnosť RDH–Východ (účasť na predvolebných zhromaždeniach v obciach a mestách, príprava predvolebných materiálov pre kandidátov na poslancov a starostov) sa postupne dostávala do povedomia občanov, čo sa odzrkadlilo aj vo výsledkoch volieb do zastupiteľských orgánov miestnej samosprávy, v ktorých sa RDH–Východ sústredila na vybrané okresy.

Voľby do miestnej samosprávy priniesli významné zastúpenie v obecných zastupiteľstvách, najmä v okresoch Snina (Kalná Roztoka, Kolonica, Osadné, Príslop, Ruská Volová, Šmigovec, Strihovec), Medzilaborce (Medzilaborce, Habura, Krásny Brod) a Svidník (Krajná Poľana, Krajné Čierne, Kurimka, Šarišský Štiavnik, Rovné, Vyšný Orlík). V koalíciách sme sa pričínili o víťazstvo primátorov v Prešove (Ing. Milan Benč), v Medzilaborciach (Ing. Mirko Kaliňák), desiatich starostov a niekoľko desiatok poslancov.

Spolupráca so zvolenými zástupcami samosprávy pokračovala aj po voľbách a na stretnutí v Medzilaborciach mali možnosť vypočuť si rady odborníkov na mestský (obecný) marketing a na povinnosti, vyplývajúce z práce v samospráve.

V Medzilaborciach v spolupráci s primátorom, mestským zastupiteľstvom a inštitútom ITAS sa uskutočnilo aj stretnutie so starostami, zamerané na tematiku projektov regionálneho rozvoja. Napriek dobrej príprave podujatia a kvalitnému zastúpeniu referujúcich, záujem zo strany starostov bol slabý.

V súvislosti s voľbami Prezidenta SR sa uskutočnili stretnutia s predsedom Ľavicového bloku Jozefom Kalmanom, so zástupcami SDE a predsedom HZD Ivanom Gašparovičom. Vzhľadom na to, že sa nepodarilo zjednotenie ľavicových síl a vyhliadky na úspech ich kandidátov v prezidentských voľbách boli minimálne, RDH–Východ po rokovaní podpísala z HZD dohodu o podpore kandidatúry Doc. JUDr. Ivana Gašparoviča na prezidenta republiky, s tým, že zo strany HZD budú akceptované, verejne prezentované a všestranne podporované požiadavky RDH–Východ, zamerané na rozvoj regiónu a podporu národnostných menšín v regióne východného Slovenska, najmä podpora pre:

- priemyselné rozvojové parky v regióne východného Slovenska (Snina – Humenné, Svidník – Bardejov, Trebišov – Michalovce);
- súbežné budovanie infraštruktúry v regióne východného Slovenska. (Sever – Juh: Rzeszow – V. Komárnik – Svidník – Giraltovce – Prešov – Košice – Miškolc, Východ – Západ: V. Bereznyj – Ubl’a – Snina – Humenné – Vranov n/T. – Prešov; Užhorod – V. Nemecké – Michalovce – Košice);
- dobudovanie siete východoslovenskej vodárenskej spoločnosti napojenej na vodnú nádrž Starina (Medzianky – Giraltovce – Svidník (Bardejov) – Stropkov – Medzilaborce);
- prijatie zákona o národnostných menšinách a postavení národnostných zväzov;
- vytvorenie voľnejšieho vízového režimu medzi SR a Ukrajinou;
- kompenzácia opatrení na ochranu hraníc a ochranu prírody, ktoré obmedzujú rozvojové aktivity na vymedzených územiach.

Žiaľ, HZD sa do parlamentu nedostala a možnosti prezidenta pri presadzovaní uvedených požiadaviek boli veľmi obmedzené, preto výsledok uvedenej dohody nebol veľmi citelný.

Pri hodnotení práce pred IV. zjazdom bolo konštatované, že RDH–Východ má lokálne organizácie vo Svidníku, Medzilaborciach, Snine, Starej Ľubovni, Prešove a Košiciach, pričom najaktívnejšia a najkonsolidovanejšia je košická organizácia. Viedli sa diskusie o vzniku nových lokálnych organizácií a personálnom posilnení už existujúcich lokálnych organizácií. V tejto oblasti je ešte veľa rezerv najmä v aktívnejšej spolupráci so starostami, poslancami a aktivistami v regióne, v ktorom RDH–Východ pôsobí.

Práca v prospech rozvoja regiónu i vzhľadom na obmedzené personálne a finančné možnosti bola úspešná. Boli podané a prijaté projekty na spracovanie koncepcie sociálno-ekonomického rozvoja mesta Svidník a 24 obcí okresu – ktoré financovala Open Society Foundation a tiež pre 13 obcí Ubl’anskej doliny – ktoré financovala

Nadácia pre rozvoj karpatského euroregiónu. Boli spracované dotazníky pre starostov a občanov uvedených obcí, výsledky ktorých boli použité pre spracovanie programov rozvoja obcí.

Po dohode s predstaviteľmi samospráv boli pre dve lokality – Svidník a okolie a Ubl'anskú dolinu – vypracované projekty, na základe ktorých bolo požiadané o granty. Získali sa prostriedky vo výške cca 450 tisíc korún na spracovanie koncepcií sociálno – hospodárskeho rozvoja spomínaných regiónov. Projekt Svidník a okolité obce, ako aj projekt Ubl'anskej doliny boli úspešne dokončené. Podobná aktivita bola rozbehnutá v spolupráci so Združením Horná Oľka a záujem prejavili aj viacerí starostovia z ďalších obcí regiónu.

Počas spracovania koncepcie sociálno–hospodárskeho rozvoja vyššie uvedených regiónov RDH–Východ organizovala celý rad stretnutí so starostami a poslancami obcí, ktorých sa tieto projekty týkali, na ktorých sa riešili otázky súvisiace so spracovanými koncepciami.

Pre prípravu nových projektov regionálneho rozvoja bol vytvorený projektový tím vedený Vasiľom Demkom, ktorého členmi boli p. Bartók z Turne nad Bodvou, Ing. Grohoľ z TU Košice, Doc. Sergej Vojtovič, DrSc. z Košíc, pracujúci na Trenčianskej univerzite, Ing. Oxana Hospodárová, Ing. Miron Mikita z Regionálnej rozvojovej agentúry vo Svidníku a Danka Demková z Košíc, ktorý združoval odborníkov na najrôznejšie typy projektov.

Prioritne pre prípravu nových projektov boli vybrané tieto oblasti:

- koncepcia rozvoja cestovného ruchu a vidieckej turistiky;
- revitalizácia obcí prostredníctvom obecných podnikov podieľajúcich sa na trvalo udržateľnom rozvoji regiónu;
- podpora rozvoja poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva, komplexné spracovanie dreva.

Zásluhou členov RDH–Východ boli gymnáziá vo Svidníku, Stropkove, Starej Ľubovni a SOU v Medzilaborciach začlenené do projektu CISCO NETWORK ACADEMY, čo je celosvetový vzdelávací systém najväčšieho svetového výrobcu komponentov na výstavbu (internetu) počítačových sietí Cisco Systems. Každá z týchto škôl získala vďaka tomu z podstatnej časti bezplatne (každá škola vo výške okolo 650 tisíc korún) najmodernejšie technické vybavenie na výučbu informačných technológií. Celková investícia na jedno takéto laboratórium bola okolo 800 tisíc korún, spolu teda 3,2 milióna korún do najperspektívnejšieho sektoru – výchovy mladých ľudí v územiach, na ktoré RDH–Východ sústredila svoju činnosť. Touto činnosťou RDH–Východ významne prispela k skvalitňovaniu vzdelávacieho procesu v oblasti najnovších technológií.

RDH–Východ pripravila návrhy riešenia viacerých ďalších problémov, vrátane rómskej otázky, otázky bývania pre sociálne neprispôsobivých, spracovania miestnych surovín, podnikania na vidieku, cestovného ruchu a v ďalších sektoroch. O ich aplikácii boli vedené diskusie so starostami a poslancami obcí, ktoré o túto spoluprácu

prejavili aktívny záujem. Vyhľadávali sa a nadväzovali odborné kontakty s partnermi, ktorí by vedeli odborne prispieť k revitalizácii života v našich regiónoch.

Členovia RDH–Východ sa angažovali v petičnej akcii za jednotu etnika Rusínov – Ukrajincov, pod ktorú sa podpísalo okolo 20 000 občanov nášho regiónu.

Veľmi aktívne členovia RDH–Východ vystupovali v rámci petície proti presťahovaniu Redakcie Národnostno-etnického vysielania z Prešova do Košíc. Boli zbierané podpisy na petíciách, členovia VV RDHV sa zúčastnili stretnutia s poslancami NR SR, ktorí vykonávali prieskum a zdôvodňovali nevyhnutnosť zachovania redakcie v Prešove. Žiaľ, toto úsilie nebolo také úspešné ako začiatkom 90-tych rokov.

RDH–Východ vystúpila proti zrušeniu Obvodného úradu vo Svidníku. Bolo prijaté vyhlásenie a podporená petícia za zachovanie sídla Obvodného úradu vo Svidníku.

Vedenie RDH–Východ rokovalo s reprezentáciami všetkých politických strán v regióne o možnostiach spolupráce pri presadzovaní záujmov nášho regiónu.

Zameranie činnosti na celý región, s prihliadnutím na národnostné zloženie a cítenie jeho obyvateľov, RDH–Východ v praxi potvrdila tým, že na jej činnosti sa podieľali členovia, hlásiaci sa k slovenskej, rusínskej a ukrajinskej národnosti, a bola snaha zapojiť do tejto činnosti aj občanov rómskej národnosti.

Vedenie RDH–Východ rokovalo o spolupráci a vzájomnej podpore s predstaviteľmi Rusínskej obrody, Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR, ale aj Klubom Zemplínčanov a zároveň sa snažilo vtiahnuť do práce aktívnych členov a predstaviteľov týchto organizácií, čo sa však nepodarilo.

IV. zjazd RDH–Východ sa uskutočnil 24.4.2004 v Prešove. Zjazd schválil nový názov strany, nové stanovy a programové ciele. Zjazd rozhodol, že strana bude v ďalšom období pôsobiť pod názvom Regionálne demokratické hnutie – Východ, v skratke RDH–Východ.

V novom programovom vyhlásení bolo zdôraznené, že ideové zameranie činnosti RDH–Východ vychádza z princípov, ktoré za základný zdroj hodnôt považujú spoločensky prospešnú prácu a jej adekvátne honorovanie a za základný vzťah považujú vyvážený pomer medzi osobnou zodpovednosťou každého občana za svoje postavenie v spoločnosti a vzájomnou solidaritou občanov.

Zjazd ďalej prijal programové tézy pre jednotlivé oblasti činnosti:

A) politická orientácia:

- v súčasnosti, napriek deklarovanej decentralizácii moci, o osude regiónov stále rozhodujú centrálné štátne orgány na základe rozhodnutí politických centrálnych vládnych strán. Aby sme neopnechali osud regiónov na ich svojvôli je nevyhnutné do tohto procesu vstupovať. V súčasnosti je to možné len prostredníctvom parlamentných politických strán;
- v komunikácii s predstaviteľmi centrálnych politických subjektov RDH–Východ sa bude orientovať na tie subjekty, ktoré akceptujú oprávnené požiadavky regionálneho rozvoja a zameria sa na ich dôraznejšie presadzovanie;

- hlavná pozornosť sa bude sústreďovať na komunikáciu s regionálnymi predstaviteľmi politických strán a spolu s nimi vypracovávať a presadzovať realizáciu rozvojových programov v regióne, najmä v oblasti budovania infraštruktúry – dopravných tepien, priemyselných parkov a pod;
- ekonomika regiónov SR je tesne zviazaná s ekonomikou okolitých krajín. Preto je nevyhnutné nadviazať kontakty s politickými subjektmi v krajinách hraničiacich s východným Slovenskom, ktoré sa vo svojom programe orientujú na rozvoj regiónov s cieľom presadzovať požiadavky na vytváranie podmienok pre zefektívnenie cezhraničnej spolupráce.

B) ekonomická orientácia:

- v ekonomickej oblasti RDH–Východ sústreďujú svoju pozornosť na prijatie systémových opatrení, ktoré zabezpečia prirodzený rozvoj regiónu východného Slovenska a povedú k znižovaniu rozdielov od ostatných regiónov SR. Bude presadzovať opatrenia na podporu domácich i zahraničných investícií a budovanie infraštruktúry, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou pre rozvoj podnikania, rast zamestnanosti a zlepšovanie sociálnej situácie obyvateľov regiónu;
- pre potreby samosprávnych orgánov a iné subjekty RDH–Východ v súčinnosti s projektovým tímom spracuje koncepciu rozvoja regiónu, z ktorej by vychádzali jednotlivé projekty regionálneho rozvoja uchádzajúce sa o podporu z fondov EÚ;
- do prípravy a realizácie projektov chceme zaangažovať predstaviteľov miestnej samosprávy a v podstatne väčšej miere zapojiť ľudí, ktorí pochádzajú z regiónu východného Slovenska, disponujú odbornými znalosťami i organizačnými schopnosťami a pôsobia na rôznych miestach SR;
- sústreďiť sa na efektívne využívanie prírodných, kultúrnych a ľudských zdrojov, najmä komplexné spracovanie dreva, rozvoj vybraných oblastí poľnohospodárstva, vrátane agroturistiky, aby sa vytvorili vhodné pracovné príležitosti pre všetky skupiny obyvateľstva a zabezpečila sa ich dôstojná životná úroveň;
- zabezpečiť prienik moderných technológií do regiónu a pripraviť pre ich racionálne využívanie široké vrstvy práceschopného obyvateľstva, najmä mladú generáciu, aby vhodné pracovné príležitosti nemuseli hľadať mimo regiónu, v ktorom žijú;
- získavať prostriedky pre rozvoj projektovej činnosti a starať sa o prílev takých investorov do jednotlivých oblastí regiónu, ktorí zužitkujú ich prirodzené prednosti a zabezpečia plnohodnotný život ich obyvateľov. Do tejto činnosti v podstatne väčšej miere zaangažovať prosperujúcich podnikateľov, ktorí pôsobia v regióne alebo z neho odchádzajú;
- presadzovať kompenzácie negatívnych vplyvov ochranných opatrení na východnej hranici EÚ, ale aj ekologických ochranných opatrení, ktoré obmedzia rozvoj podnikateľských činností, najmä v oblasti cestovného ruchu;
- do rozhodovacieho procesu o ekonomických otázkach regionálneho rozvoja v podstatne väčšej miere zapojiť široký okruh občanov, uprednostňovať/

presadzovať formu obecných podnikov s výrazným zastúpením zamestnancov na ich spravovaní a rozhodovaní. Podmienkou pre správne rozhodovanie sa musí stať dostupnosť k aktuálnym údajom o stave a dianí vo všetkých oblastiach života spoločnosti.

C) kultúrno-spoločenská práca a národnostná politika:

- dbať o zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva regiónu, najmä mladého pokolenia, aby bolo schopné podieľať sa na sofistikovanej produktívnej výrobe, ktorá sa má stať zdrojom prosperity v regióne.
- podieľať sa na vytváraní podmienok pre ochranu a rozvoj regionálnej kultúry, zachovávanie kultúrnych tradícií a ich funkčné prepojenie s podnikateľskými aktivitami, najmä rozvojom cestovného ruchu, aby sa zabezpečilo viaczdrojové financovanie kultúrnych aktivít;
- RDH–Východ je si vedomá existencie množstva problémov, týkajúcich sa života národnostných menšín v regióne východného Slovenska. Aj keď väčšina obyvateľov za vyššiu prioritu považuje riešenie sociálno-ekonomických otázok, nie je možné ponechať národnostnú problematiku mimo pozornosti, lebo straty, ktoré by v tejto oblasti mohli vzniknúť, by sa v budúcnosti len veľmi ťažko dali nahradiť. Preto je nevyhnutné zaktivizovať činnosť národnostno-kultúrnej sekcie, ktorá by sa mala zasadiť sa zato, aby sa zlepšili legislatívne a ekonomické podmienky činnosti národnostných menšín a národnostných zväzov a dosiahla revitalizácia národnostného života v našom regióne.

Programové ciele boli rozpracované v pláne hlavných úloh na najbližšie roky. Medzi ne (okrem iných) patrili:

- Spracovať program rozvoja zamestnanosti v regióne východného Slovenska.
- Pripraviť stanovisko k návrhu zákona o prerozdeľovaní daní, aby v ňom boli zohľadnené a riešené regionálne rozdiely na Slovensku.
- V spolupráci s orgánmi miestnej a regionálnej samosprávy pripraviť obsahové zameranie (koncept) a navrhnuť termín konania konferencie o regionálnej politike.
- Zorganizovať konferenciu o národnostnej problematike v programe a činnosti RDH–Východ.
- Spracovať stratégiu účasti RDH–Východ v najbližších parlamentných voľbách s cieľom získať aspoň jedno miesto poslanca vo VÚC, prípadne aj v parlamente.

Aj keď s už „s tradičným“ nedostatkom financií, RDH–Východ sa od začiatku roka 2005 pripravovala na jesenné voľby do VÚC. Uprostred týchto príprav, sme sa v podstate náhodne dostali k informácii, že RDH–Východ nie je v zozname registrovaných politických strán a hnutí, ktoré majú právo zúčastniť sa v týchto voľbách. Pri pátraní po príčine sme sa dozvedeli, že RDH–Východ bola vyškrtnutá

zo zoznamu registrovaných strán kvôli administratívnej chybe – nezaslala totiž na Ministerstvo vnútra formálne hlásenie (povinnosť zaslať takéto hlásenie, vyplývala z legislatívy prijatej na jar 2005), ktoré malo obsahovať jej právnickú adresu a meno štatutárneho zástupcu – predsedu RDH–Východ.

Takýmto administratívnym spôsobom Ministerstvo vnútra účelovo – bez upozornenia v roku 2005, pred voľbami do VÚC „vyčistilo“ zoznam registrovaných politických strán a hnutí – v prípade RDH–Východ aktívnej strany, ktorá však z praktických príčin (nedostatok financií) nemala platený stranícky aparát a nespĺnila si administratívnu povinnosť.

RDH–Východ to hodnotí, ako jednoznačne politicky účelový krok, pretože na druhej strane sú známe dlhé roky sa ťahajúce kauzy parlamentných strán – aj vládnych, týkajúce sa povinnosti preukazovať pôvod nadobudnutých finančných prostriedkov na ich činnosť, ktorá im vyplýva zo zákona – a nič sa nedeje.

A tak, po 12 rokoch od svojej registrácie, administratívnym zásahom zanikol politický subjekt, ktorý sa postupne prepracoval na plnohodnotnú regionálnu stranu s jasným politickým programom a začal dosahovať prvé úspechy u svojich voličov.

Poznámka:

Čitateľ tohto príspevku si môže klásť otázku, prečo je značná časť venovaná programovým cieľom. Vychádzal som z toho, že mnohým nemusí byť známy programový vývoj, ciele, priority a šírka záberu RDH–Východ, preto, vzhľadom k tomu, že RDH–Východ už nie je registrovanou stranou, je potrebné i z historického hľadiska zdokumentovať jeho ciele a snaženia.

Na záver niekoľko zovšeobecnení.

Bol som pri vzniku PDH – jej členom od ustanovujúceho zjazdu, a aj keď nie vždy „v prvej línii“, bol som svedkom celého jej vývoja, transformácie, až po Regionálne demokratické hnutie – Východ, a nakoniec, po jeho administratívne „vyškrtnutie“ z politickej scény SR.

Za toto obdobie som spoznal veľa úprimných, čestných a svedomitých ľudí, ktorým (často napriek pokročilému veku) neboli ľahostajné problémy ich rodného kraja, a pre zlepšenie situácie boli ochotní obetovať všetky svoje sily (a aj nemalé osobné finančné prostriedky). Mnohí, žiaľ, už nie sú medzi nami – za všetkých spomeniem Vasil'a Varchola a Ing. Jána Pisančíka.

Vedenie RDH–Východ, ktoré nastúpilo po transformácii na regionálnu stranu v roku 2001, si uvedomovalo, že budovanie funkčnej regionálnej strany nie je krátkodobá záležitosť, že je to „beh na dlhé trate“. Svedčia o tom aj skúsenosti regionálnych strán zo západnej Európy (napr. zo Švajčiarska, kde je kantonálne usporiadanie), keď regionálne strany vošli do povedomia a začali hrať významnú úlohu v regionálnej politike po 15–20 rokoch od svojho vzniku.

Ďalším dôležitým momentom, ktoré si nové vedenie uvedomovalo, že pri budovaní regionálnej strany nie je možné stávať na národnostnom princípe vzhľadom rôznorodosť národnostnej orientácie regiónu východného Slovenska a tiež z dôvodu, že väčšina predovšetkým sociálno-ekonomických problémov, ktoré je potrebné riešiť sa týka všetkých obyvateľov bez rozdielu národnosti. V praktickej politike, pri príprave a riešení projektov a spolupráci na komunálnej úrovni, sa činnosť RDH-Východ orientovala na obce s rusínskym (ukrajinským) obyvateľstvom, pretože väčšina z málo početného aktívu mala korene z tohto prostredia.

Predstavitelia inteligencie hlásiacej sa k rusínskej či ukrajinskej národnosti (aktívni členovia národnostných organizácií) často redukujú svoj záujem na riešenie problémov spojených s kultúrou a jej financovaním, a riešenie sociálno-ekonomických problémov akoby sa ich netýkalo. Pritom zabúdajú, že kultúra je nadstavbou a ak nebudú riešené sociálno-ekonomické problémy, negatívne tendencie v kultúre, ale aj čo sa týka národnostného povedomia, budú pokračovať. Ukazuje sa, že do budúcnosti je potrebné prekonať tento „zúžený“ pohľad na potreby obyvateľstva regiónu, a tiež prekonať problém „antagonizmu“ národnostnej orientácie v záujme spoločných politických cieľov.

Jednou z príčin, že RDH-Východ sa ešte výraznejšie nepresadilo na politickej scéne regiónu východného Slovenska, bola malá početnosť aktívu. Napriek snahe, nepodarilo sa do aktívnej práce zapojiť širší okruh ľudí – predovšetkým kvôli ich zaneprázdnenosti – ľudia sú viazaní povinnosťami na svojich pracoviskách a aj v rodinách a na dobrovoľnú politickú prácu im veľa času neostáva.

Ďalším problémom, s ktorým sa RDH-Východ stretávalo počas celej činnosti, bol nedostatok financií. Získané finančné prostriedky nedovoľovali vybudovanie vlastnej kancelárie, zakúpenie telefónov, ba nestačili ani na pokrytie nákladov na pohonné hmoty pri cestách do obcí regiónu. Väčšina týchto nákladov bola hradená z vlastných finančných prostriedkov členov VV a ÚR RDH-Východ, ktorí sa týchto ciest zúčastňovali. Bez zapojenia širšieho okruhu úspešných podnikateľov z regiónu, ktorí by boli ochotní prispievať na financovanie politickej činnosti v prospech regiónu, v ktorom pôsobia, môže regionálna politická strana či hnutie len ťažko uspieť.

Hodnotiac pôsobenie RDH-Východ na politickej scéne, je možné konštatovať, že jeho činnosť, vzhľadom na početnosť aktívu, bola bohatá a zmysluplná. Hlavne prostredníctvom prípravy a riešenia projektov, spolupráce na komunálnej úrovni a účasťou vo voľbách do obecných a krajských zastupiteľstiev, sa činnosť RDH-Východ dostávala do povedomia verejnosti a RDH-Východ sa stávalo sa reálnym hráčom na regionálnej politickej scéne.

Som presvedčený, že regionálny politický subjekt v regióne východného Slovenska má naďalej svoje miesto, značný voličský potenciál a môže hrať významnú rolu pri riešení nahromadených sociálno-ekonomických, kultúrnych a národnostných problémov. Pretože v politike stále platí, že nič nie je samozrejmé a nikto nikomu zadarmo nič nedá. Platí to aj pre náš región.

PERSPEKTÍVY ROZVOJA RUSÍNSKÉHO REGIÓNU V KARPATOCH

Ing. Michal KOSTĚ

riaditeľ neziskovej organizácie

Drevené chrámy pod Duklou so sídlom v Lodomírovej, okres Svidník

Vzhľadom k tomu, že seminár má hierarchickú, pyramidálnu stavbu, nebudem sa vracaať k našim národným „osudovým boľačkám“.

Chcel by som ale z pohľadu perspektív možnosti prežitia nášho rusínskeho národa v Karpatoch odovzdať tri posolstvá, ktoré z hľadiska regionálneho rozvoja môžu podľa mňa priniesť dlhodobu udržateľný rozvoj.

1.) Som Európan, Rusín - karpatoobčan, žijúci tak ako moji rodičia a starí rodičia v Lodomírovej, najväčšej rusínskej obci kraja pod Duklou, neďaleko Duklianskeho priesmyku. Chcel by som, aby aj moje študujúce deti, Miško a Lenka, tu mohli žiť, aj keď to momentálne tak nevyzerá. Ako bývalý starosta Lodomírovej už 8 rokov pracujem ako dobrovoľník v neziskovej organizácii **Drevené chrámy pod Duklou**, ktorá združuje 12 starostov a 6 duchovných. Prešiel som väčšinu drevených cerkvi aj v už neexistujúcich rusínskych obciach v Karpatoch, od Tatier po hranicu s Ukrajinou. Na základe uvedeného si dovoľm tvrdiť, že v zjednotenej Európe 21. storočia je nie Prešov, ale Svidník hlavným mestom karpatských Rusínov. **Svidník – hlavné mesto karpatských Rusínov slovensko-poľského pohraničia, môže pomôcť do určitej miery pritiahnúť väčšiu pozornosť turistov.**

2.) **Náš karpatský národ zomiera! Bratia Slovania, pomôžte zachovať aj svoje korene - archaickú praslovanskú identitu v Karpatoch!**

3.) Ako autor projektu pre rozvoj cestovného ruchu **Karpatská drevená cesta**, ktorý sme oficiálne predstavili v roku 2003, by som chcel predložiť víziu karpatoturistiky a pútnickej turistiky, ako segmentu turistiky a veľmi perspektívneho hospodárskeho odvetvia, ktoré môže pomôcť nášmu národnému prežitiu aj po niekoľko ďalších generácií v obciach a mestách karpatského rusínskeho regiónu slovensko-poľského pohraničia.

Treba otvorene povedať, že v mnohom som inšpirovaný poľskými skúsenosťami v Karpatoch. **V Poľsku, aj napriek tomu, že**

- dodnes sa mnohí Rusíni boja otvorene prihlásiť k svojej etnicite,
- dodnes sa Rusíni (Lemkovia, Bojkovia) nemôžu domôcť práva na nápravu krívd a navrátenie svojich nehnuteľností a pozemkov, ktoré samosprávy teraz predávajú poľským novozbohatlíkom,

- medzi osídlencami užívajúcimi majetky po násilne vyst'ahovaných Rusínoch, je táto téma tabuizovaná a na všetkých úrovniach štátnych, samosprávnych a cirkevných blokováná.

Napriek uvedenému, je v miestnych i regionálnych štruktúrach vo vydávaných propagačných materiáloch turista domáci i zahraničný oslovovaný možnosťou spoznať pamiatky po dávnych obyvateľoch Karpát - karpatských Rusínoch Lemkoch, Bojkoch, Doliňanoch, ktoré predstavujú ako etnografické skupiny valaško -ruského osídlenia Karpát.

V uvedenom kontexte je prekvapujúce, že pozitívne o Rusínoch sa viac publikuje v poľských médiách ako na Slovensku. Dovolím si tvrdiť, že oproti občanom Slovenska, priemerný Poliak vie omnoho viac o Rusínoch (Lemkoch, či Bojkoch), o byzantskej kultúre i rozdielnostiach medzi latinskou a byzantskou kresťanskou a kultúrnou tradíciou. Veľmi, veľmi zjednodušene, priemerný Poliak a toľž vedecký pracovník nepovie na byzantský chrám (cerkov), že je to kostol, či kostolík, ako je to už na Slovensku pomaly samozrejmosť. Mali by sme trvať, aby aspoň toto jediné, veľmi významné, rusínske posvätné slovo CERKOV sa dostalo do slovníkov slovenského jazyka.

Poliaci v Karpatoch už dávno z holej potreby marketingu a snahy prežitia v tvrdých horských podmienkach periférie pochopili, že okrem krásy prírody, vojnových udalostí I. a II. svetovej vojny, karpatskí Rusíni a Židia (chasidi) sú významnou turistickou atrakciou, ktorá priťahuje záujem domáceho turistu z Varšavy, Lodže či Gdaňska. Zahraničný turista je oslovený naturalnosťou karpatskej krajiny, jedinečnou drevenou architektúrou, ikonografiou i karpatskou byzantskou spiritualitou nášho horského národa.

Významnou prednosťou Slovenska je, že naše cirkvi sú ešte autenticky živé. Na severných svahoch Karpát je pôvodná cyrilometodská karpatská kresťanská tradícia už takmer mŕtva. Drevené karpatské cirkvi, ktorých je na poľskej strane podstatne viac a sú aj podstatne väčšie a honosnejšie, sú podobne egyptským pyramídami, už len ako muzeálne exponáty, resp. využívané rímskokatolíckou cirkvou. V mnohých existujúcich dedinách, kde sa nachádzajú drevené cirkvi, už zomrel posledný Lemko alebo ani oficiálne po vyst'ahovaní už nebol. Poliaci hovoria o Lemkoch, Bojkoch, ako o dávnych obyvateľoch tohto územia. Hovorím to preto, že takýto obraz čaká už v blízkej budúcnosti naše dedinky, pri „ústretovej národnostnej politike“ majority a násilnej slovakizácii, ktorá sa teraz realizuje v gréckokatolíckej cirkvi.

Ale teraz pozitívne. Na južných svahoch Karpát je väčšina z **karpatských drevených pyramíd** živá, v obciach ešte žije pôvodné rusínske obyvateľstvo, ktoré tu vyše 1000 rokov kontinuuje staroslovanské náboženské tradície a v unikátnych drevených cirkvách sa dosiaľ stretnete so živou cyrilometodskou tradíciou, ku ktorej sa deklaratívne hlásime na celom Slovensku aj v Európe.

Vstupom do EÚ sa menia pomery aj v periférnych pohraničných oblastiach slovensko-poľského pohraničia. Pravdaže, bude záležať predovšetkým od politiky štátu a obyvateľov týchto vyludňujúcich sa, omentálne „neperspektívnych“ oblastí, či nájdu v sebe potenciál a chuť bojovať a presadiť sa na perspektívnom turistickom trhu doma, v svojom rodnom kraji, alebo pôjdu radšej hľadať a skúšať šťastie vo svete.

V oblasti Karpát, predovšetkým v Nízkych Beskydách, po oboch stranách hranice, ktoré doteraz nevynikajú atraktivnosťou, sa zrušením hranice vytvára relatívne zaujímavé územie – pokoja, bohaté na krásnu prírodu, zaujímavých srdečných ľudí, kde sa bude dať oddýchnuť, nabráť fyzických, ale predovšetkým psychických síl. Pre obidva regióny sú magnetom drevené kostolíky a vojnové pamiatky z I. a II. svetovej vojny. Ale predovšetkým, **Karpatská drevená cesta Slovakia (KDC) od Vysokých Tatier po hranicu s Ukrajinou je potenciálnou nádejou perspektívneho rozvoja periférie a málo známych oblastí strednej Európy.**

Vznikajúci karpatský turistický priemysel je nateraz aj jediná možná alternatíva zachovania života v menej známych častiach Karpát. Propagačno-prezentačné aktivity potrebujú atraktívnu „story-filozofiu“ a najmä globálnu obchodnú značku pre 21. storočie. To nesporne spĺňajú Rusíni a nosný projekt rozvoja cestovného ruchu Karpatská drevená cesta slovensko-poľským pohraničím. **Investícia do propagácie, prezentácie a rozvoja infraštruktúry cestovného ruchu v rusínskom regióne od Starej Ľubovne či Kežmarku až po Poloniny, je najreálnejšia a najefektívnejšia možnosť pre rozvoj turistického priemyslu pre obyvateľov Karpát, aj potenciálna nádej zachovania rusínskej identity.**

A teraz malá turistická prezentácia:

Čo je z kultúrneho hľadiska v našom karpatskom kraji jedinečné?

- Predovšetkým DREVENÁ BYZANTSKÁ CERKOV - originálny slovanský odraz gréckeho Carihradu (Konstantinopolu), dnešného Istanbulu.
- My tvoríme v stredovýchodnej Európe symbolickú duchovnú aj geografickú hranicu medzi historickým východným (byzantským) a západným (latinským) kultúrnym svetom.
- Tu je hranica medzi ortodoxnou a latinskou cirkvou.
- Hranica medzi východnými a západnými Slovanmi i azbukou a latinkou.
- Sakrálne skvosty ľudovej architektúry - P E R L Y K A R P Á T, drevené byzantské cerkvy a rímskokatolícke a evanjelické drevené kostolíky, sú unikáty svetového kultúrneho dedičstva.
- Cyrilometodské tradície – spoločné európske dedičstvo, kresťanský a kultúrny odkaz na južných svahoch Karpát ešte z časti živých, vyše tisícročných autentických ľudových obyčajov.

- Prostredníctvom životodarného, posvätného materiálu, dreva – stromu, sa tu v reáli stretnete s vyše dvojtisícročnou kontinuitou najstarších kultových miest keltských svätýň a keltskej prírodnej mágie, dodnes odolávajúcej „racionálnej“ kristianizácii.
- Priam zázrakom sa tu dodnes zachovali ostrovčeky starobylej identity s až archaickými prvkami.
- Všetky európske vojny sú hlboko vryté vo vedomí karpatských Rusínov a tu na každom kroku, najmä v okolí Duklianskeho priesmyku, nájdete mementá ľudskej nepoučiteľnosti.

V karpatskom horskom masíve - tajomné a atraktívne chrámy, výnimočne harmonizujúce s prostredím a krásnou prírodou. **Superponuka pre hľadáajúcich pokojné naturálne zátiašia a nepoznané kultúry.** Ideálne miesto pre náročných turistov, ktorých určite oslovia viditeľné stopy pohnutých osudov obyvateľov geopoliticky strategického karpatského kraja. **Tu môžete v reáli ohmatáť deliacu čiaru historického zápasu (od r.1054) medzi západnou (rímskou) a východnou (byzantskou) cirkvou.**

Karpatskí Rusíni, starobyľý horský národ, žijúci v samom srdci Európy pozdĺž severných a južných svahov Karpát. V súčasnosti v štádiu vymierania. Pre podobnosť osudov s mnohými inými národmi sveta žijúcimi v geostrategických zónach planéty, napr. pyrenejskými Baskami, Kurdami, Kosovčanmi, či Tibeťanmi, nazývajú nás Kurdami strednej Európy. Našu rusínsku vlasť nazývajú **karpatský Tibet** pre jeho vzťah k duchovnu, pre tradičný konzervativizmus a aj pre použitie identických asimilačných postupov.

Vo veľmi geomorfologicky členitom a chudobnom kraji s hlbokými lesmi, **výnimočné 250 až 300-ročné drevené cirkvy, originálna ikonografia, cirkevný spev (karpatské prostopinije), zvyky a folklór nepredstaviteľnej kultúrnej hodnoty.** Tu sa láska k Bohu a Cirkvi bytostne prežívala. Dodnes sa zachovala mystičnosť obradu a tradícií i napriek jeho neustálym zmenám a reformám zo strany predstaviteľov Gréckokatolíckej cirkvi. Väčšiu úctu k cirkevnoslovanským tradíciám tu prechováva Pravoslávna cirkev na Slovensku.

Na jednotlivé **životné osudy Rusnákov**, ako sa sami identifikujeme, negatívne vplývali zložité spoločensko-politické pohyby a strety latinskej a byzantskej kresťanskej tradície i dvoch krutých svetových vojen. Najtragickejší dopad na zachovanie národnej identity Rusínov mal predovšetkým stalinský totalitný režim. **V druhej polovici 20. stočia boli karpatskí Rusíni okrem Juhoslávie absolútnym tabu „ostbloku“.** Prekvapujúco aj Vatikán dnes k nám pristupuje identicky. Sme učebnicový príklad na štúdium antihumánnych až apokalyptických metód 20. storočia proti „nežiadúcim“ etnickým minoritám.

Riadiac sa krédom - **pokorným bude patriť svet** - vo svojich dejinách sústavne hľadáme harmóniu vo vzťahoch a kresťanskú lásku k blížnemu. Pravdepodobne preto sme vždy lojálni voči štátu i majorite, ku ktorej v tej alebo onej dobe patríme. A na oltár pokoja dnes obetujeme aj svoju národnú identitu.

V chrámoch je zakódovaná obdivuhodná kreativita a umelecké schopnosti karpatského národa s tragickým osudom, z prostredia ktorého sa vygeneroval jeden z najvýznamnejších svetových predstaviteľov umenia 20. storočia, **kráľ popartu Andy Warhol (USA)**.

Kontinuita autentických byzantských náboženských tradícií a kultúry sú najvýznamnejším prvkom identity karpatského národa. Mnohým konformným a nacionálnym politikom, historikom, etnografom, lingvistom a dokonca aj cirkevným predstaviteľom, v minulosti ale aj dnes, existencia Rusínov žiaľ prekáža.

Dúfam, že táto prezentácia a návšteva karpatských drevených cerkví Vás zaujme natoľko, že budete osobne **propagovať návštevu virtuálnej Lemkoviny. Stanete sa poslami Marky Rutenorum a pomôžete zvyšovať turistický záujem o karpatský kraj** i pozdvihnutie ubitého sebedomia jeho obyvateľov.

KDC - turisticky atraktívna vízia a zaujímavá ponuka v rozširujúcej sa novej Európe. Hlavným cieľom KDC je presadiť sa na svetovom turistickom trhu. Práve záujem euroturistov môže priniesť pracovnú príležitosť do menej známych, chudobných oblastí východnej hranice Európskej únie a možno aj pomôcť revitalizovať i zachovať jedinečnú karpatskú identitu. K tomu prosíme o pomoc Hospoda Boha, ľudí dobrej vôle a pozitívnych energií.

Napriek dlhodobému úniku mozgov z regiónu a súčasnej trvalej emigrácii mladých ľudí a masívnemu odchodu za prácou pracovne aktívnych obyvateľov z nášho regiónu, je dnes ešte možné zastaviť vyľudňovanie Karpát.

1. Chce to ale zmenu prístupu štátnych a samosprávnych orgánov a programové dislokovanie financií z európskych fondov do ciest a turistickej infraštruktúry.
2. Masívna podpora prezentačných a propagačných aktivít regiónu doma i vo svete si so zameraním na poľského turistu ako najreálnejšieho návštevníka.
3. Podpora malého a stredného podnikania predovšetkým v oblastiach horného Šariša a Zemplína.

